

Историја српског права у Немањинској држави: други део: Историја кривичног права, 1931.

Садржај

Књижевност

1. Генеза кривичног права
2. Кривично право у државној заједници
3. Крвна освета у старом српском праву
4. Мирење у старом српском праву
5. Назив и схватање кривичног дела
6. Субјект и објект кривичног дела
7. Колективна и индивидуална одговорност
8. Саучешће
9. Виност и подобност за урачуљивост
10. Назив и схватање казне
11. Имовинске, евентуално новчане казне
12. Конфискација и прогонство

13. Смртна казна
14. Телесне казне
15. Казна лишења слободе
16. Остале државне казне и црквене казне
17. Искључивање кажњивости и отпадање казне
18. Кривична дела против личности
19. Кривична дела против имовине
20. Кривична дела против вере
21. Кривична дела против државе
22. Кривична дела против правосуђа
23. Кривична дела против јавног мира и поретка
24. Кривична дела против службене дужности
25. Питање о празнинама у старом српском кривичном праву

Регистар

Dr. ТЕОДОР ТАРАНОВСКИ
професор Београдског Университета

340.12
(407.11)
" 04/14 "

343 (407.11)
347 (407.11)
" 04/14 "

347.9
(407.11)

ИСТОРИЈА СРПСКОГ ПРАВА У НЕМАЊИЋКОЈ ДРЖАВИ

II. ДЕО:
ИСТОРИЈА КРИВИЧНОГ ПРАВА

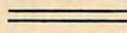
БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА
I., КНЕЗ МИХАИЛОВА I.
1931.

345

Др. ТЕОДОР ТАРАНОВСКИ
професор Београдског Университета

ИСТОРИЈА СРПСКОГ ПРАВА У НЕМАЊИЋКОЈ ДРЖАВИ

II. ДЕО:
ИСТОРИЈА КРИВИЧНОГ ПРАВА

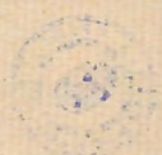
30793

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА
1., КНЕЗ МИХАЈЛОВА 1.
1931.

30793

БИБЛИОТЕКА
Стручно одељење
Инв. бр. 4.777

БЕОГРАД
ШТАМПАРИЈА „ПРИВРЕДНИК“ КН. МИХАИЛОВА 3
ТЕЛЕФОН 15-24

ПРЕДГОВОР

Иако се историја српског кривичног права у средњем веку обрађивала од више писаца и чак с тежњом да буде претстављена скоро у пуном опсегу, ипак није досада била изнета у завршеном систематском облику. Баш то смо се старали да учинимо. При томе нисмо подводили старо кривично право под данашњи систем, него смо свуда тежили за тим, да се испољи прави систем проучаваног доба. Свако је систематско излагање подложно опасности, да ће у њему статички моменат надмашити и чак потиснути моменат динамички. Свесни тога нарочито смо се бринули да што више истакнемо динамику, — кретање и развој, уколико је то само било могуће у приликама систематских конструкција и, што је главно, према стању историских извора. Стално смо пазили да институције кривичног права претставимо на општем социалном тлу епохе.

Текстове наводимо обилато, а по издањима Ст. Новаковића, јер у првом реду имамо у виду слушаоце на универзитету и уопште почетнике, које желимо да заинтересујемо оригиналним речима прошлости и да их у прву руку упутимо на оне публикације, које су за њих приступачне.

Т. Тарановски

у Марту 1931 г.

САДРЖАЈ

	Стране
Књижевност	1.
§ 1. Генеза кривичног права	2—4.
Освета, њено физиолошко порекло и социална квалификација — 2. Вражда и мирeње — 3. Систем композиције — 3—4. Освета за политичке злочине — 4.	
§ 2. Кривично право у државној заједници	4—7.
Одржавање јавног мира и акција државе на регулисању, ограничавању и укидању освете — 4—5. Трагови освете у институцијама кривичног и судског права у држави — 5. Значај система композиције за развитак кривичног права у државној заједници — 5—6. Мирење у државној заједници — 6—7. Рад државе на учвршћивању јавног карактера у кривичном праву — 7.	
§ 3. Крвна освета у старом српском праву	7—12.
Кад је крвна освета престала код старих Срба? — 7—8. Мишљења Миклошића — 8, Светислава Ђорића — 8, Миленка Веснића — 8—9, Константина Јиречка — 9—10, и њихова критика — 10—11. Нестанак освете у Немањићкој држави — 12. Заостаци освете у кривичном праву Немањићке државе — 12.	
§ 4. Мирење у старом српском праву	12—18.
Нуђење од стране Дубровчана смртне казне и одржање институције вражде од стране Срба 1308 г. — 12—13. Спадање вражде у надлежност државног суда — 13. Ко је наплаћивао вражду и глобе — 13—14. Подела вражде између државе и оштећеника и искључиво наплаћивање вражде од стране државе — 14—16. Наслеђе система композиције у кривичном праву Немањићке државе — 16—17. Допуштено мирeње — 17—18.	

- § 5. Назив и схватање кривичног дела. . . . . 18—22.
 Обида, кривина, дуг — 18. Испакостити, учинити зло — 19. Материално и формално схватање кривичног дела — 19—20. Сагрешеније — 20. Бесноћа — 21. Утицај хришћанске цркве и међународног промета на схватање кривичног дела — 21. Извршено кривично дело и покушај — 21—22.
- § 6. Субјект и објект кривичног дела. . . . . 22—27.
 Кривац — 22. Кривична одговорност отрока — 22—23. Сталешке разлике код субјекта кривичног права — 23. Патримониално казнено право за себре — 23—24. Даље сталешке разлике у кривичном праву и његови сталешки системи — 24—26. Игнорисање сталешких разлика код појединих кривичних дела — 26. Казнена заштита робова — 26. Сталешке разлике код казнене заштите — 26—27.
- § 7. Колективна и индивидуална одговорност. . . . . 27—32.
 Спорност питања о кругу колективне одговорности у старом српском праву — 27. Колективна одговорност по уговорима са Дубровником — 27—28, и по манастирским хрисовуљама — 28. Општа одговорност куће по Душ. Законику — 29. Специјална одговорност села, града и околине по Законику — 30. Критика Новаковићевог мишљења о кривичној одговорности села — 31. Резиме — 31—32.
- § 8. Саучешће. . . . . 32—34.
 Услови за постанак идеје о саучешћу — 32. Неразговорност идеје у старом српском праву — 33. Поводчија и савестник — 33. Придвиђени случајеви неопходног саучешћа — 32—33. Помагање кривца — 34. Поводчија — 34. Навет — 34.
- § 9. Виност и подобност за урачуљивост. . . . . 35—37.
 Решавање питања о виности од стране заједница позиваних на колективну одговорност — 35. Питање о виности у Душановом Законику: пизма (35), грех и нахвалица (36). Подобност за урачуљивост у очима заједница позиваних на колективну одговорност и пред државним законом — 36—37.
- § 10. Назив и схватање казне. . . . . 37—42.
 Називи за казну и кажњавање пре Законика и у Законику — 37—38. Државно *ius puniendi* — 38—39. Одређене и неодређене казне — 39—40.

- Значај обичајног права за одређивање казни — 40.
Циљ казне — 40—42. Идеја о поправљању кривца код цркве — 42.
- § 11. **Имовинске, евентуално новчане казне.** . . . . . 42—50.
Историско-правни систем казни — 42—43.
Вражда — 43—44. Остале глобе — 44—45. Глоба у стоци — 45—46. Глобе у уговорима са Дубровником и у манастирским хрисовуљама — 46—47. Глобе у патримониалној јурисдикцији — 47. Глобе у Душановом Законику — 47—48. Плаћање самоседмо — 48—49. Неодређене новчане казне — 49. Општи значај глоба у казненом систему Душановог Законика — 50.
- § 12. **Конфискација и прогонство.** . . . . . 50—53.
Одвајање конфискације од осталих имовинских казни — 50. Конфискација за неверу (издају) — 51. Други случајеви конфискације — 51. Лишавање мира: конфискација и прогонство — 52. Конфискација старе и нове формације — 52—53. Прогонство — 53.
- § 13. **Смртна казна.** . . . . . 53—59.
Историска генеза смртне казне као правне институције — 53. Пре Душановог Законика правни споменици не прописују смртну казну — 53—54. Случајеви смртне казне у Душ. Законику — 54 и њихова историско-правна анализа — 54—57. Смртна казна као новаторство — 57. Смртна казна пре Законика — 58. Значај рецепције код увођења смртне казне — 58—59.
- § 14. **Телесне казне.** . . . . . 59—63.
Историска карактеристика телесних казни — 59—60. Осакаћивање — 60. Рецепција осаката из Византије — 60—61. Примена осакаћивања — 61—62. Жигосање — 62. Батинање — 62—63.
- § 15. **Казна лишења слободе** . . . . . 63—67.
Казна лишења слободе по хрисовуљама — 63. Патримониалне и државне тамнице — 63—64. Случајеви кажњавања лишењем слободе по Душ. Законику — 64. Врсте тамница по Душ. Законику — 65—66. Примена казне тамницом на приватне поданике — 66—67.
- § 16. **Остале државне казне и црквене казне.** . . . . . 67—73.
Губитак часних права — 67. Лишење звања — 68. Црквене казне у Душ. Законику — 68—69. Њихов однос према Властаревој Синтагми — 69

- 70. Питање о цезаропапизму — 70—71. Црквене епитимије поред државних казни — 72—73. Култура мулација казни — 73.
- § 17. Искључивање кажњивости и отпадање казне. . . . . 74—79.
- Заповедање, или почетак и његов однос према нужној одбрани — 74—76. Мирење — 76—77. Заштитно прибежиште или азил — 77—78. Милост владаочева — 78.
- § 18. Кривична дела против личности. . . . . 79—93.
- Општа примедба о историско-правном систему кривичних дела — 79. Убиство: терминологија у споменицима пре Душ. Законика — 79—80, питање о виности код убиства по обичајном праву — 80—81, терминологија у Душ. Законнику — 81—82, основна одредба о убиству — 82—83, међусталешко убиство — 83—84, квалифицирано убиство — 84—85. Кривична дела против тела — 85—86. Силовање — 86—87. Кривична дела против личне слободе — 87—88. Увреда части — 88—92. Срамоћење женске части као увреда сталежа — 92—93.
- § 19. Кривична дела против имовине. . . . . 93—105.
- Облици кривичних дела против имовине у средњовековном праву — 93. Крађа уопште — 93—94, крађа коња — 94, крађа из цркве — 94, крађа са обличенијем — 94—95, професионална крађа — 95—96, обична крађа — 96—97. Грабеж (грабљеније) — 97—98. Разбојништво — 98. Социјална подлога различитих врста кривичних дела против имовине — 98—100. Палевина — 100—101. Повреде аграрне својине: потка — 101—103, попаша — 103—104, насилно тежење земље — 104—105.
- § 20. Кривична дела против вере. . . . . 105—112.
- Основне етапе у развиту кривичних дела против вере у Немањинској држави — 105—106. Отпадништво у католицизам (јерес латинска) — 106—107. Верска толеранција — 107—108. Казнена забрана римокатолицима пропаганде и мешовитог брака — 108. Јерес — 108—109. Кажњива продаја православног иноверцу — 109. Кажњавање незнабожачких празноверица — 109—110. Мађиоништво и тровање — 110. Значај кривичних дела против вере у световном законнику — 110—111. Питање о цезаропапизму — 111—112.
- § 21. Кривична дела против државе. . . . . 112—115.
- Битни значај издајништва (невере) — 112—113. Невера пре Душ. Законика, у Законнику и

- после Законика — 113. Колективна одговорност код невере — 114. Пребеглац — 114. Преслушници врховне власти — 114—115. Фалсификовање христовуља — 115. Повреде фискалних права — 115.
- § 22. **Кривична дела против правосуђа** . . . . . 115—125.
- Опште примедбе — 115. Изам — 116. Самосуд — 116—117. Најезда — 117—119. Престој (contumacia) — 119—120. Лажна оптужба — 120—122. Криво суђење од поротника — 122—123. Одбој — 123—124. Преслушање војног суда — 124—125.
- § 23. **Кривична дела против јавног мира и поретка** . . . 125—133.
- Општа примедба — 125. Повреда имунитета — 125—126. Повреда слободе трговине — 126—127. Најезда — 127. Насиља властеле над себрима — 127—128. Насиља себара над властeosким имањем — 128—129. Сабор себров — 129—130. Провод и прејем људски — 130—131. Провод у туђу земљу — 131—132. Насилије на људех и пријемање човека — 132. Бегање меропха — 132—133.
- § 24. **Кривична дела против службене дужности** . . . 133—135.
- Њихов постанак у црквеном праву и потоњи прелазак у световно право — 133—134. Кривична дела против црквене дужности — 134. Службена одговорност крајишника — 134. Полициски нерад — 134—135. Службени преступ пристава 135.
- § 25. **Питање о празнинама у старом српском кривичном праву** . . . . . 135—138.
- Мишљење К. Јиречека, Намисловског, Флоринског, Соловјева, — 135—136. Карактер старог законодавства и привидне празнине — 136. Закон, обичај и судска пракса у старом праву — 137. Карактер рецепције византиског права — 137—138.
- Регистар . . . . . 139—144.
-

ИСТОРИЈА СРПСКОГ ПРАВА

II. ИСТОРИЈА КРИВИЧНОГ ПРАВА.

Књижевност. Законикъ цара Србскогъ Стефана Душана Силногъ, сравненъ са старимъ земаљскимъ уредбама у Чешкој, съ чешкога од Франъ Палацкогъ превео Милошъ Поповићъ, Гласникъ, II, 1849, с. 100-105, 106-110, 137-138; *Petranović*, O osveti, mirenju i vraždi, *Rad. Jugosl. Ak.*, knj. 6, 1869; *F. Miklosich*, Die Blutrache bei den Slaven, *Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften in Wien*, Phil. hist. Klasse, Bd. 36, 1887; *Milenko R. Wesnitsch*, Die Blutrache bei den Südslaven, *Zeitschr. f. vergl. R. W.* VIII. Bd., 1889, s. 433-470; IX Bd., 1890, s. 46-77; *Алекса Радуловић*, Кривична дела у старој царевини и новој краљевини српској, *Ош. цбина*, књ. XXIII — XXIX, 1889-1891; *Стојан Новаковић*, Село, *Глас*, XXIV, 1891, с. 84-107; *Стојан Новаковић*, Законик Стефана Душана, 2-го издање, 1898, у делу II-ом објашњења одговарајућих чланова законика; *Svetislav Djoritch*, Verbrechen und Strafen im Gesetzbuche des serbischen Zaren St. Dušan (1349-1354), *Zeitschr. f. vergl. R. W.*, XXX. Bd. 1913, s. 337-437; *Const. Jireček*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II Teil, *Denkschriften der Kais. Akademie d. Wiss.* in Wien, Bd. LVI, 1912, s. 12-17; *Константин Јуречек*, Историја Срба, превео и допунио *Јован Радоњић*, III свеска, 1923, с. 153-162; *Wladyslaw Namyslowski*, Serbskie prawo karne w wiekach srednich, *Czasopismo prawnicze i ekonomiczne, rocznik XXI*, Nr. 10 12, Kraków, 1923, s. 39-86; *Т. Тарановски*, Поводом једног новог истраживања из историје српског кривичног права у средњем веку, *Архив за правне и друштвене науке*, књ. XXVI, 1924, стр. 285-299; *Metod Dolenc*, Dušanov Zakonik Ljubljana, 1925, s. 138-159; *Јеврем Герасимовић*, Старо српско право, Београд, 1925, с. 133-141; *Wladyslaw Namyslowski*, Serbskie prawo sądowe w wiekach srednich, Lwów, 1926, s. 18-20, 28-29, 43-48, 56-58, 68-71, 82-83; *Илија М. Јелић*, Крвна освета и умир у Црној Гори и северној Арбанији, Београд (докт. теза), 1926; *Стефанъ С. Бобчевъ*, Староврѣмската и сегашна потка, *Юридически Преглед*, 1925 № 1; Исти: Българско обичаино наказателно право, *Сборникъ за нар. умотвор. и народописъ*, књ. XXXVIII, 1927, с. 65-67; *Александар Соловјев*, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, Скопље, 1928, с. 140-198; *Jwan Czotow*, Krwawa zemsta i Slowian Lwów, 1929; *Марко Костренчић*, с. в. Вражда у Ст. Станојевићевој Народној Енциклопедији српско-хрватско-словеначкој.

§ 1. ГЕНЕЗА КРИВИЧНОГ ПРАВА.

Своје првобитно порекло кривично право води од освете, и то од крвне освете. Освета је одмазда кривцу, т.ј. ономе ко је према другој учинио кривду тим, што је напао његову личност или његово имање или које друго његово добро. Ту одмазду извршује у првом реду сам нападнути, а затим, ако је нападнути убијен, његов блиски рођак, кога је насилна смрт нападнутог морално ожалостила и материјално оштетила. Освета потиче из непосредног инстинкта самоодржања, те у њеном основу лежи природни рефлекс животињског организма, који на ударац одговара ударцем. Напрезање па дакле и манифестација рефлексивне реакције на кривду зависи од осетљивости, љутње и снаге нападнутог, евентуално оштећеног. Највеће напрезање и најоштрија манифестација те рефлексивне реакције постижу се у крвној освети, кад се освећује проливена крв и кад се кривац убије од оштећене странке. Освета ипак долази као одмазда не само за убиство, него и за злостављање, за крађу, за прелубу, за увреду части итд. и њена се примена опредељује првобитно према међусобним односима снага и другим стварним приликама. Тако се може да конструише лична индивидуална освета од стране нападнутог или уопште оштећеног појединца. Али строго индивидуална освета то је више наша апстракција, или боље рећи, наша уметничка конструкција, јер се она у своме чистом облику не даје да се посматра. Њој се од памтивека прикључује интервенција од стране првобитне друштвене заједнице, дакле родовне заједнице. Крвна освета је у исто време родовна освета. Интервенција од стране друштвене заједнице претвара фактичку акцију, изазивану физиолошким рефлексом, у правну институцију. Освета се схвата као право заједнице према кривцу и у исто време као њена дужност према оштећеноме. Та дужност има чак религијски карактер, јер свака религија, чак и најпрвобитнија, проповеда потискивање кривде и успостављање правде. Од нарочитог религијског значаја је освета за убиство, јер према веровањима првобитног анимизма¹⁾ душа убијеног тражи освету и не може да се умири, док не буде освећена. Родовна освета није приватна ствар оштећеног, него јавна ствар читаве друштвене заједнице. Баш у јавном интересу почиње и врши се извесна регламентација првобитно самовласне и неодређене освете. Обичајно право постепено установљава, на које кривце освета мора и сме да се примени. Успут право одређује карактер и димензије освете. Освета више не сме да буде увек крвна, т.ј. да се сваки кривац убије, него има да одговара нанетоме злу. Тако долази принцип т.зв. талиона, т.ј. равне одмазде, — глава за главу, око за око, зуб за зуб и т. сл. Интервенција друштвене заједнице првобитно се манифестује само у помочи, коју заједница пружа оштећеном за извршивање освете. Али у даљем иста се интервенција простире и на отпор

¹⁾ Анимизмом се назива онај стадиум у еволуцији религијских веровања, кад се признаје самостални, одвојени и вечни опстанак душа свију бића.

злочиначком нападу и на гонење кривца, који побегне. Постаје правни обичај, према коме на вику (вапај, крик, слатог) нападног околнина има да му трчи у помоћ, да пружи отпор нападачу, да га ухвати на лицу места, да га гони трагом. На тај начин интервенција заједнице простире се на обезбеђење јавног мира. Под тим утицајем промењује се и поглед на кривду, т. ј. на кривично дело. Оно престаје да се сматра само као штета нанета појединцу, и почиње да се у исто време сматра као повреда јавног мира. Према томе и родовна освета није више одмазда само за приватну штету, него и одмазда за повреду јавног мира.

Интервенција друштвене заједнице не долази само на страни оштећеног, него и на страни кривца. У колико оштећена заједница гони и напада кривца, у толико заједница кривчева га крије и брани. Солидарности на једној страни одговара солидарност на другој страни. Не освећује се само оштећеник кривцу, нити оштећена заједница кривцу, него и оштећена заједница кривчевој заједници. Према томе, ако припадник једне заједнице изврши кривично дело против припадника друге заједнице, између те две заједнице настаје непријатељство, или као што се то говорило на старом језику, *вражда*. Вражда се нарочито изазива најтежим кривичним делом, и то убиством. Унакрсни односи вражде између многих родова стварали су у ширим границама једног племена стање скоро трајног међусобног рата, чиме се фактички негирао онај циљ успостављања јавног мира, за којим је родовна освета иначе тежила. Неопходно је било потребно, да се из те противречности тражи излаз. И тај је излаз био пронађен у *мирењу* завађених и скоро зарађених странака. Мирење се спроводи преко посредника, који воде преговоре између странака и на тај начин спремају обустављање непријатељства између њих и постигнуће споразума. Мирење обухвата два момента, и то, — прво, моралну сатисфакцију оштећене странке, и друго, њену материјалну сатисфакцију. Морална се сатисфакција даје оштећеној странци преко нарочитог свечаног поступка или церемонијала мирења. У томе церемонијалу, који има мешовити, правни и религијски карактер, уз симболизацију освете кривац понизно моли да му се проливена крв опрости, а овлашћени осветник широкогрудно му јавља милост и дарује живот. Материјална се сатисфакција даје оштећеној странци у облику имовинске, евентуално новчане вредности, коју јој опроштени кривац плаћа, а којом у исто време откупљује свој живот и своју безбедност. Уколико се ствар тиче убиства, та се плата зове истим именом *вражда*, као и стање непријатељства укинута мирењем, те као и освета, коју плата замењује. За остала кривична дела та плата није имала у старом српском праву нарочити назив; каткад се називала истим именом, као и само кривично дело, за које се узимала (*потка-повреда границе; удава-недопуштени самосуд*), а уопште се наводи у облику прописа: *да плати*. Свечани поступак мирења може да се у току времена губи, али његова суштина остаје. Мирење и плата познати су у општој историји кривичног права под називом *система композиције* (*compositio-споразум, погодба*). Ком-

позиција замењује освету у конкретним случајевима, али је не укида по општем правилу, тако да освета и композиција постоје у исто време. Оштећеном је остављено на вољу, да оствари своје право на освету или да се са кривцом измири и да од њега наплати плату. Одржавање композиције ставља се под надзор друштвене заједнице, која уопште чува јавни мир и његово обезбеђење. У тежњи за што сигурнијим миром друштвена заједница преко јавног мњења па и обичајног права више фаворизира мирење, него освету.

Кад смо пратили освету и њену еволуцију, узимали смо досада у обзир кривична дела, управљена против појединаца. Сад треба додати, да се освета исто тако примењивала и на кривична дела управљена против друштвене заједнице као целине, дакле на политичке злочине, у колико их је могло бити у првобитно доба. Ту спадају војна издаја и унутрашње побуне. За њих се освећивало дотичним кривцима старешинство заједнице или понегда народни скуп, који би непосредно наваљивао на злочинце и растрзао их. Композиција са политичким злочинцима тешко би се могла претпоставити.

§ 2. КРИВИЧНО ПРАВО У ДРЖАВНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ.

Држава, кад постане, затиче освету и мирење већ у готовом и доста, као што смо видели, развијеном облику. Држава не само преузима на себе ону бригу о одржавању јавног мира, која је почела још у претходним друштвеним заједницама, него знатно је повећава и свесно претвара у своју главну функцију, од чијег вршења тежи да искључи самостално учешће ма којих других фактора. Ради јачег обезбеђења јавног мира држава на сваки начин подупире обичај мирења праћеног наплаћивањем отштете и стара се да примену освете по могућности ускрати. У томе последњем правцу предузима нарочито прописиване мере и то како у погледу лица овлашћених за освету, тако и у погледу кривичних дела, за које би се смело освећивати. У првом погледу под утицајем државног поретка долази правно ограничавање круга овлашћених осветника. Тај се круг поужава до граница задружне и чак инокосне породице; освета никако не сме да буде колективна, него се строго индивидуализира, тако да се допушта један једини осветник, који искључује све остале; тај једини осветник за нека кривична дела може само да буде сам оштећени. Исто тако се постепено поужава круг кривичних дела, за која је освета допуштена, тако да ту остају само убиство, ноћна крађа, увреда части, на крају крајева искључиво убиство. После свакојаким ограничавања долази на ред тежња државе за потпуним укидањем освете. У тој тежњи упућује и помаже државу хришћанска црква. Али остваривање те тежње не иде држави лако за руком. Има заиста случајева да се освета укине одједном путем законског прописа, као што се догодило у Русији, где је освета била укинута на савезном састанку руских кнежева средином XI века.

Друкчије је ипак било у другим великим словенским земљама, где је освета одумирала постепено и врло полако *desuetudine* (пуктем одвикавања); у Чешкој се освета у појединачној пракси одржала до краја XV века, а у Пољској до краја XVI века, а делимично чак и до пада старе Пољске државе.

Освета и онда, кад је скраћивана и постепено одумире, и чак онда, кад је од једном укинута, оставља у праву дубоки и трајни траг, који се огледа у другим институцијама кривичног и судског права. Као трајни заостатак и у исто време као извесна трансформација освете долази судски двобој: прописани бој, који се пред судом води између тужиоца и оптуженога полази без сумње од елементарне битке између осветника и кривца, али не служи више као материјално вршење одмазде, него као формални доказ од пресудног значаја. Смртна казна за крадљивца ухваћеног на делу (за „обличног тата“) тешко се може објаснити захтевом јавног мира, јер спретан крадљивац, који се не да ухватити на делу, много је опаснији по јавну безбедност, а ипак се кажњава неупоредљиво блаже; изузетно оштра казна за обличног тата стоји у директној генетичкој вези са првобитном осветом и у релативно познијем законодавству одржава се с обзиром на ону велику раздраженост, коју је облични тат изазивао код оштећеног и која је некад правдала освету. Под непрекидним утицајем освете старо право допушта нужну одбрану у толико широкиим границама, да у њој првобитна освета скоро оживљава, што се нарочито манифестује у некажњивости убиства кривца који бежи. Преживљај освете осећа се и у томе, што и држава у одређивању казне служи се често принципом талиона (кад напр. закони прописују за потпаљивача смртну казну спаљивањем).

Још од већег и меродавнијег, него освета, значаја за развитак кривичног права у државној заједници био је систем композиције. Као што смо забележили горе, држава га је фаворизирала као повољнији за одржавање јавног мира и као згоднији да се прилагоди државним циљевима. Држава је на себе преузела одржавање мира као своју основну функцију и у мери фактичке могућности почела је тежити за тим, да то постане њена искључива функција, њен, тако рећи, монопол. Одатле се је логички изводило и право државе на реакцију против повреде јавног мира, извршене путем кривичних дела. Облик се те реакције определио у вези са системом композиције. Као полазна тачка послужила је сна плата, коју је кривац пружао оштећеној странци као откуп за свој живот и безбедност и на име оштете. Баш ту плату, или боље рећи, тај принцип наплате од кривца држава је искористила за своје циљеве. Прво је почела да постојећу или повећану плату дели са оштећеном странком на пола, а затим је прописала засебну плату у своју корист, коју је кривац имао да плати поред отштете оштећеној странци. На тај је начин постала имовинска, евентуално новчана глоба, као институција кривичног права у државној заједници. У самом почетку глоба се вероватно сматрала као отштета за повреду јавног мира плаћана државним органима, као странци нарочито заинтересованој за његово одржавање.

Али је затим глоба изгубила тај првобитни карактер отштете и добила је значај јавне казне, т.ј. реакције од стране државе, као оличења правног поретка, против повреде права. Под утицајем система композиције новчана је глоба постала основним обликом кривичне казне, који је врло дуго време остао најпроширенији.

И ако је држава искористила кривчеву плату за остваривање свога права кажњавања за кривична дела, ипак није систем композиције отварао прави и непосредни пут, на коме би кривично право могло да без препреке стекне искључиво јавни карактер, већ је на томе путу право знатне сметње. Надовезујући своје право кажњавања на постојећи систем композиције, није држава добила кривична дела у своју искључиву нити потпуну надлежност, него је само интервенисала у оним кривично-правним односима, који су постајали између дотичних странака. Њихово је пак постајање било потпуно зависно од иницијативе странака, а на крају крајева од жеље и воље оштећене странке, да против нанете кривде реагира. Ако не би она зажелела да реагира, кривично би дело остало без икаквих правних последица, те не би могла држава да интервенише у акцији, јер не би саме акције ни било. Без директне акције оштећене странке није се кривично дело ни гонило. Тај се поредак одржао у току векова. Нико се није узимао на кривичну одговорност, ако против њега и његовог кривичног дела није било приватног тужиоца. Државни органи нису по званичној дужности смели да узму кога на кривичну одговорност. Такво је било опште правило, од којег су се правила изузели само за она дела, у којима је држава, евентуално владалац долазио као непосредно оштећена странка. Због тога је знатна већина кривичних дела одржавала дуго време приватни карактер. То тврђење треба да се мало протумачи и објасни. Ствар је у томе, што ни освета, ни композиција нису у првобитно преддржавно доба биле лишене јавног карактера. Јавни елеменат је њима доприносило учешће у њима друштвених, евентуално родовних заједница, као што смо то обележили горе. Држава, чим је постала, почела је све дотадашње друштвене заједнице да подређује себи и да од њих по могућности одузима све њихове јавне функције. Идући у томе правцу, држава је укинула колективну освету и колективну композицију и, тако рећи, индивидуализирала их. Због тога је композиција постала индивидуални или приватни посао дотичних појединаца. А то је опет водило узимању кривца на одговорност по приватној појединачној тужби. У акцији, коју би приватна иницијатива започела, држава је интервенисала, али није ипак у току дугог времена смела да саму иницијативу преузме у своје руке.

На новчаним глобама није се држава зауставила, него је прешла на друге начине кажњавања и то смртном казном, телесним казнама, лишавањем слободе и части; услед тога је казна добила изразитији јавни карактер. Али је поред тих казни остало на снази мирење између оштећене странке и кривца. То се мирење допуштало пре суда, на суду и чак после пресуде. Мирење пре суда, или тачније вансудско мирење, потпуно је уклањало

државну интервенцију и у конкретним је случајевима искључивало кривичну одговорност пред државом. Мирење на суду је започету кривичну одговорност прекидало те исто тако искључивало. Пошто се мирење допуштало и после пресуде, тим се је државно право кажњавања доводило у зависност од воље тужиоца, који је добио парницу, како му је било драго, хоће ли да тражи примену пресуђене казне или да кривца опрости под условима, под којима се с њим буде измирио. У тим приликама није кривична пресуда дефинитивно пресуђивала о кажњавању, него је само признавала тужиоцу право да тражи примену казне на кривца, а којим је правом тужилац могао да слободно располаже, да га оствари или да од њега одустане.

И гоњење кривичних дела само по приватној тужби и слобода мирења проузроковали су то, да није кривично право у току дугог времена имало изразити јавни карактер, који је стекло тек постепено путем дуготрајног рада државе у одговарајућем правцу. Тај је рад државни био различит у појединим земљама и у различитим културним и политичким приликама. Велика постоји разлика и у ређању поступачних стадиума дотичног процеса и у његовој брзини; има уопште много конкретних варијаната у историји кривичног права. На овом се месту могу навести само неки просечни моменти у томе развоју. Ти су моменти отприлике ови: 1) држава нарочито истиче у кривичним делима као њихово битно обележје повреду јавног мира и правног поретка; 2) држава систематски ограничава примену мирења, а затим укида мирење као опште правило, остављајући га изузетно за случајеве повреде чисто личног карактера; 3) концентрише у својим рукама искључиво право на организовану правну реакцију против повредâ; 4) јавне казне у државној заједници базирају се у почетку на принципима старог кривичног права, и то на одмазди кривцу и на откупљивању кривца од одмазде, која му прети; затим прелазе на друге принципе, и то, да се злочинац уништи или барем инвалидира за свој злочински посао, да се казном народ застраши (тероризира) и на послетку да се казном кривац поправи.

§ 3. КРВНА ОСВЕТА У СТАРОМ СРПСКОМ ПРАВУ.

Најстарије сведочанство о освети код Словена налазимо крајем VI или почетком VII века у „Стратегикону“ (војничком спису) приписиваном цару Маврикију, где се о Склавима и Антима вели овако: „Према странцима су љубазни и с добром вољом и чувајући проводе их из места у место, где им устреба, па, ако се небрижљивошћу угоститеља догоди да странац настрада, нападне на њ (угоститеља) онај, што му га предао, по дужном обичају да освети странца“. Константовани ту обичај свете мора да се призна у појединости и за Србе, јер не би се њихово изузимање од општесловенског обичаја могло чим оправдати. За постојање свете код старих Срба говори и реч *вражда*, којом се код њих назива новчана глоба за убиство; та реч упућује на оно стање не-

пријатељства, које је некад било изазивано убиством и које је водило освети. На претходну освету упозорје нас и обичај мирења, чији су се трагови сачували, и генетички везано за систем композиције превлађивање новчаних глоба у потоњем систему јавних казни. Једном рећи не може бити сумње, да је у првобитно време освета вредила и код Срба. Постаје питање о томе, како се дуго она код њих одржала и кад је и на који начин престала.

Миклошић у својој познатој монографији о крвној освети код Словена изнео је мишљење, да на територији потоње Немањине Србије држава је рано новчаним казнама ступила насупрот старом обичају освете; ојачали друштвени поредак објавио је убиство као поремећај општег правног поретка, као јавни преступ који једино он, и само он има да казни; поред казне постојало је и мирење, којим се повређени или повређено братство (родовна заједница) имало да задовољи.

Основној мисли Миклошићевој придружио се Светислав Ђорић у историском делу свога истраживања о кривичним делима и казнама у Законику Душана и покушао је да прецизније одреди време, кад је освета код Срба престала. За то се послужио једним извором за стару бугарску историју, и то Одговорима папе Николе I (858—867) на питања Бугара (*Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum*), који су од папе тражили поуку, како да се њихово право доведе у сагласност са хришћанским учењем. У тим се одговорима огледа ондашње стање позитивног права у Бугарској земљи. И ако је држава била основана у VII в. од Бугара, једног турско-татарског племена, ипак је право остало у њој словенско, јер су јаки спољашњом снагом Бугари у унутрашњем развоју потпали под утицај културнијих словенских племена, од којих су државу склопили. Пошто у оно време, већ Ђорић није било никакве разлике у културном развоју свију Јужних Словена, слика правног стања, извучена из извора, који се односи на словенска племена Бугарске државе, вреди и за Србе. Та је пак слика таква, да искључује постојање освете, као главног облика кривичног права. Као што сведоче споменути „Одговори“, постојале су у оно време, већ јавне казне, и то смртна казна, разноврсне телесне казне и прогонство; круг регулисаних у праву кривичних дела није се ограничавао на кривична дела против приватних лица и њиховог имања, него је обухватао и кривична дела против владара и политичке заједнице и против религије и против породице; колективна је одговорност дошла под сумњу и крчио се пут за строго индивидуалну одговорност. У таквим приликама крвна је освета без сумње престала да буде основни и општи правни обичај, те ако се ипак по инерцији одржавала, онда само као изузетак. Дакле по мишљењу Ђорића IX век је баш време престанка крвне освете и преласка Срба на принципе јавног кривичног права. Тај се преокрет по његовом мишљењу извршио под утицајем примања хришћанства и доласка у додир са напредном цивилизацијом Византије.

Против Миклошићевог погледа о раном престанку крвне освете код Срба изјаснио се Миленко Веснић аутор студије о крв-

ној освети код Јужних Словена. Не наводи он при томе никаквих директних документалних доказа, који иначе ни не постоје, него истиче против Миклошијевог тврђења разлог од општег карактера. Било је, признаје Веснић, тенденције од стране владара да се кажњавање убиства усредреди у њиховим рукама, али није за то било, вели, спремљене друштвене подлоге. Стога није наведена тенденција стварно успела ни у позније време, чак ни под Душаном. Истина у његовом се Законику одређују кроз државне казне, али су се те казне примењивале у ствари само онда, кад су кривична дела долазила држави до знања, што се никако не може сматрати као редовни случај; са пуно се разлога може претпоставити, да у великом броју случајева извршена кривична дела нису сасвим била изношена пред суд, него су се ликвидирала по старим правним обичајима и то преко мирења. Душанов Законик не спомиње чак ни приватну глобу, коју је наплаћивала оштећена странка. Али то није доказ, да није приватна глоба више постојала. Душанов Законик није неки потпуни кодекс, него садржи прописе, којима се обичајно право има да реформише, доноси одредбе, којих сасвим није било у обичајном праву, и регулише односе, које је са собом допринео нови државни живот. Крвна освета, крвно мирење и глоба, која из њега потиче, тако су дубоко усађени у правној свести српског народа, да се ни односно XIV века не може допустити, да су били укинута.

На мишљење Миклошијево ставља критичке примедбе и такав зналац унутрашњег стања средњовековне Србије, као што је Константин Јиречек. Пре свега истиче онај факат, да Законик Стефана Душана нигде не забрањује крвну освету, одакле изводи прећутни закључак, да није она у то време била укинута. Затим прелази на изричну аргументацију изведене тезе. Да је крвна освета, вели, постојала и за владе Стефана Душана и његова сина Уроша, сведочи уговор о миру с Дубровником 1362 г. и два најстарија случаја крвног мирења, која су се сачувала у дубровачким архивским књигама, а која спадају баш у време Стефана Душана. Што се тиче уговора о миру од 22 августа 1362 г., то очевидно К. Јиречек има у виду овај његов пасус: „и што се буду учиниле које љубо чете а или злобе или крви у сијузи рат од Дубровника с царством ми, а или с кнезом Воиславом и ш његовими људми а или з градови царства ми, кто годе гост а или них пријатељ, кто буде ним помагаљ, този все да јест просто, и веће за този да се не иште до веки“ (чл. VI). Пронађена у дубровачком архиву акта о мирењу К. Јиречек излаже овако. Радослава Ђерића из Драчевице (код данашњег Херцег-Новога) убио је, за време управе кнеза Николе Фалијерија (1334—1336), код бенедиктинске опатије Св. Јакова од Вишњице пред капијама Дубровника, Неноје Лесановић из Коњавала. Браћа убијенога, Доброслав и Цветосје, дошли су 16 августа 1341 г. пред тадашњег кнеза Јована Фоскарена и изјавили, како из поштовања према свемогућем Богу, Богородици и Св. Јовану Крститељу, а из жеље да би Бог души њиховога умрлога брата дао покоја, дају мир (*redderunt pacem*) Неноју због овог убиства, те га узимају за свога брата (*in eorum fratrem*).

Не помиње се никаква накнада у новцу. Неколико година доцније осудио је кнез Никола Барбадиго (1354—1356) дубровачког властелина Павла, сина Петра Рањине, да плати уобичајену вражду од 500 перпера зато што је убио Услама, сина Крајислава Тврденовића с Дрине. Дапко, брат и наследник Усманов примио је 1. марта 1355 г. од Павла половину крви, 250 перпера, *secundum statuta et consuetudinem, que est inter regnum sive imperium Slavonie (тако се ту назива Душанова Царевина) et commune Ragusii*. Зато је он Павлу и другим члановима његове куће (*aliis de domo sua*) дао вечити мир и потпун опроштај и сигурност, обећавши да ће их свагда сматрати као браћу, пријатеље и добронамернике (*fratres, amicos et benevolos*). Наведене документалне податке К. Јиречек затим попраћује следећом значајном изјавом: „Свакако је сигурно да је слабење средишње власти, после смрти цара Стефана, допринело да стари обичај (крвне освете) оживи још у јачој мери”. (*Историја Срба, III, 159*).

Од постојећих и наведених мишљења Миклошићево мора да се призна као најбоље образложено. Збиља за време после поставка државе код Срба нема никаквих изворних података, да је освета код њих постојала. Ни наративни извори о томе не причају, ни правни споменици не садрже ни прописа о освети, нити чак никакве алузије на освету. Приговори Веснића против Миклошићевог мишљења не могу да га оборе, јер се базирају само на општем резонувању о томе, да није ондашње друштвено стање одговарало укидању освете, те се мора примити да се је она одржавала. Али резонување општег карактера не може да служи као доказ, јер историјска стварност пружа конкретне комбинације, које се не слажу са формалним логичким дедуцирањем, а ипак су реална факта. Не може се констатовати нека принципиелна еволуциона разлика између друштвеног стања код Чеха, Пољака и Руса у XI в.; међутим у руским земљама је средином тога века крвна освета била укинута, а у Чешкој и Пољској крвна се освета одржала још кроз столећа. Према томе није могуће, да се из опште слике друштвеног стања у Србији дотичног доба изведе тачни одговор на питање, да ли је крвна освета постојала или није. Пошто извори о њој не сведоче, не сме им се она наметнути. Кад Веснић говори, да се нису чак ни у Душаново доба износила пред суд сва извршена убиства и да се већина њих ликвидирала мимо суда и закона по живом обичајном праву, то се може признати и примити као врло вероватно и чак као истинито. Али одавде још не следи, да се ту примењивала освета; то треба још доказати, а баш потребних доказа нема у изворима.

Конкретније и много озбиљније су примедбе Конст. Јиречека на Миклошићево тврђење, али ни оне не могу да буду примљене. Факат, да Душанов Законик нигде изрично освету не забрањује, не сведочи још о томе, да је у његово време освету била на снази. Из наведеног факта могу да буду изведена два закључка, и то, први, да је освета била на снази, и други, да је она толико изашла из употребе, да није било ни разлога да се помиње. Оба та закључка су логички једнако могућа, те једнако оправдана. Који је

пак одговарао стварном стању, за то треба конкретних доказа. Докази наведени од К. Жиречека нису довољни и промашују циљ. Уговор од 22 августа 1362 г. о миру са Дубровником ликвидира, или тачније аболира различита кривична дела и између њих и убиства, извршена у ратно време, и доноси за њих опроштење, т.ј. аболицију; при томе што је главно, на освету се ту и не мисли, него на укидање судског гоњења, судске тужбе: „то зи все да јест прсто, и веће за то зи да се не *иште до веки*“; *искати* значи тражити код суда, тужити, а никако не освећивати. Дакле једино упутство, које нам наведени међународни уговор пружа односно унутрашњег стања у Српској земљи, не упозорuje на освету, него на судску тужбу, као на уобичајену реакцију против кривичног дела. Два наведена акта мирења, која спадају у време цара Стефана Душана, ништа не доказују, јер се сасвим не односе на претресано питање прво због тога, што не садрже извршивање освете, него мирење, а друго због тога, што не припадају Србији, него Дубровлику. У току еволуције однос између крвне освете и мирења бива двојаки: у првом стадиуму мирење постоји поред освете, тако да оштећена странка може бирати или освету или мирење; у другом стадиуму света више не постоји, него остаје само мирење, које или је обавезно, или драговољно, али онда већ конкурише са јавном казном, тако да оштећена странка има да бира између мирења и судске тужбе. Као што се види, из акта мирења може се изводити закључак о постојању освете само односно првог стадиума, а никако односно другог стадиума. Међутим се у Дубровнику опажа баш други стадиум у развоју мирења, јер је тамо мирење постојало поред јавне казне за убиство, а та јавна казна за убиство била је смртна казна. Поред свега тога акта из правне праксе Дубровника не могу да се узимају за доказ исте праксе у Србији; било је јаког улицаја дубровачког на правни развој у Србији, али одавде још не следи идентичност правног стања у Дубровнику и у Србији, нити се може допустити да се слика српских правних институција црпи из дубровачких правних споменика. Као што видимо, наведени од Конст. Жиречека докази нису довољни, да се из факта, да Душанов Законик нигде крвну освету не забрањује, изведе закључак, да је у његово време крвна света била на снази. Према томе ћутање Законика о крвној освети треба да се протумачи у управо противном смислу, и то да није крвна света више ни постојала. Намерно упозоримо, да Законик апсолутно ћути о крвној освети, тако да је не спомиње ни индиректно. Друкчије стоји ствар у савременим Душану законима оних земаља, где је крвна света несумњиво била на снази. Чешки *Rád práva zemského* (*Ordo iudicii terrae*, Поредак земаљског права или суда) директно признаје оштећеној странци у извесним случајевима право на крвну освету. Статути Казимира Великог у Пољској не признају нигде освету изрично, али је потврђују индиректно, јер нека дела изузимају од освете, а кажњавање опет других дела остављају на вољу оштећеној странци. Насупрот томе Душанов Законик не прави на освету ни најмању алузију, не зна за њу, и може се чак рећи, да је по својим општим тенденцијама супротан освети.

На основу наведеног треба признати, да у држави Немањиној и Немањинској није крвна освета била на снази. Баш кад је крвна освета престала на територији потоње Немањинске државе, то је тешко прецизирати и чак немогуће. Покушај Ђорићев у томе правцу није успешан, јер пут, којим је он ишао, не може се признати као правилан. *Responsa Nicolai* парае *ad consulta Bulgarorum* не смеју да буду искоришћена за карактеристику српских прилика и правног стања код Срба. Тај је докуменат сувише везан за неко још прелазно стање, кад се нису још дефинитивно средили односи између бугарских дошљака и словенских домородаца, те се његови подаци не могу искористити за успостављање типичног словенског права, под које би се могло подвести и српско право оног доба. Сем тога закључци, изведени из *Responsa* од Св. Ђорића нису као што треба утемељени. Напротив стручни истраживаоциј *Responsa* налазе у њима доказ за постојање крвне освете у Бугарској земљи оног доба.

И ако је освета престала код Срба врло рано, ипак су се њени трагови одржали у појединим институцијама старог српског права исто тако, као што у историји права других словенских и несловенских народа. Тако се у Законику Душана облични тат кажњава смрћу (чл. 149), убиство оног, који је свађу или тучу започео, признаје се за некажњиво (чл. 86) и допуштен је двобој због свађе међу војницима (чл. 131). Све је то својим далеким пореклом везано за освету.

§ 4. МИРЕЊЕ У СТАРОМ СРПСКОМ ПРАВУ.

Ако није било у средњовековној Српској држави крвне освете, онда постаје питање, да ли је у њој вредело мирење, као манифестација система композиције, који у току еволуције долази, као што је познато, на смену крвне освете. И на то питање опет нема директног одговора у изворима, али има ипак индиректних упутстава, по којима се ствар може расветлити. Маркантан је у томе погледу случај сукоба између романског и српског права односно реакције против убиства. Тај случај спада у време краља Милутина и ушао је у Дубровачки Статут. На њему треба да се зауставимо и да га анализирамо.

Под 1308 г. Дубровачки Статут бележи, да је између Дубровника и Србије постојао стародревни обичај (*antiqua consuetudo*), према коме се за убиство извршено између Дубровчана и Срба плаћа на име вражде (*pro Vrasda*) 500 перпера. Међутим, кад је 1306 г. дубровачки властелин Марко Лукаревић са својим друговима убио једног поданика српског краља, није био вољан дубровачки кнез Млетић Белето Фалијери, да се држи дојакшоњег обичаја, него је хтео да изрече смртну казну у смислу одредбе Дубровачког Статута, на који се заклео, када је ступио у звање. Млетачки дужд одобрио му је то. Али Дубровчани, којима је много било стало да се одрже стари правни обичаји у њиховим односима према Србима, молили су у Млечима, да остане и даље *consuetudo Vrasdae*. На то је дужд Петар Граденино наредио 1308 г.

Дубровчанима, да преко посланства моле српског краља, нека он заведе онакав начин суђења, какав је „угодан Богу, људима и читавом свету“ (*institiam, quae Deo, hominibus et toti mundo amabilis est*), а наиме да казни убицу смртном казном (*quod ipsum homicidam mortis supplicio puniret*), па да су и они вољни исто тако поступити, ако Дубровчанин убије Србина. Ако краљ буде против тога, онда нека се одржи дојакошњи обичај. Када су дубровачки посланици дошли краљу, овај им је рекао, да на понуђену промену никако не пристаје, да „неће да пролива крв својих, него ће чувати и одржавати стародревни обичај вражде, обичај својих претходника и свој, те неће друкчије чинити ни на који начин, јер је тај обичај потврдио чак заклетвом“. Пошто је инспирисано од Млетака и понуђено од Дубровника новаторство било од стране краља Милутина најодлучније одбијено, стародревни се обичај вражде одржао и надаље.

Из наведеног случаја најпре се изводи, да се омиљеној у романском свету смртној казни за убиство противстављао стародавни српски обичај вражде, која се састојала у наплаћивању једне одређене плате за убиство. Уколико долази плата за главу, испољава се веза вражде са системом композиције. Да се пак та веза тачно одреди, потребно је да се расветле два претходна питања, и то, прво, да ли је вражда спадала у надлежност државног суда, или није, и друго, ко је вражду од убице наплаћивао, да ли оштећена странка или држава. Од тог или оног решења истакнутих питања зависи закључак, да ли је или уколико је вражда спадала у систем композиција, или пак сасвим није спадала.

На прво питање извори дају нам несумњиви одговор, да је вражда спадала у надлежност државног суда. Хрисовуља кр. Стефана Драгутина Хиландару 1276—1281 г. изрично одређује, да је вражда објекат судске парнице „пред краљем или пред једним од владалаца двора краљева“ (чл. IV), а хрисовуља кр. Милутина Св. Ђорђу Скопском 1300 г. доноси одредбу општег карактера, да се вражда узима на убици судом (чл. XLIX). Дакле, почињући од последње четвртине XIII века не постоји више вансудска приватна композиција, него плата за главу на основу јавне пресуде. Пошто је пак сумњиво, да би наведена Хиландарска хрисовуља уводила неко апсолутно новаторство, судски карактер вражде мора да се простре на много раније време.

Што се тиче другог питања, то Конст. Јиречек не сумња, да се вражда плаћала родбини убијенога (*Историја Срба*, II, 29). Тај поглед Јиречеков је наравна последица већ познатог нама мишљења његовог о крвној освети као трајној институцији српског права у Немањинској држави. Обазриви и опрезни Миклошић не силази са поуздане подлоге изворних података, те на њиховом основу тврди, да је вражду наплаћивала држава. Томе се тврђењу потпуно придружује и Ст. Новаковић (*Село*, 91). Баш то тврђење мора се примити као једино оправдано документима. У хрисовуљама испочетка и скроз сматра се вражда као повластица владоочева, коју он или непосредно ужива, или дарује црквама. Сем тога у једној хрисовуљи, где се примена вражде проширује на покушај убиства,

изрично је одређено, да вражду наплаћује држава: „а кто похити мач или нож, да плати краљевству ми вражду“ (Епископ Призр. 1326 г., XVII). Идентично сведочанство имамо и односно других глоба, при томе још раније по времену. Кад је краљ Милутин 1283 г. увео новчану глобу за повреду слободног промета са Дубровчанима, он је одмах изрично одредио, да евентуални кривац „плати 500 перпера краљевству ми“ (уг. са Дубровником 1283 г., чл. II), дакле држави.

У Дечанској хрисовуљи 1330 г. долази једна детаљнија одредба о наплаћивању вражде, која гласи „а за вражду, како је закон по српској земљи: цркви половина, а наводчији половина“ (чл. XLVI). Иста се одредба понавља у Аранђеловској хрисовуљи 1348—1353 г. (чл. CLXXXIX). На то је обратио пажњу Новаковић и покушао је да то објасни (Село, 90—91). С обзиром на то, што наводчија значи оног, ко је случај убиства проказас, Новаковић објашњава разлог за додељивање наводчији половине вражде овако: та је мера наперена против тежње да се случајеви крију, тако да за њих државна власт и не дозна, без сумње поглавито зато да би се избегло то плаћање. Наведена интерпретација Новаковићева полази од претпоставке, да вражда, откад је постала државна наплата, била је искључиво и недељиво државна. Према томе сматра додељивање половине вражде наводчији као једно новаторство уведено ради тога, да се случај не сакрива и држава на тај начин да не изгуби надлежну наплату. Може се рећи, да наведена мера је по мишљењу Новаковића изазвана фискалним разлозима. Према томе и наводчија у Новаковићевом осветљењу долази као достављач, који се директно обраћа држави, а са оштећеном странком нема никакве везе. Са свим тим се не можемо сложити. У наведеној одредби нема новаторства, него се констатује или потврђује закон, који већ постоји у српској земљи; закон на ондашњем језику има шири значај и то значи правну норму уопште, како законску, тако и обичајно-правну; без сумње у датом случају је у питању баш постојећи у српској земљи правни обичај, према коме није вражда припадала држави у целини, него је њену половину наплаћивао наводчија. Али ко је баш био онај наводчија? Да је он био неки фаворизирани од државе достављач са стране, кога би држава привлачила наградом, да не би државна благајна изгубила наплату, то апсолутно није вероватно, јер претпоставља толико развијени фискални систем, који се не може замислити у оно доба. Наводчија је био потказивач и према томе треба да се упореди са потказивачем истог доба, који је постојао другде, и то са соком Винадолског закона. Сок је исто тако био потказивач; за њега знамо, да је он радио за оштећену странку. Потпуно је вероватно, да је исто тако у интересу странке иступао и наводчија, јер баш то одговара општим приликама оног доба, кад ни иницијатива ни сва активна улога у гоњењу кривца није припадала по општем правилу држави, него оштећеној странци. Наводчија није само помагао странци проказивањем кривца, него ју је у даљем поступку заступао. Према томе подела вражде на пола између државе и заступника оштећене странке

пружа аналогију немачкој *Gesamtbusse*, заједничкој глоби, која се делила између тужиоца и државе. Тако дељена вражда, како она долази у Дечанској и Аранђеловској хрисовуљама, означава важни стадиум у историји старог српског кривичног права, и то прву етапу у преласку од приватних композиција к јавним глобама. Она сведочи, да је раније постајало систем потпуно приватне композиције, кад је вражду наплаћивала оштећена странка. Кад је то престало, не да се одредити, свакако пре XIII века (в. горе стр. 13—14). Затим је држава интервенисала у тој ствари и то на тај начин, да је половину вражде узимала себи, а половину је остављала страници. Такав је поредак био на снази чак и под царем Душаном.

Дечанска хрисовуља прописује наведену поделу вражде према томе, „како је закон по србској земљи“. Српска земља има у оно доба и један ужи значај, и то у смислу старих српских крајева, кад се они противстављају навоосвојеним византијским провинцијама, или грчкој земљи. У великој даровној повељи Хиландару 1348 г. (чл. VIII) изрично се истиче подела Српске државе на два дела, и то на Србље и Романију, т. ј. Грчку, и према тој се подели даје попис метсхија за сваки део засебно. „Закон по српској земљи“, на који се односно вражде позива Дечанска хрисовуља, без сумње стоји у вези са тек што наведеном поделом државе на два дела и противставља се закону, т. ј. правилу о вражди у грчкој земљи. У ствари хрисовуље Св. Ђорђу Скопском 1300 г. (чл. XLVIII) и манастиру Лесново 1347—1350 г. (чл. XXIV) не знају за поделу вражде, него ју сву узима црква, а нико други¹⁾. Одступа од наведеног правила хрисовуља 1337—1346 г. цркви Хтетовској на земљу Полошку, која не зна за додељивање половине вражде наводчији, и ако „у Полозе црков. Мати Божија Хтетовска и с сели“ спада у Србље, али то може само да значи, да је за Хтетовску цркву сачувана ранија наредба од времена, кад је она још припадала грчкој земљи. Мора се још додати, да у Аранђеловској хрисовуљи правило „половина наводчији, а половина цркви“ тиче се „и вражде и глобе“ (чл. CLXXXIX), дакле се простире на све новчане казне, а у хрисовуљи Св. Ђорђу Скопском навидчија се искључује из наплате не само вражде, него и глобе уопште: „понеже бо свака глоба црковна јест. . . . то все да јест цркви, а наводчији ништа“²⁾ (чл. XLVII). У Душановој хрисовуљи после 1337 год. манастиру Трескаву у Прилепу, који је тек Душан освојио од Грка, „свака глоба што се учини у црквених људеј, све да је црквно“ (чл. X). И ако у

¹⁾ Од вражде на панађуру црква Св. Ђорђа Скопског узима половину (чл. LXXIV), али се ту не спомиње за наводчију, нити се уопште каже, коме друга половина има да припадне. Пошто се ту цркви дарују специјална права државна на панађуру („игуман да јест кефалија панађуру“, — чл. LXXXIII), може се са злоглом претпоставити, да у овом изузетном и нарочитом случају вражда се дели на пола између цркве и државе.

²⁾ „разве јегово лице“; лице значи *corpus delicti*, поглавито украђену ствар; да се украђена ствар даје наводчији, то још више потврђује горе истакнуто мишљење, да је наводчија био и потказивач и заступник оштећене странке.

Светостефанској хрисовуљи 1313—1318 год. наилазимо на опште правило „свака глоба церкви“ (чл. LXXVII), ипак одмах затим долази специјална одредба, која допушта за наплату глобе и оштећену странку, „а окрвавивше цркви 3 платна, а наводчији 3 платна“ (чл. LXXVIII). Дакле, као што видимо, систем, према коме у Српској земљи у наплаћивању глобе учествују и држава и оштећена странка, а у Грчкој земљи само јавна власт, примењивао се не само на убиство, него и на друга кривична дела, за која је кривац морао да положи одређену плату.

И ако систем поделе вражде и сваке глобе спроводи се у Аранђеловској хрисовуљи, која је истовремена са Закономиком Душана, ипак се одавде не сме изводити закључак, да се и по Законику вражда и свака глоба делила на пола између државе и оштећене странке. Такав се закључак искључује због тога, што Законик очигледно по општем правилу (чл. 194) не признаје такву поделу, јер изрично њу прописује само у два случаја, и то поводом потке, како се називала глоба за повреду граница и погранични сукоб између села, и поводом одузимања коња за насилну најезду¹⁾. Да се Законик и хрисовуља, донесени у исто време, тако између себе разликује, то се са данашњег гледишта не може оправдати, чак ни схватити. Ипак се то може објаснити онашњим приликама, кад није држава била још потпуно централисана, те није постојеће право било изједначено, нити је систем новчаних казни био једноставан, јер су истовремено вредели принципи различитих стадиума развитка, тако да ранији стадиум још није изумро, а нови још није савладао ни све крајеве у држави, ни све случајеве у законодавству, а камо ли у пракси.

Уколико је држава наплаћивала вражду и сваку глоба у целини, постаје питање, да ли је у тим случајевима поред јавне вражде постојала још и приватна глоба у корист оштећене странке. Непосредних изворних података за то нема. Што се тиче вражде, са пуно се разлога може претпоставити, као што су учинили Миклошић и Ст. Новаковић, да се родбина убијеног није могла оставити без икакве накнаде, и да је та ствар по старом законодавству морала бити остављена народним обичајима, који се ни не помињу, јер су својом снагом били јачи од ових писаних закона. Мислимо, да иста претпоставка вреди и за накнаду штете нанете другим кривичним делима, а која је накнада вероватно постојала поред прописаних у закону јавних глоба.

Систем композиције, за који је старо српско право некад знало и од којег је рано прешло на систем јавног кажњавања од стране државе, оставио је у старом српском праву, као што и другде, извесне трагове. Ту на првом месту долази превлађивање имовинских, евентуално новчаних глоба над осталим јавним казнама. С тим ћемо се трагом детаљније упознати даље у специјалном прегледу казни. Као наслеђе старог система композиције долази за-

¹⁾ „И те-зи потке цару половина, а господару половина, чије буде село“ (чл. 77). „Ако ли кога обрете најезда. . . они-зи коњи најездни сви да се узму, половина царству ми, а половина оному - зи кога - но су најахали“ (чл. 101).

тим правило, по коме се кривична дела гоне само по иницијативи, дакле по приватној тужби оштећене странке, а не по званичној дужности од стране државне власти, изузевши нарочите случајеве, кад је државна власт директно нападнута и непосредно заинтересована. Да ли је наведено правило важило и у старом српском праву, на то опет извори не дају директног одговора. Ту се само можемо служити аналогијом из историје права других народа, код којих су се, скоро код свију, у одговарајуће доба кривична дела гонила само по приватној тужби. Исто се са пуно разлога може приписати и старом српском праву. Да се поступак против кривичних дела почињало по иницијативи оштећене странке, евентуално њеног законитог заступника, на то упозорује факт, да се као *осветитељ* кажњивог вређања манастирских права признаје архиепископ или ктитор (Повеља Св. Саве 1233 г. манастиру Св. Николе Врањинског, чл. I; хрисовуља кр. Уроша I 1254—1264 г. манастиру Св. Петра и Павла на Лиму, чл. XXX). Гоњење кривичних дела по званичној дужности од стране државних органа није ни у старом српском праву било опште правило, него изузетак. Изнето је међу осталог било мишљење, да је такво изузетно државно гоњење било нарочито прописано у чл. 192-ом Душановог Закона, којим се одређује да „за неверу (велеиздају), за крв (убиство) и за разбој владичански (силовање жене или девојке из властеоског рада) да иду пред цара“. Ту је одредбу Алекса Јовановић (*Приносци*, II, 6) протумачио тако, да су се три наведена кривична дела ислеђивала по непосредној наредби владаоцевој, дакле *ex officio*. Члан 192-ги Душ. Законика, који се налази само у познијем Раковачком препису, уопште није јасан, а у појединости не може се узимати по питању о гоњењу кривичног дела, јер свакако се односи на судску надлежност, а не на почетно гоњење кривичног дела. Не може бити сумње, да се невера гонила по службеној дужности од стране државних органа, али да ли је исто вредело и за убиство и за силовање, то није јасно. Да се поступак против кривичног дела почне по службеној дужности, изрично је прописано у Душ. Законику само односно професионалних тата — крадљиваца и гусара-разбојника (чл. 145—148), док су се међутим обична татба и гуса гониле само по приватној тужби (чл. 150). Са извесном вероватношћу службено гоњење може се претпоставити још против потпаљивања (чл. 99 и 100), као и неких других општеопасних и најтежих кривичних дела, за која се намеће селима и градовима колективна одговорност (чл. 58, 111, 169). Односно убиства званично гоњење не може да се претпостави, јер Законик ништа о томе не говори, а историја права других народа показује, да се искључиво гоњење по приватној тужби најдуже одржавало баш према убиству; у Статутима Казимира Великог, истовременим са Душ. Закоником, нарочито се забрањује, да се за убиство почиње поступак по службеној дужности од стране државних органа.

Као наслеђе система композиције заостаје и поред јавних глоба и других јавних казни мирење, преко којег оштећена странка увек може, да јавну казну уклони. Већ је Петрановић истакао,

да по Душ. Законику (чл. 151) „поротници нису вољни никога умирити, разве оправити или окривити”, и протумачио је ту одредбу у томе смислу, да Законик уопште укида мирeње. Ако се то тумачење усвоји, тим се у исто време признаје, да је пре Законика мирeње било на снази. Али забрана, донета у чл. 151-ом, не може значити више, него што се у њој садржи, дакле може се односити само на мирeње на суду. Што се пак тиче мирeња пре суда, оно ту није било забрањено, дакле могло се вршити и по аналогiji са историјом права других народа вероватно је, да се у ствари вршило. Уговср о миру с Дубровником 1362 г., кад прописује, да се свако кривично дело извршено у ратно време узајамно опрости и да се не иште до века (в. горе стр. 9 и 11), сигурно полази од праксе унутра у земљи, која је дакле знала за опроштење и за одустанак од тужбе, т. ј. за мирeње.

§ 5. НАЗИВ И СХВАТАЊЕ КРИВИЧНОГ ДЕЛА.

Као најстарији израз за означавање кривичног дела у старим српским правним споменицима треба да се сматра *обида*, који се израз употребљава још у Руској Правди баш за повреду права кажњавану јавном глобом. *Обида* долази у повељи Св. Саве 1233 г. манастиру Св. Николе Врањинског и значи повреду зајемчених у повељи манастирских повластица. Исто тако је стар израз *кривина*, који се употребљава у уговорима са Дубровником, почињући од 1215 г. и надаље (1254 г., 1349 г., 1357 г.). *Кривина* означава нешто „криво што се је учинило“ (као што се на једном месту, и то у чл. 186-м, изражава Душанов Законик), дакле антитезу права и правде,¹⁾ противправну радњу, повреду права уопште, али се из кантекста види да се имају у виду и кривична дела. На једном се чак месту наводе „кривине и длогове“ (угов. са Дубр. 1349 г.), те као да се противстављају две врсте повреде права; *кривина* се нарочито односи на кривично дело а дуг на грађанску повреду права. Ипак треба забележити, да реч „длг“ (дуг), која долази и у уговорима са Дубровником, почињући од 1254 г., и у манастирским хрисовуљама (нарочито у хрисов. Св. Ђорђу Скопском 1300 г.) и у Законику Душана има више значаја, и то значи и дуг у ужем смислу (*debitum*), и повреду права (*delictum*) и чак судско дело (*casus iudicialis*). И у другом и у трећем случају „дуг“ обухвата и кривична дела, те се може некако сматрати као један од терминолошких израза старог српског права за кривично дело. Сматрано са процесуалне стране кривично дело се каткад назива просто

¹⁾ Карактерна је реч „бесправдије“, на коју наилазимо у уговору са Дубровником 1254—1256 г., али она означава једну нарочиту врсту кривичног дела, и то самовласно подмиривање од оштећене странке њених потраживања мимо суда. „И без суда обнега да не учинимо никојегаре бесправдија чловску земла твоје“.

дело, као што је случај на једном месту (чл. 161) Душанова Законика.¹⁾

У старије се време употребљава за извршење кривичног дела израз *испакостити* (угов. са Дубр., 1205 г., чл. III; 1283 г., чл. II; 1308 г., чл. IX; хрисов. 1234—1243 Св. Богородица на Бистрици, чл. XI). С тим се може поставити у везу израз *зло*, који долази у Душановом Законнику и у истовременом уговору са Дубровником (1349 г., чл. II)²⁾ за означавање кривичног дела.

Досада наведени термиолошки изрази пазе на противправност кривичног дела у материалном смислу, и то у смислу повреде оних добара, која право штити. Чак ни израз *зло* не чини изузетка у томе смислу, као што се очигледно види из формуле, коју налазимо у Душановом Законнику: „што се зло учини тому-зи селу пожегом или иним чим љубо“ (чл. 58 Атонск. преп.). Можда се само у изразу *испакостити* истиче пакосно расположење извршиоца кривичног дела.³⁾

Скоро исто тако је стара и терминологија, у којој се огледа формално схватање кривичног дела као повреде правне норме. Долази она најпре у Жичкој хрисовуљи 1220 г., у којој се недозвољено растављање брака квалифицира као „*преступлење закона*“ (чл. XIX), и то Божјег (уп. чл. XVII). Исто се гледиште затим преноси и на закон човечји. У томе је погледу врло интересно, како је у уговорима са Дубровником дошла казнена санкција за њихову повреду. Увео је ту санкцију, и то јавну глобу од 500 перпера, краљ Милутин у уговору од 1283 г. (чл. II), где је одредио овако: „кто ми се обрете испакостив им, или што узем од них, да приме гнев и наказаније от кралевства ми, и да плати пет сот перпер кралевству ми“. Као што се види, кажњавање је ту образложено оном материалном штетом, коју кривац буде нанео. Али већ у уговору 1302 г. иста је одредба формулисана друкчије, и то: „тко ли *преслуша* писаније кралевства ми, да приме гнев и наказаније от кралевства ми, и да плати кралевству ми пет сот перпер“ (чл. IV).⁴⁾ Из наведеног се разговетно види, како односно једне исте кривичне радње материално схватање њене противправности уступа место њеном формалном схватању. Да се формално схватање противправности прво примењује на радње управљене про-

¹⁾ „Велико дело“, на које наилазимо у Душановом Законнику (чл. 151) и у истовременој Аранђеловској хрисовуљи (чл. CLVIII) не може се интерпретирати као тешко кривично дело, него значи у првом случају компликовану парницу, а у другом особито важан разлог за лишавање игумана дужности.

²⁾ Ранији случајеви, кад се говори о злу и зледи, наведени од А. В. Соловјева (Законод. Ст. Душ., 140, п. 5-а), не односе се управо на кривично дело.

³⁾ Уп. израз Руске Прарде: „а кто покошами конь зарѣжетъ или скотину“ (Кар. 98), где се истиче пакосна намера кривчева.

⁴⁾ Уп. уговор са Дубровником кр. Стефана Уроша 1253 г.: „кто ли се обрете преслушав повеленије кроичества ми, да се накаже гневом наказанијем кралевства ми“ (чл. IV). Ту је моменат преслушања краљевске т. ј. законске заповести већ истакнут, и ако није још прецизирана санкција.

тив Божјег закона, и тек затим на радње управљене против закона човечјег, евентуално владаочевог, или државног, то је потпуно појмљиво. Правна свест, васпитана на стародревним обичајима, лакше се преклонила пред спољном нормом, установљеном од Бога, него пред нормом, установљеном од владоца. Функција се последњег првобитно састојала у заштити постојећег обичајног права и тек се доцније проширила на стварање новог права, чије би одредбе биле заштићене казном. Тај се преокрет очигледно манифестује у старој германској институцији *bannus regius*, која се састојала у томе, што се владоцу признавало право на доношење правних одредаба праћених јавном глобом за њихово преступање. Нешто се истоветно догодило и у словенском, у појединости у старом српском праву. У своје време је и ту доспео моменат, кад је владалац прогласио извесне правне одредбе и власно је установио казну за њихово преступање. То је могло бити у вези са прописима Божјег закона, као што се види из хрисувоље краља Стефана Владислава 1234—1243 г. Св. Богородици на Бистрици у Полимљу. Ту се манастиру дају различите повластице, које се на крају крајева базирају на Божјем закону, али се њихова повреда ипак сматра као противљење правотворној вољи владаочевој. „Аште ли кто љубо испакости чемо сему светому месту“, вели се у хрисувољи (чл. XI), „то тај супротивит се краљевству ми“. Даљи и одлучнији корак у истом правцу видели смо у горе наведеним одредбама уговора краља Милутина са Дубровником 1283 и 1302 г., које се тичу чисто световних ствари и насланају се на ауторитет искључиво човечијег закона. Формално схватање противправности учврстило се, тако да у повељама XIII—XIV в. за карактеристику кривичне радње обично се служе изразима: „преступити“, „потворити“, „преслушати“ прописану норму. Наравно се исто схватање спроводи и у Душановом Законику, у коме се уопште истиче важни правотворни значај закона. У дефиницију појединих кривичних дела Законик уноси, да су то радње „през закон“ (унаточ закона, — чл. 139, 142, 187), који се израз за исти циљ иначе употребљава још у Жичкој хрисувољи 1220 г. (чл. XXVIII), а на једном месту Законик нарочито инкриминише извршиоцу кажњивог дела, што он „пречује закон царства ми“ (чл. 34).

Као нови израз за кривично дело долази тек у Душановом Законику *сагрешеније*; пре Законика употребљавао се само глагол „сагрешити“ за противправну радњу.¹⁾ Назив „сагрешеније“ примењује се у Законику не само на кривична дела против вере (чл. 5), него и на свако кривично дело (чл. 52). После Законика „сагрешеније“ као општи назив за кривично дело долази у даровним повељама, где постаје и формула: „разве едине невере, а ни за едино ино сагрешеније“ (Нов., Спом., 305, II; 307, III; 311, III; 314).

¹⁾ У уговорима са Дубровником: „ако ли што погреше земљи краљевствини“ (1281 г., чл. II); „и ако што сагреше краљевству ми, да се судом исправљају како је по закону“ (1282 г., чл. II).

За схватање кривичног дела треба још забележити, да се кривична радња квалифицира као бесноћа (Жичка хрисов. 1220 г., чл. 20), а кривац — као луд (угов. са Дубр. 1308 г., чл. IX). Та је квалификација заснована, као што је тачно приметно Соловјев, на библијском гледишту, и то на књизи Премудрости Соломоновој, према којој је закон манифестација мудрости, те паметан човек за њим радо иде и само безумник му се противи. Са историског гледишта треба да се у наведеној квалификацији подвуче свест о културној улози права и процењивање кривичног дела као буне од стране елементарне животињске природе човечје против цивилизације.

Из горње анализе кривичноправне терминологије види се, како се схватање кривичног дела развијало под утицајем цркве, која је ширила и хришћанску моралну поуку и појмове и идеје византијског права, и под утицајем међународног промета и то са Дубровником, одакле су долазиле романске правне идеје. Ти су се утицаји манифестовали не само у све дубљем општем схватању кривичне радње, него и у повећању броја кривичних дела у постојећем праву, дакле у компликацији и разграђивању кривичноправног система. У мери развитка моралне и материјалне културе, повећавао се круг добара, које је држава морала да штити против напада путем забране и кажњавања одговарајућих нападачких радњи. Тако се круг кривичних дела предвиђених у праву проширивао те се и кривичноправни систем разграђивао. Црквени утицај је у тај систем унео кривична дела против вере, против морала, против породичног права. Стари законодавац, кад признаје и регулише те нове врсте кривичних дела, створено изјављује, одакле је за њих сазнао. Тако, кад краљ Стефан Првовенчани у Жичкој повељи 1220 г. установљава казне за различите повреде брачног права, свечано проглашује, да све то чини „божествени закон научивше по црквеном уставу и предани“ (чл. XVII). Уговори са Дубровником смерали су да се обезбеди слободан промет те да се за њега уклоне све препреке; према томе у њима су се предвиђале нове врсте кривичних дела, раније непознатих у закљученом живсту земљорадничком; ту спада казнена борба против раније уобичајених облика самосуда и свакојаког сметања слободе трговине, као и против неких нових кривичних радњи специфичних за ново посталу трговину, као што је на пр. фалсификација робе (угов. с Дубров. 1320 г., чл. II). Није се све, што је ишло из Дубровника, примало у Србији, као што о томе сведочи неуспели покушај Млетака и Дубровника 1308 г., да се у Србији вражда замени смртном казном за убиство (в. горе стр. 12—13). Ипак је Дубровачки утицај без сумње био од великог и приметног значаја. Поред страних утицаја сам унутарњи развитак друштвеног и политичког уређења изазивао је компликацију и разграђивање кривичноправног система. Све то детаљније ће се показати доле у прегледу појединих кривичних дела.

Карактерно је за старо право, да оно не узима у обзир различите ступњеве код остваривања кривичне воље у спољашњој

радњи, него води рачуна само о извршеном кривичном делу. Према томе се у старом праву не прави разлика између покушаја и извршења кривичног дела, као услова за различите степене кажњавања. Нарочити појам покушаја дакле не постоји. Оно, што би смо сад признали за покушај, предвиђа се каткад у старом праву, али се онда сматра као засебна врста кривичног дела (*delictum sui generis*). У хрисовуљи кр. Стефана Дечанског Призренској Епископији 1326 г. у нарочитој одредби о панађуру наилазимо на овај пропис: „а кто похити мач или нож, да плати краљевству ми вражду“ (чл. XVII). И ако хитање мача или ножа може бити само покушај код убиства, ипак учињено на панађуру сматра се као засебна врста кривичног дела и кажњава се истом казном као што и убиство.

§ 6. СУБЈЕКТ И ОБЈЕКТ КРИВИЧНОГ ДЕЛА.

За субјекта кривичног дела, под којим се разуме његов учинилац, постоји већ у старом праву и сада примљени назив *кривац*, на који наилазимо у томе смислу у уговорима са Дубровником (1205 г., чл. III; 1308 г., чл. IX; 1349 г., чл. II; 24. IV. 1357 г., чл. IV; 25. IV. 1357 г., чл. III). Према томе, као што није стара терминологија уопште издржана, него допушта за исти термин више значаја на основу спољашње асоцијације, *кривац* значи у уговорима и осуђеника (уг. 1254 г., чл. VIII; 1254—1256 г., чл. XI), али и у основу тога деривативног значаја ипак лежи оригинални смисао, који има у виду учиниоца кривичног дела. Душанов Законик употребљава израз „кривац“ за означавање оптуженика у судском поступку, не правећи при томе разлике између кривичних и грађанских дела (чл. 89), али се у исто време за означавање кривичне одговорности служи придевом *крив* (чл. 56, 86, 104); треба ипак забележити да се исти израз „крив“ употребљава и за општи појам повреде права, како кривичне, тако и грађанске (чл. 30).

На сном ступњу еволуционог развитка, кад постоји ропство, само се слободни људи признавају за субјекте кривичног дела, а никако не робље. О томе изрично сведочи Руска Правда, кад прописује, да, ако су тати (крадљивци) робови, „које кнез не кажњава глобом, јер нису слободни“, онда се оштећенику плаћа дупла отштета (Кар. 43); ту дуплу отштету плаћа господар роба, а ако не би хтео да плати, онда предаје оштећенику самог роба (Кар. 132); у случају злостављања, а тим више убиства слободног човека, учињених од стране роба, допуштено је било, да се с њим оштећеник сам разрачуна. Пошто је у старом српском праву постојало ропство, наравно постаје питање, да ли се стари српски отрок признавао за субјекта кривичног дела или није. На то се питање пружа одговор у уговору са Дубровником 1308 г., у коме се вели: „и у кога се обрете луд¹⁾ отрок, тере што кому

¹⁾ У каквом се ту смислу говори о лудости, в. горе стр. 21.

испакости, да у том господара не ишту, но да снйшту кривца“ (чл. IX). Наведена одредба изрично гласи, да се кривична тужба („искати“ значи „тужити“) не сме упутити против господара, него се упућује непосредно против отрока, као учиниоца кривичног дела. Дакле је јасно, да се отрок признавао за несумњивог субјекта кривичног права. Исто становиште заузима и Законик Душанов, у коме кривична одговорност отрока исто тако стоји ван сумње. По Законику за лакша кривична дела отрок одговара пред судом свога господара, а за тежа (убиство, крађу, разбојништво и др.) пред државним судом (чл. 103).

На карактер и степен кривичне одговорности утицале су сталешке разлике. За њих зна већ Жичка хрисовуља 1220 г., која разликује казну за исто кривично дело према „сану“ и „роду“, те кажњава властелу „властелским наказанијем“, а кривца „од нижних“ на други начин (чл. XIX). Нарочито се у погледу кривичне одговорности издвајао нижи сталеж себарски, или сељачки. Насељеници црквених имања били су подложни патримониалном (баштинском) суду црквеном. Кривична дела, која су спадала у надлежност патримониалног суда, решавала су се несумњиво по обичајном праву, као што су се уосталом сигурно решавала и кривична дела, учињена од припадника виших сталежа, који су за њих одговарали пред државним судом. Али је обичајно право, које се примењивало и у једној и у другој јурисдикцији, било, или тачније, постало различито. Полазне тачке су тамо и онамо биле исте, али је сталешка диференциација одређивала њихов развитак у једном и у другом кругу према специфичним особинама свакога од њих те у различитим правцима, тако да су у току времена постала два различита система кривичног права, свакако бар две различите правне оцене кривичних дела и то зависно од тога, да ли је њихов субјект био себар или властелин. Истичемо ту само две врсте кривичног права, јер такво дуалистичко гледиште заузима у томе питању Душанов Законик, који представља кулминациону тачку и у томе смислу еволуциони завршетак старог српског права. Такав дуализам долази стога, што Српска земља, у ужем смислу те речи (в. горе стр. 15), није знала за право, издвојено у правном смислу, грађанство; него су становници унутрашњих српских градова у сталешком погледу спадали у себре, као што о томе сведочи Законик Душанов, који зна за себре не само „у жупи или у катуну“, него и „у граду“ (чл. 94).

Фрагментарни подаци о сталешком кривичном праву себарском долазе у двома великим хрисовуљама краља Милутина, и то у Светостефанској (1313—1318 г.) и Грачаничкој (1321 г.). У њима наилазимо на кривичноправне одредбе, по којима се имао да врши суд над Србљем, а делом и над Власима (Светост. чл. LXXVI и XCIV; Грач. чл. XXX—III), који су спадали у нижи сталеж назван у Законику себарским. Наравно није у њима исцрпљен читав систем постојећег кривичног права, него, као што то увек бива у старим правним споменицима, наводе се она питања, која су из различитих, на жалост непознатих нам, разлога требала регулисање на писму. Наводе се баш ова кривична дела: „отбои“

(одбој), т.ј. насилно одбијање агента патримониалне управе; ученење патримониалног управника („владалца бивше“); потка, повреда сеоских међа, праћена сукобом и тучом; самосуд; мехоскубина, чупање меха, т.ј. длаке или косе, што се сматрало као увреда части; окрвављење (окрвавивше), т.ј. теже злостављање; крађа обична и коњска. Предвиђа се, да су та кривична дела учињена у кругу себарског сталежа, као што је то нарочито обележено односно крађе, која се у Светостефанској хрисовуљи назива „међусобна“ (чл. LXXIX и XCIV), а за коју се у Грачаничкој хрисовуљи каже овако: „човек украде друга плати цркви 3 перпера“ (чл. XXXI), а да друг значи човека истог сталежа, о коме разгветно сведочи Душанов Законик (чл. 53, 79; уп. чл. 93, 106, 152, 153). Од наведених кривичних дела мехоскубина је прешла у Законик Душанов (чл. 98) и баш као специфично кривично дело учињено између два себра. Има још и других сталешких обележја. „А окрвавивше“, вели се у Светостефанској хрисовуљи (чл. LXXVIII), „цркви 3 платна, а наводчији 3 платна“. Глоба у платну несумњиво сведочи о себарском, наполе сеоском пореклу и карактеру дотичне кривичноправне одредбе. Одбој се у Светостефанској хрисовуљи (чл. LXXVI) кажњава глобом од 18 динара; међутим предвиђено у Душановом Законику одбијање пристава или уопште судијина изасланика кажњава се конфискацијом кривчева имања; јасно је дакле, да одредба Светостефанске хрисовуље о одбоју има у виду активно и насилно противљење органима патримониалне јурисдикције, свакако представља засебну норму себарског сталешког права.

Кривичноправне одредбе Душановог Законика систематски спроводе горе наведену разлику између властeosког и себарског сталежа. Законик нарочито пази, да ли је кривично дело учињено између равних, т.ј. између припадника истог сталежа, или између неравних, т.ј. припадника разних сталежа; у томе другом случају опет се прави разлика, да ли је виши (властелин) напао нижег (себра), или нижи вишега; зависно од свега тога одређују се различите казне, строже, свакако другојачије за себре, и блаже, свакако другојачије за властелу (чл. 53, 54, 55, 94, 98, 111). Нарочито је интересантан и карактеристичан случај, кад није кривично дело учињено између припадника разних сталежа, него је управљено против страног и при томе истог објекта, а ипак се кривична одговорност мења према сталежу учиниоца кривичног дела. То је случај предвиђен у чл. 85-ом Законика, који гласи: „Кто рече бабунску реч (т.ј. нешто из богомилске јереси), ако буде властелин, да плати 100 перпер; ако ли не буде властелин (у већини преписа: ако ли буде себар), да плати 12 перпер и да се бије стапи“. Ту је сталешка разлика нарочито осетљива, јер се не тиче међусобног сукоба између припадника два сталежа, дакле није релативна, него, тако рећи, апсолутна. Поводом разлике у казни, као што је она наведена у чл. 85-ом, треба забележити, да се телесна казна није уопште примењивала на властелу. Не може се исто казати за осакаћујућу казну, која се могла примењивати и на властелу (в. чл. 21, 87).

У погледу сталешких разлика између субјекта кривичног дела интересантан је случај, који се односи на спречавање слободног кретања трговаца. Дотична забрана је наметнута свима, а казна је предвиђена само за властески сталеж и за чиновнике одговарајућег надлештва, а о кажњавању себара за исто кривично дело закон ћути (чл. 121 и 122 Душан. Зак.). Одатле ипак никако не следи, да не би себри одговарали, ако би задржали трговце да не греду на тргове цареве. Ћутање закона мора се ту објаснити друкчије. Још су римски правници приметили, да закон предвиђа само оно, *quod plerumque fit*. Стари правни споменици, много мање развијени од римског законодавства, били су још штедљивији у својим речима и спроводили су горе наведено правило још строже. Тешко се могло замислити, да би један себар имао довољно снаге и фактичке могућности да задржи на путу једног трговца, који је иначе ишао обично караваном. Због тога није имало практичког смисла да се себру одређује казна за једно кривично дело, које он фактички скоро није у стању да учини. Из истих разлога Законик говори о невери (издаји) у одељку посвећеном властели, а не спомиње је у одељку посвећеном нижем сталежу (уп. чл. 52 и 71).

Извесна се разлика правила и унутра у властеском сталежу, и то између властеле и властеличића, али само у њиховим међусобним односима. За увреду части властелина кажњава се властеличић строже, него ли властелин за увреду части властеличића (Зак., чл. 50). Властеличић је ту потпадао под телесну казну, која се уопште није примењивала на властелу. Али за увреду части себара (чл. 55), као и у случају других кривичних дела (чл. 142), одговорност властеличића била је иста, као што и властелина.

Поред разлике између властеле и себара постојало је засебно сталешко кривично право и за грађанство. То се јасно види из Законика односно грчких градова. „А кто жупљанин при грожданима“, вели се у чл. 176-ом, „да га при пред владалцем градским и пред црквом и пред клиросом по закону“. Дакле, ако је кривично дело учинио један грађанин из грчког града, он је одговарао пред својим сталешким судом те наравно по нормама византијског права, које је за њега играло улогу његовог засебног сталешког права. О приморским градовима Законик потпуно ћути, не прави чак на њих никакву алузију. Ипак су они имали своје статуте, који су садржали и кривично право, дакле њихово сталешко кривично право.

Постојање више сталешких система кривичног права уопште је својствено сталешкој држави те се опажа свуда, где је она постојала. Од словенских права најјаче је била развијена сталешка диференција позитивног права у Чешкој, Пољској и Хрватској, где су паралелно дејствовали три потпуно развијена система, и то земаљског или племићког права, градског или мештанског и сеоског. Русија није развила самостално градско право, те је у њој вредео дуализам између племићког и сеоског права, сличан противстављању властеле и себара у кривичноправним одредбама Душановог Законика. У Русији је дотична разлика у кривичном

праву била чак слабија и мања, него ли у Србији; ипак приватна прерада Царског Судебника извршена 1589 г. у северном крају Московске државе, у коме није било племства, па дакле намењена само за сељаке, показује, како су се опште кривичноправне одребе прилагођивале сељачком животу и према томе мењале.

Било је ипак случајева, кад су се сталешке разлике у кривичном праву укидале те се је за припаднике свију сталежа одређивала иста кривична одговорност. То је пре свега случај са опште-опасним кривичним делима. Као таква су се у Душановом Законику сматрала крађа (татба) и разбојништво (гуса), ако је кривац био ухваћен на делу или се бавио тим злочинима професионално. У тим случајевима кривци свију сталежа били су подложни истој одговорности и то смртној казни (Зак. чл. 145—149 и 173). И у тим случајевима старо српско право не чини изузетка, јер се исто опажа и у другим сталешким државама. Тако, на пр., у Чешкој правне одредбе о т. зв. познатим (исторним) крадљивцима нису пазиле на сталешке разлике, него су подједнако вредиле за припаднике свију сталежа. Једнака кривична одговорност за припаднике свију сталежа је затим вредела и у случајевима других тежих кривичних дела (Зак., чл. 87, 95, 96), као и кривичних дела против вере (чл. 6, 21) и државе (чл. 154 и др.).

Што се тиче објекта кривичног дела, опет постаје питање, да ли се отрок признавао за такав објект, другим речима, да ли је кривични закон штитио отрока. Руска Правда одбија робљу кривичноправну заштиту: за убиство роба није било вражде („вире“); ако је пак роб био убијен без кривице са његове стране, његов је убица накнађивао његовом господару нанету штету, а кнезу (владаоцу) је плаћао само нижу глобу и то у истој своти, као што и за злонамерно (пакосно) убијање туђег коња (Кар. 102, 98). Никакве сличне одредбе нема у старом српском праву. С обзиром на то и узимајући у рачун, да су се отроци признавали за субјекте кривичног права, морамо претпоставити, да се је отрок признавао и за објект кривичног права, јер су та два својства корелативна, т.ј. ако постоји једно, онда постоји и друго. На исти закључак упућује нас и чл. 21 Душанова Законика, који гласи: „И кто прода христијанина (т.ј. православног) у иноверну веру (т.ј. једном неправославном), да (му) се (рука) одсече и језик уреже“. Наравно ту се предвиђа продаја отрока, кога ту кривични закон штити против незаконитог располагања господаревог са његовом личношћу, које би могло довести у опасност његову веру.

На правни положај лица, као објекта кривичног дела, знатно су утицале сталешке разлике, као што се види из оног, што смо већ навели горе у учењу о субјекту, и то поводом кривичних дела учињених између припадника разних сталежа. Кривична заштита припадника вишег сталежа је редовно јача, а припадника нижег сталежа обично слабија. Осим такве релативне градиције у степену кривичне заштите припадника разних сталежа наилазимо у Законику на случај, кад се заштита части властелина обезбеђује нарочито јаким казном независно од сталешког припадништва учинисца увреде властелоске части, дакле на случај апсо-

лутног појачања кривичне заштите припадника властeosког ста- лежа. Тај случај долази у чл. 97-ом, који гласи: „Кто се обрете иступ (т.ј. ишчупавши) браду властелину или добру човеку, да се тому-зи обе руке отсеку“. Поред властелина ту стоји добар чо- век, што би на данашњем језику значило угледан човек, има се дакле у виду угледни човек себарског стајежа. Тешко је ипак претпоставити, да ако би угледном себру ишчупао браду власте- лин, да би онда био кажњен одсецањем руку (уп. чл. 94). Немамо података о томе, како се чл. 97-ми примењивао у пракси, нити знамо за ондашње живо обичајно право, на које се Законик ре- довно обзире, те нисмо у стању решити сумње, које чл. 97 изазива.

§ 7. КОЛЕКТИВНА И ИНДИВИДУАЛНА ОДГОВОРНОСТ.

У историји кривичног права вреди скоро као опште правило, да је индивидуалној одговорности претходила колективна, тако да се индивидуална одговорност треба да сматра као резултат више-мање дугачког тока еволуционог развика. И ако је баш та- кав општи и основни правац у развика кривичне одговорности, ипак он у историји појединих националних права пружа више различитих варијаната. Према томе треба да представимо прет- тресано питање са стране свију особина, које се садрже у старом српском праву. Баш ту је потребна нарочита пажња и опрезност, јер је питање спорно и има у стручној књижевности тенденције, да се сувише прошири круг и трајање колективне одговорности териториалних заједница.

Податке за решавање претресаног питања налазимо у уго- ворима са Дубровником, у манастирским хрисовуљама и у Ду- шановом Законику. Тим редом ћемо их прегледати.

Уговор са Дубровником великог жупана Стефана Немање од 1205 г.¹⁾ доноси по нашем питању једну значајну одредбу и то ову: „У којој ли се жупе што испакости, тази жупа да да кривца воља да плати“ (чл. III). Изгледа, да нам ту долази једна прастара норма, о супсидиарној колективној одговорности једне заједнице на случај, ако та заједница не може или неће да нађе и преда кривца. Тако се чини на први поглед, али даља анализа изазива различне сумње, које не допуштају да се у наведеном пропису призна једна институција стародревна и чак архаична, а која би се при томе могла сматрати као меродавна и за унутрашњи правни живот у Србији. Разложне сумње изазивају две ствари, и то, прво, да колективну одговорност подноси толико опширна територи- ална заједница, као што је била жупа, и друго, да се њена одго- ворност простире на сва кривична дела. У стародревном праву није то било баш тако. Од териториалних заједница у првобитно време кривичну је одговорност подносило село и није се његова од-

¹⁾ Љ. Стојановић преноси ту повељу у XIVв. и мисли, да је она Краља Дечанског за време намесничовања у Зети, дакле пре 1321 г.; в. *Старе српске повеље и писма*, књ. I, први део, 1929, стр. 40. Такво би датирање још више правдало наше гледиште, да је ту по среди нова уговорна норма.

говорност простирала на сва кривична дела, него на нека, и то на убиство с предумишљајем и на крађу. Тако је ствар стајала у најстаријем словенском законуку, — у Руској Правди (Кар. 3, 80, 88). У наведеном уговору колективна одговорност необично је проширена и у погледу територије и у погледу стварне надлежности ради тога, да се олакша и убрза узимање казнене плате, коју је наплаћивала оштећена странка, т.ј. према стилизацији уговора Дубровчани; дакле ту се има у виду извесни међународни циљ, извесно фаворизирање уговорне странке, да „милост створи господство ми дубровачким тржником“, као што изјављује сам велики жупан на почетку уговора. Наведена се одговорност жупе понавља још у уговору од 1326 г. (чл. II), па затим ишчезава. Поред и место одговорности жупе изилазимо на аналогичну одговорност села, града, околних села и околине (уг. 1308 г. чл. XII; 1326 г., чл. V; 1387 г., чл. XI, — у последњем одговорност је ограничена на крађу и разбојништво). Из горе наведених разлога не може се сматрати, да су све те уговорне одредбе важиле и у унутрашњем правном животу земље.

Од манастирских хрисовуља врло важну одредбу за наше питање садржи хрисовуља краља Милутина 1300 г. Св. Ђорђу Скопском (чл. XLIX), а која одредба гласи: „Вражда да се не узима или у граду или у селу, разве на убици кто ју учини, и то судом“. Горе смо се већ упознали с том хрисовуљом баш у питању о вражди (стр. 14). Знамо, да се она односи на место у новосвојеној Грчкој земљи и да према томе решава питање о вражди друкчије, него „како је закон по Српској земљи“ (в. горе стр. 15). Према томе и ова сад наведена одредба исте хрисовуље треба да се сматра као негација „закона по Српској земљи“, т.ј. постојећег старог српског обичајног права. То значи, да се по старом српском обичајном праву вражда узимала од града или села; постојала је дакле супсидиарна колективна одговорност тих територијалних заједница за убиство. Остаје отворено питање, да ли се колективна одговорност града и села за убиство и надаље одржала у Српској земљи. То питање се понешто расветљује у Аранђеловској хрисовуљи 1348—1353 г., која предвиђа, да вражда „се обрете (т. ј. да се нађе) на црковном човеку“ (чл. CLXXXIX), дакле „се не узима у граду или у селу“, него од појединца, наравно од убице. Чини се, да и у Српској земљи у ужем смислу те речи није више вредела одговорност села или града за убиство, него одговорност самог убице, свакако под царем Душаном. Пошто је то питање спорно, вратићемо се још на њега доле. Сад пак треба да пређемо на трећи извор података с колективној одговорности, и то на Душанов Законик.

Законик безусловно признаје и спроводи начело колективне одговорности, која се може поделити на општу и специјалну. Општа се односи на сва кривична дела, а специјална само на нека, и то тачно одређена.

Општу колективну одговорност подноси по Законику кућа, под којом се у Законику разуме шира породица, или задруга, како је она била названа у XIX веку. Начело опште колективне од-

говорности одређују два члана, од којих један спада у одељак о властели, а други у одељак о себрима. Пошто је питање важно, наводимо оба члана *in extenso*. „За неверу за свако сагрешеније брат за брата а отац за сина, родим за родима, кто су оделни од онога - зи у својих кућах кто је не сагрешил, тај — зи да не плати ништа, разве он - зи који је сагрешил, тогова и кућа да плати” (чл. 52). „И кто зло учини, брат, или син, или родим, који су у једној куће, все да плати господар куће, или да даст који је зло учинио” (чл. 71). Ваља да се зауставимо на подробнијој интерпретацији наведених чланова. Оба члана подједнако прописују колективну одговорност куће за свако кривично дело, али само члан 52-и, који има у виду нарочито властелу, истиче још поред тога и чак на првом месту неверу (велеиздају). То је потпуно природно за практично мишљење старог законодавца. Он говори о невери баш у одељку за властелу, јер је невера могла фактички доћи баш од стране властеле, која је сама била једна врста малих владара у својим баштинама - државицама и која је још јако била подложна центрофугалним тежњама, а тешко би било замислити, да један себар има могућности да учини велеиздају. Баш поводом невере чл. 52 објашњава, да брат за брата и отац за сина, родим за родима, који су одељени у својим кућама, ко није крив, не плати ништа. Несумњиво је, да је пре Законика за неверу плаћао цео род и тек је Законик ограничио колективну одговорност за неверу на обичан за остала кривична дела круг, и то на кућу. У томе се састојала велика олакшица за властелу, коју им је даровао Законик слично томе, као што су је обично даровале сталешке привилегије племства у другим земљама. Дакле невера је у погледу субјекта колективне одговорности постала изједначена са свима осталим кривичним делима. Ипак се код ње одржала нека особина, и то да за неверу кућа плаћа увек, дакле чак и онда, кад је кривца предала. Међутим по чл. 71-ом господар куће може да бира или да плати, или да преда кривца, те онда не плаћа. Одговорност куће састојала се само у плати, те није се могла, као што је иначе природно, односити на личну казну, којој би кривац био подложен. Према томе се одговорност куће простирала само на она кривична дела, која су се кажњавала глобом; само је у тим случајевима господару куће било слободно да бира између плате или предаје кривца, да он лично плати или, ако не може, да принудним радом надокнади плату, коју држави дугује. У случају извршеног кривичног дела, које се кажњавало личном казном, господару куће није наравно било слободно, да не преда кривца, него да замени казну платом, ако то није било нарочито предвиђено у закону. На тај је начин увођење и множење личних казни скраћивало примену одговорности куће и проширивало круг индивидуалне одговорности. Најзад, треба да се зауставимо на дефиницији куће. Кућа је обухватала само оне чланове породице, који су живели под једним кровом. Да ли су они сачињавали имовинску заједницу, или су били „одељени хлебом и имањем” (на што се пазило у погледу „работа”, — чл. 70), то је за кривичну одговорност било индеферентно; битно је било само то,

да живе у једној кући. Ко би се оделио од своје куће, тај је из првобитне колективне одговорности испадао и ударао темељ за нову кућевну заједницу, за новог субјекта колективне одговорности.

Специјална колективна одговорност по Законику пада у тачно одређеним случајевима на село, град и околину.

Законик предвиђа девет случајева одговорности села, али од тих случајева само један предвиђа супсидиарну одговорност села у духу старог права. То је случај паљевине кућа, гумна, сламе или сена на селу; ако не би село пронашло и предало потпаливача, онда има да плати (чл. 99). У осталим случајевима село непосредно одговара за нарочито кривично дело, које се инкриминише селу као заједници. За празноверно вађење мртваца из гробова и њихово сажизање као тобожњих вукодлака „село, које то-зи учини, да плати вражду“ (чл. 20). Или из разлога, да се није то дело могло извршити без учешћа или знања свију, или ради ефективније борбе против празноверице путем застрашавања, свакако закон ту сматра село као непосредног учиниоца па дакле и субјекта кривичне одговорности. Лаконична одредба „потка међу селма 50 перпера“ (чл. 77) опет показује, да у случају сукоба и туче због међа као учинилац кривичног дела и субјект одговорности опет долази село, што потпуно одговара положају села као странке у судској парници због међа („а за међе и за земљу, што се потварају села међу собом, да иште судом“, — чл. 79.). Исто тако непосредно и без тражења којег индивидуалног учиниоца село одговара ако не преда суду зајемченог му крадљивца (чл. 92), за осрамоћење судије (чл. 111), за одбијање приселице трговцима (чл. 159) и ако убије или одагна залуталог коња (чл. 199). Требају нарочиту интерпретацију два ова случаја: „У којем се селе нађе тат (крадљивац) или гусар (разбојник), то-зи село да се распе (расели), а гусар да се обеси стрмоглав, а тат да се ослепи“ (чл. 145) и „аштели се обрете златар освен градов и тргов царства ми у којем селе, да се то-зи село распе и златар иждеже“ (чл. 169). Ту село одговара поред индивидуалног кривца, али не за исто кривично дело, као и он, него за самостално. То се кривично дело састоји у томе, што није село испунило наметнуту му полицијску дужност проналажења општеопасних (професионалних тата и гусара) и нарочито шкодљивих по државу (сеоског златара) злочинаца. На исти начин, као и село, одговара и град, али само у једном случају, „ако се обрете златар у граду кове динаре тајно“ (чл. 169). Сем тога долази на одговорност једна шира територијална јединица, и то околина, или друкчије „окољна села“. Супсидиарну одговорност околина подноси, као и село, у једном случају, и то у случају паљевине гумна или сена изван села (чл. 100). Непосредна и самостална одговорност пада на околину за паљевину или које друго оштећивање села умрлог властелина (чл. 58), за гусу и татбу на градској земљи (чл. 126) и на пустоши међу жупама (чл. 158), за крађу свиња царевих (чл. 191). Жупа се никад не узима на одговорност, иако се на једном месту (чл. 144) наводи као учинилац кривичног дела.

Из горе наведеног се јасно види, да није одговорност села била општа, него специјална и тако рећи изузетна, тако да је важна у тачно одређеним случајевима набројеним у Законику. Због тога та одговорност не може да се интерпретира екстензивно. Ипак се баш то ради и чак од стране Новаковића, који је иначе опрезан и резервисан према изворима. Новаковић је склон да супсидиарну одговорност села, одређену за паљевину, прошири и на крађу (Зак.², 265); што се пак тиче убиства, категорички тврди да је за њега постојала супсидиарна одговорност села, тако да за непронађено убиство вражду је измиривало село (Зак.², 209; Село, 88—98). За то тврђење нема никаквих изворних података, те га Новаковић изводи искључиво путем регресивне методе. Таква је одговорност постојала доцније под Турцима; није то био неки нови поредак, него стари обичај; за доказ томе Новаковић се позива на документалне податке из XV века о обичају мирења у Дубровнику и у Босни и најзад на одредбу уговора са Дубровником 1308 г., која гласи: „ако ли крв учини детић (момак), да га пода господар; ако ли га не пода, да плати господар вражду“ (чл. X), а у којој се на место господара треба да замисли село, тим пре, што су, може бити, уговарачи баш и мислили на село, па тај поступак и на господара пренели (Село, 95); на основу свега тога долази Новаковић до закључка, да има јаког разлога, да се супсидиарна колективна одговорност села за убиство прими и за старије доба пре освајања турског (Село, 97). Новаковић добро зна, да је цео правац Душановог законодавства о казни за убиство било у супротности са старим схватањем вражде (Село, 93—94), али то га ни мало не буни, него му напротив даје потстрек за нове комбинације у једанпут изабраном правцу. Пошто је село тобоже плаћало вражду не само, кад се год убица није могао наћи, него и кад га село није хтело издати, стога с давде Новаковић изводи закључак, да „село се могло свим служити и као начином опозиције Душановим законодавним реформама за казну убиства, ако оне народу нису повољне биле, што се може врло лако претпоставити“ (Село, 98). Горе наведени докази и разлози никако нису убедљиви. Мирење не стоји у неопходној вези са колективном одговорношћу, те из постојања мирења не може се извести постојање колективне одговорности, нарочито једне територијалне заједнице. По себи се разуме, да кад извор говори о господару једног момка, историк не сме претпостављати, да се ту мислило на село. Под Турцима је српски правни живот постао много елементарнији, него што је било у XIV веку, те се обичаји турског доба не смеју од реда преносити у старије доба пре освајања турског, које је развијенију правну културу поништило. На основу горњег Новаковићево тврђење не може да се прими.

Резимирајући расправљено питање, можемо да наш закључак формулишемо овако. Од првобитне колективне одговорности, која није била територијална, него родовна, остаје у XIV в. само одговорност куће. Пре Душановог Законика била је још на снази одговорност шире родбине за неверу. Пошто је њу Законик укинуо, остала је једина одговорност куће, као општа и редовна ко-

лективна одговорност. Одговорност села и околине била је специјална и изузетна. У тој се одговорности треба да разликују две формације, и то стара и нова. У стару формацију спада супсидијарна одговорност у случају паљевине; у нову формацију спадају сви остали случајеви колективне одговорности села и околине. Нова је формација била изазвана појачаном тежњом државе за обарањем празноверица (чл. 20), за што бољим одржавањем личне и имовинске безбедности (чл. 92, 145, 159, 199, 126, 158), за уклањањем оштрих социјалних сукоба (чл. 58, 77), за подизањем ауторитета суда (чл. 111) и за чувањем фискалних интереса (чл. 169, 191). Са увођењем колективне одговорности законодавац је био довољно обазрив, тако да за два аналогична кривична дела одредио је у једном случају колективну одговорност, а у другом, да се казне „они-зи који то-зи учине“ (уп. чл. 58 и 144).

§ 8. САУЧЕШЋЕ.

Питање о саучешћу је од важног значаја за историју кривичног права, јер је за његов постанак везан важни преокрет у процењивању кривичног дела, и то прелазак у томе процењивању са објективне стране на субјективну. У најстарије време за суштину кривичног дела признавала се она штета, оно објективно зло, које је кривац нанео. Према томе и првобитна одговорност кривца састојала се у приватној отштети. Кад је затим дошла јавна казна, првобитно у облику јавне глобе, и она се сматрала као реакција против објективног зла нанетог кривичним делом. Докле год је то гледиште трајало, питање о саучешћу није могло бити од значаја и за право било је индиферентно. Да ли је једно лице учинило кривично дело само или више лица заједно, казна је остала једна за једно кривично дело; пошто се она поглавито састојала у плаћању глобе, то плаћање су саучесници могли између себе поделити, али то је била њихова унутрашња ствар, за коју нису се право ни суд интересовали. У току времена поред објективне стране кривичног дела почела се разликовати и субјективна страна, и то виност кривца, на коју је била управљена и казна. Онда је наравно постало принципијелно питање, што треба да се ради, ако је кривично дело извршено од више лица. Баш тај еволуциони моменат је изрично забележен у Руској Правди и то у овој њеној одредби: „ако ко украде стоку у обору или у вајату, ако сам, да плати 3 гривне и 30 куна, а ако их буде више, да сваки плати по 3 гривне и 30 куна“ (Кар. 38). Из стилизације наведене одредбе изводи се несумњиви закључак, да се ту укида стари систем једне казне за једно кривично дело и уводи се за једно исто кривично дело, тачније за једно исто нането кривичним делом објективно зло онолико казни, колико је било криваца. Чим је дубље право улазило у субјективну страну кривичног дела и то виност његовог учиниоца, почело је напуштати механичко схватање саучешћа и прелазити на органско, тако рећи, његово процењивање. Онда су почели правити разлику између

главног виновника и споредних учесника истог кривичног дела и то је изазивало разлику у степену њихове одговорности, која се одређивала у већем наравно степену за главног виновника и у мањем за споредне учеснике.

У старим српским правним споменицима нигде не наилазимо на који траг оног преласка од објективне стране кривичног дела на субјективну, који смо горе констатовали у Руској Правди. Уопште процес развитка институције саучешћа због недостатка изворних података не може се пропратити. Наилазимо на саучешће тек у Душановом Законику и тек ту можемо да га проучимо у његовом статичком стању. По питању о саучешћу вероватно је утицало на Законик византијско право, нарочито преко Властареве Синтагме, у којој се поред главног кривца разликују још: „заповедавиј“ (који му је заповедао), „садејствовавшиј“ (који је суделовао), „сапоспешник“ и „способник“ (помагачи) и „савестник“ (саучесник по договору).

У чл. 132-ом Законик поводом татбе (крађе) наводи познате му врсте саучесника; то су *проводчија* и *савестник*. Тај последњи термин вероватно потиче из Властареве Синтагме и означава саучесника по договору (од глагола „савештати се“ — договорати се). Што се тиче проводчије, тај израз и појам је старијег и домаћег порекла. Још хрисовуља Хиландару 1276—1281 г. спомиње *провод* (чл. IV, V) као засебно кривично дело (*delictum sui generis*); хрисовуља св. Борђу Скопском 1300 г. у истом смислу истиче специјално *коњски провод* (чл. XLVIII); *провод* уопште (без спецификације) долази опет у уговорима са Дубровником 1349 г. (чл. VII) и 1357 г. (чл. VII), у Аранђеловској хрисовуљи 1348—1353 г. (чл. CLXXXV). У чему је биће провода, то се јасно види из коњског провода, под којим се очевидно разуме провођење украденог коња. Према томе горе наведени проводчија означава онога, ко је проводио украдену ствар, т.ј. пустио је у промет.

Осим коњског провода постојао је и људски провод, и ако таквог израза нема у изворима. То је било, кад је неко проводио чијег роба или зависног човека, који је побегао од свога господара. Такво је кривично дело познато у врло старо доба. Тако још Руска Правда предвиђа случај, кад роб побегне од господара, а неко му пут покаже (Кар. 123), и кажњава га нарочитом глобом. За људски провод зна Душанов Законик и одређује о њему овако: „кто проводи дружњаго човека у тужду земљу, да му га да самоседмог“ (чл. 93). То „провођење човека“ (наслов чл. 93-ег) је пружање му помоћи, дакле једна врста саучешћа код његовог кривичног дела, што је побегао у иностранство. Али га и хрисовуље и Законик истичу и кажњавају као самосталну врсту кривичног дела (*delictum sui generis*).

Између кривичног дела предвиђених у Законику има таквих, која су према стилизацији дотичних одредаба извршена од више лица. Ту спадају „најезда“ (чл. 101), „грабљеније“ с пољског имања (чл. 144), противправна радња поротника (чл. 154), али се

при томе ништа не каже за коју градацију одговорности саучесника. Мора се затим претпоставити, да је саучешће било обично код убиства тровањем, јер ни знање, ни спремање отрова није била ствар приступачна свима, него неким нарочитим стручњацима. Законик специјално предвиђа „отровника“ (тровача), ухваћеног на делу, али његову радњу квалифицира као самостално кривично дело против вере (чл. 109).

Нарочиту врсту саучешћа сачињава помагање кривца после извршења кривичног дела. Законик предвиђа један такав случај, који се односи на помагање јеретика (чл. 10): „кто ли га име тајити, и та-зи да се жеже (по образу)“. Пошто се сам јеретик по истом члану Законика кажњава жигосањем по образу и прогонством, казна за његовог јатака долази као нижи степен казне за главног виновника; према томе и кривично дело, учињено од оног, ко је јеретика тајио, није самостално ни засебно, него споредно, акцесорно уз кривично дело главног виновника. Дакле ту имамо прави случај саучешћа и у погледу бића кривичног дела и у погледу његове кажњивости. То је врло интересантно, нарочито ако то упоредимо, на пр. с пољским правом XV и чак XVII века, где се помоћ пружена јеретичима сматрала као засебно кривично дело, и то или као увреда величанства (*crimen laesae majestatis*) или као велеиздаја.

Најважнији за претресано питање је предвиђени у Законнику случај неопходног учешћа у заједничком кривичном делу, чије се биће састоји баш у противправном суделовању више лица. На тај се случај односи чувени чл. 69-ти Законика који гласи: „Себрова сабора да нест. Кто ли се обрете саборник, да му се уши урежу и да се осмуде поводчије“. Ту се јавно разликују редовни учесници забрањеног збора и његови коловође, те се различито кажњавају. Поводчије су они, који су остале за собом водили, нису дакле само подстрекачи, него и активни учесници противправног збора, који предводе друге; дакле се морају сматрати као главни виновници. Може се чинити противречно, да се редовни саборници кажњавају одсецањем ушију, а поводчије блаже, само прљењем браде и косе. У ствари се ту не може говорити о противречности, јер наше данашње мишљење о томе, која је казна строжа, а која блажа, не може да се сматра као меродавно за прошлост, а једна аутентична градација казни за оно доба не постоји; знамо само, да се чупање браде и косе сматрало као тешка увреда части (чл. 97 Зак.); према томе се може претпоставити, да је прљење браде и косе било тежа и строжа казна.

У једној хрисовуљи после Душановог Законика, и то манастиру Раваници 1379 г. наилазимо на подстрекавање (*навет*) код повреде црквених повластица (чл. XVIII). У старим хрисовуљама као о подстрекачу говорило се често о ђаволу, чијим се „укиштренијем“ врше напади на црквену слободу; тек у наведеној хрисовуљи долази и „навет чловеческиј“.

§ 9. ВИНЕСТ И ПОДОБНОСТ ЗА УРАЧУНЉИВОСТ.

Кад се у току еволуције поред објективне стране кривичног дела (учињеног објективног зла) истакла и његова субјективна страна (противправно расположење учиниоца или кривца), онда је постало питање о виности, т.ј. о извесном унутрашњем психичком односу између учиниоца и његове радње, који ствара везу учињеног са унутрашњим стањем учиниоцем и показује, да је исти крив, те има да одговара. Субјективна виност може да постоји онда, кад је учинилац извршио кривично дело са умишљањем, т.ј. свесно и са противправном вољом, или из нехата, т.ј. из небрижљивости или из неопрезности. Ако нема ни умишљаја, ни нехата, онда нема ни субјективне виности, него постоји случај, за који нема кривичне одговорности.

Пошто нема дотичних изворних података, не може се у старом српском праву пропратити постанак и развитак субјективне виности. Може се само констатовати, да је старо српско право поред објективне стране кривичног дела знало и за његову субјективну страну, дакле је морало водити рачуна и о субјективној виности. Ипак није писано право, чак ни Законик Душанов, регулисало то питање изрично, ни систематски. Искрпно решење таквог питања у извесној апстрактној одредби било је за старог законодавца претешки задатак, те га није могао ни постићи, нити чак поставити као проблем. Што се пак тиче његовог конкретног решавања, није оно спадало у надлежност суда, дакле ни писаног права, него у надлежност живог обичајног права, по коме су питање о виности учиниоца кривичног дела решавале оне заједнице, које су за њега подносиле супсидиарну одговорност. То је пре свега била кућа, као субјект редовне колективне одговорности. Кад је кућа наилазила на неку ванредну виност свога члана, она је сигурно могла да га се одрекне и да га преда суду да буде лично кажњен. Да су тако могле поступити територијалне заједнице, позиване на колективну одговорност у изузетним случајевима, о томе изрично сведочи Душанов Законик, кад у члану 100. вели: „Ако ли кто ужеже изван села гумно или сено, да плати околина, ваља да да пожежцу“. Остављену од закона алтернативу околина је решавала с обзиром на више околности, међу којима се без сумње налазило и питање о субјективној виности учиниоца.

Законик нарочито истиче моменат субјективне виности само односно појединих кривичних дела, кад то из неких разлога сматра за нарочито важно и потребно. Тако односно два тешка кривична дела, и то плена или паљевине учињених од властелина на приселици, и паљевине куће или гумна или сламе или сена на селу, Законик прописује казну под условом, да је зло учињено „пизмом“ (чл. 57) или „по пизме“ (чл. 99 Атонск. преписа), дакле уводи субјективну виност учиниоцима у само биће кривичног дела и налази ту виност у злој вољи учиниоцима. Нарочита пажња према субјективној виности је ту изазвана нарочитом опрезношћу, коју законодавац манифестује у репресији против оштрог соци-

алног сукоба у првом случају и против општеопасног кривичног дела у другом случају. Репресивна борба против попаше, која толико узнемирује нормалне аграрне односе, опет даје законодавцу повода, да дубље уђе у питање о субјективној виности; баш том приликом Законик разликује две врсте виности, и то умишљај и нехат. Дотична одредба у Законнику гласи: „Ако кто попасе жито, или виноград, или ливаду *грехом* (т.ј. нехотице, из нехата), ту-зи попашу да плати што реку душевници који цене. Ако ли *нахвалицом* (т.ј. са умишљајем) попасе, да плати попашу и шест волова“ (чл. 76). Ту је доследно спроведена блажа казна за нехат и строжа за умишљај. Противстављена „греху“ (нехату) у датом случају *нахвалица* означава без сумње умишљај, за који се узима извесно нарочито расположење кривца, и то његово хвалисање према туђем праву. *Нахвалица* подсећа на „*ruch*“ или *Hochmuth*, т.ј. охолост учиниочеву, коју је чешко право уводило у биће кривичних дела против имовине.

Нахвалица не означава само умишљај уопште, него и нарочиту врсту умишљаја, и то умишљај од већег злочиначког напрезања. У таквом смислу *нахвалица* долази у одредби Законика о убиству. „Кто нест дошал *нахвалицом по силе*, тере је учинил убиство, да плати 300 перпер; ако ли буде пришел *нахвалицом*, да му се обе руке отсеку“ (чл. 87). Као што се види, ту се истичу као битна обележја умишљаја наилазимо код „*најезде*“ (самовласног напада на дом) у чл. 101-ом, где се истиче „*сила похвалнаја*“.

Пошто је за виност потребна свест, нема дакле виности код оног, ко није свестан своје радње. На тај начин постаје питање о подобности за урачуљивост. Да ли се то питање постављало у старом српском праву? Што се тиче законских споменика, треба да на наведено питање одговоримо негативно, јер се то питање у њима не поставља, нити се на њега прави која алузија. Што се пак тиче правне праксе, живог права ондашњег, за њега не знамо, јер не постоје извори, одакле би смо га могли упознати, јер нису до данас дошла од проучаваног доба судска акта. Не знамо дакле, да ли су малолетство и душевна поремећеност искључивали подобност за урачуљивост, дакле и виност и одговорност, или нису. Ипак се може претпоставити, да се нису одговарајућа питања постављала од стране суда бар у већини случајева, тако рећи, просечно, и то због редовне колективне одговорности куће. Та је одговорност сакривала од суда личност учиниоца кривичног дела. Тешко је претпоставити, да би државни суд продирао кроз овај заклон и достигао до личности учиниоца кривичног дела, да је цени у погледу урачуљивости, дакле виности и одговорности. Не би то одговарало интересима државе, да се траже путеви за уклањање плате за извршено кривично дело, која је њој припадала. Са гледишта елементарних потреба за одржавањем јавног мира ослобођење неурачуљивих одговорности је изванредан луксуз, који се може допустити само у потпуно измиреном и срећеном друштву, што није био случај у средњем веку. Требао је нарочито високи развитак културе, да се такво ослобо-

ђење сматра као правична дужност правног поретка. Византијско право, које је вршило културни утицај на старо српско право, располагало је са одговарајућим културним погледима. Неодговорност малолетника и душевно болесних спроводе и Прохирон и Властарева Синтагма. Одатле су дотичне одредбе могле продирати и у старо српско право. Уколико се пак то у ствари вршило, због недостатка изворних података не знамо. На једном месту Законик (чл. 163) предвиђа кривична дела учињена у стању опијености, али при томе не сматра опијеност као околност, која би искључивала или бар смањивала одговорност, него као околност, која отежава одговорност, услед чега нека кривична дела, извршена од пијанице, сачињавају *delicta sui generis*.

§ 10. НАЗИВ И СХВАТАЊЕ КАЗНЕ.

Нарочити термин за означавање кривичне казне појављује се у српским законским споменицима доста рано, и то око 1220 г. Долази у то време одједном у два споменика, и то у хрисовуљи краља Стефана Првовенчаног манастиру Жичи и у уговору истог краља са Дубровником. Жичка повеља наводи Божански закон, да се муж од жене и жена од мужа не разлучују, и снабдева га кривичном санкцијом; том се приликом вели овако: „аште ли котори обрештет се сију страшнују заповед преступаје, сим наказанијем да наказујет се“. Споменути пак уговор са Дубровником завршује се оваквом одредбом: „Кто ли се дрзне претворити, да приме гнев и наказаније от кралевства ми, сие бо все писа кралевство ми, да је всем у сведеније“. Као што се види, *наказивати* значи казнити, а *наказаније* — казна. Одређује казну владар, и то одређивање сачињава надлежну функцију владареву, остваривање оног права кажњавања (*ius puniendi*), које му припада. Та теза о владачевом *ius puniendi* јавно се садржи у тврђењу, да кривац „прими гнев и наказаније од кралевства ми“. Та формула кривичне санкције пролази кроз читав низ манастирских хрисовуља и уговора са Дубровником све до Душанова Законика и даље. Она јавно сведочи о томе да се „наказаније“ схватало као јавна казна, т.ј. као управљена против кривца реакција од стране државе, чије је оличење био владалац.

Изрази „наказати“ и „наказаније“ долазе у првобитном словенском преводу св. писма, одакле продиру у црквене и световне законе. У српским споменицима ти се изрази појављују први пут, као што је то приметио Соловјев, у Светосавском типнику за манастир Хиландар (око 1200 г.). Али сам појам јавне казне, који је у њих био уложен, није резултат књижевне традиције, него реалног промета са земљама напредније цивилизације, у којима су државно *ius puniendi* и јавноправни карактер казне стајали ван сумње. Те су земље биле Византија и Дубровник. Баш тим блиским општењем с њима може се објаснити, да је у Србији тако рано дошло до свесног формулисања владачевог *ius puniendi* и јавноправне природе казне. По угледу православних владара византијских српски краљ снабдева прописе Божанског закона о

браку световном санкцијом. Што се пак тиче законских одредаба, које сам доноси у својим повељама и хрисовуљама издаваним манастирима, прво време још не сме да их самостално санкционише, те се у томе погледу ограничава на претњу проклетством и гневом Божјим; тек мало доцније (1242 г.) уноси се у манастирске повеље „гнев и наказаније от кралевства ми“. Брже је то пришло у уговорима са Дубровником, јер су интереси промета захтевали, да потпуност државних функција обеју странака буде једнака.

У Душановом Законику није казнена терминологија једноставна, него разнолика. Реч „наказивати“ долази само једанпут у изразу „да се накаже“ (чл. 34); обично се Законик служи њеним скраћеним обликом, и то: „да се каже“ (евентуално „да се кажу“), како у погледу црквеног (чл. 6, 8, 109), тако и световног кажњавања (чл. 140—142, 144—147, 149, 165, 173, 178). Нарочито за црквено кажњавање долази у Законику реч „педесати“ (чл. 11, 19) од грчког *πενδεκατη*, што значи у старогрчком језику васпитавати и тек је у византијско време добило значај кажњавати. У исто времееној са Закоником Душановој хрисовуљи ман. Леснову „педесати“ се употребљава за означавање световног кажњавања по увиђавности владоочевој. Поред апстрактне формуле за одређивање казне наилазимо и на конкретне изразе, као што су: „да плати“ (чл. 51, 52, 58, 76, 82, 92, 99, 100, 116, 126, 143, 145, 158, 169, 180, 187, 193, 198—200), „плати и плати“ (чл. 99), „да се распе“ (чл. 24), „да се бије“ (чл. 24, 166), „да се бије стапи“ (чл. 50, 85). За реч „наказаније“ Законик не зна и редовно се уопште не служи именицом за означавање казне. Само у једном препису (Атонск.) долази реч „казњ“ (казна, чл. 101). Најзад се једанпут Законик послужио речју „осужденије“ (чл. 129), која се реч у смислу казне среће још у Светосавском типику. У наведеној терминологији Законика огледа се донекле историја казне. „Казњ“ и „да се каже“ садрже појам о јавноправној казни. Међутим израз „да плати“ подсећа на стари систем композиција и долази као реминисценција о његовом добу. Али то је само реминисценција. Иначе не може бити сумње, да Законик чврсто стоји на гледишту државног *iuris puniendi* и јавноправне природе казне. Такав је принципиелни став Законика, од чега су допуштени само ситни изузеци у самом Законику и у локалним обичајима (в. горе стр. 16).

Признање држави *iuris puniendi* и концентрација кажњавања у рукама државне власти води читавом низу последица, које треба да прегледамо. Прва се последица састоји у укидању освете и свакојаког личног разрачунавања оштећеника са кривцем. Као што смо констатовали горе (§ 3), освета је рано нестала у српском праву и није се у Немањинској држави допуштало које лично разрачунавање оштећеника са кривцем. Друга би била последица та, да државно право кажњавања према одређеном конкретном кривцу не сме да се у своме остваривању ма од кога уклони. То правило не вреди у потпуности, докле год постоји обичај мирења. Горе смо показали (§ 4), да се постојање мирења мора у извесној мери претпоставити и у старом српском праву.

Уколико се оно примењивало, утолико је спречавало стварно остваривање искључивог права државе на кажњавање криваца. Као трећа последица долази то, што нормативно одређивање казне спада у законодавне функције државне власти. Али ни та последица не наступа одједном. Чим је држава узела кажњавање у своје руке, није она заједно с тим подредила казнене норме искључиво законодавној реглментацији. Напротив дуго време држава чува обичајноправне одредбе о казнама, као наравно и о кривичним делима, и неће, а можда и не сме да их промењује. Маркантни пример за то пружа нам случај из 1308 г., (в. горе стр. 12—13), кад је краљ Милутин одбио инсистирани од Млетака понуду Дубровчана да се обичај вражде укине и да се законом одреди за убиство смртна казна. Али поред тога принципног чувања обичајног права држава ипак ступа на пут законодавне реглментације казног права, јер је на то приморава живот. Узроци, који изазивају потребу у законском прописивању казни, ови су: појављивање у новим приликама друштвеним нових врста кривичних дела, за која обичајно право не зна, неопходност да се према животним потребама казна пооштри или ублажи, и најзад захтев да се с обзиром на обезбеђење личне и сталешке слободе казне тачно прецизирају, и да се њихова стабилност и начин њихове примене гарантују од стране владара. Под утицајем наведених узрока казне се одређују у законима, али се тај процес врши помало, постепено, а од случаја на случај; шире казнино законодавство долази тек доцније на вишим степенима државног и правног развика. Тако, напр., горе наведени уговори са Дубровником истичу у почетку неодређени пропис о „наказанију от кралевства ми“ и тек доцније прецизирају казну за повреду донесених у уговору законских одредаба; тек у уговору од 1283 г. краљ Милутин је ту казну одредио у висини од 500 динара. У манастирским се хрисовуљама ишло мало брже; чим се у њима од претње проклетством прешло на „наказаније“ краљевско, одмах је била прописана тачна глоба од 300 перпера (хрисов. Св. Николи Врањинском 1242 г.). Али није даљи развика ишао у првој линији, већ у испреломљеној, тако да није одређена санкција потпуно истиснула неодређену, што вреди чак и за Душанов Законик.

Борић тврди, да су казне у Законнику по општем правилу апсолутно одређене, и само код телесних казни њихова се мера обично не прописује. То тврђење није тачно. Заиста преовлађује тенденција за одређеном санкцијом, али ипак поред тога има у Законнику више случајева, кад није казна прецизно одређена. Има апсолутно неодређене санкције, и то: „да се педеса“ (чл. 19), „да се накаже“ (чл. 34). Затим се одређивање казне оставља владоцу („да плати глобу што рече цар“, — чл. 169) или суду („што рече суд“, — чл. 191). Најзад се казна одређује позивањем на казну за неко друго кривично дело, чије кажњавање или сасвим није у Законнику одређено (чл. 140, 142, 144, 178) или обухвата различите градације (чл. 116, 165, 173), тако да се не зна, која се казна предвиђа баш у датом случају. Наравно постаје питање, одакле се у

свима сличним случајевима имало да црпе одређивање казне. Постоји мишљење (Флорински, Соловјев), да су за такве случајеве биле меродавне одредбе византијског права из Властареве Синтагме. Да су се Синтагмом служили као супсидиарним извором за попуњавање Законика и у појединости његових казнених одредаба, о томе сведоче интерполације Атонског преписа у чл. 100 и 101-ом, где се казне прецизирају у смислу византијског права. Али се византијско право не сме да сматра као једини и искључиви супсидиарни извор. Као такав је поред њега несумњиво вредело и домаће обичајно право. Где је и како пролазила граница између та два супсидиарна извора, то се не зна нити може знати, јер нису до нас дошла од оног доба судска акта, на основу којих би се дотично питање могло решити.

Познато је, како се упорно и доследно спроводи у Душановом Законнику начело законитости. С обзиром на то може се посумњати, да је Законик допуштао обичајно право за одређивање казне. Али та сумња није разложна, јер се оснива на неспоразуму. Заиста Законик тражи, да се све врши „по закону“ те да се ништа не чини „през закон“. Али закон у оно доба не означава закон у ужем смислу (*lex*), него правну норму (*regula iuris*) уопште, било да буде законска, било обичајна. Према томе Законик не спроводи само легални, него уопште правни поредак базиран било на законима, било на обичајима. Тек почињући од XVIII века је на европском копну добио превласт, а пре тога (у Енглеској и после) обичајно право и судска пракса сматрала су се, да нису гора, него исто тако добра гаранција правног поретка, као и закон, па чак и боља од њега. Не би било оправдано, ако би смо претпоставили, да је у Србији већ у XIV веку дошло до искључиве превласти закона домаћих и реципираних и да је живо обичајно право потпуно престало да вреди. Доле ћемо из анализе посебних кривичних дела видети, да није то тако било и да се без потпоре од стране живог обичајног права не може ондашње казно право ни замислити.

Што се тиче циља казне, уколико се он манифестовао у облицима и у начину кажњавања, није он био једноставан, већ компликован, што је одговарало историском развоју кривичног права, у коме су се кумулирале принципи разновременог порекла и разноврсне природе. Пошто је казна генетички постала из освете, наследила је и одржала одмазду као основни циљ социјалне, евентуално државне реакције против кривичног дела и његовог учиниоца. Ефикасност тога циља не престаје у току целог проучаваног доба, које га сматра за манифестацију вишег моралног закона, тако да поверава и приписује извршивање одмазде чак светцима и Богу. „Аште кто дрзнет и разорит сије моје записаније“, вели краљ Милутин у хрисовуљи манасти. Хиландару око 1300 г., „таковому да је мстителица (осветница) Пречистаја ми Богородица Хиландарска“. А у другој повељи истом манастиру, и то кр. Стефана Дечанског од 9 Јула 1327 г., читамо: „кто ли се потшти сије разорити врагом наважден, таковаго да разорит Го-

спод Бог¹⁾.) Ако се освета и одмазда сматрала као битни циљ казне Божје, наравно је исти циљ био тим више меродаван и за државну казну. То се не може сматрати као нарочито обележје варварства и средњовековног мрака. Одмазда није само првобитни, нити пролазни циљ казне. У извесној мери одмазда је један стални и непрелазни циљ казне, који се одржава на свима ступњевима цивилизације, јер се увек мора водити рачуна о томе, да казна пружи сатисфакцију и оштећенику и јавном (мњењу због вређања њиховог осећаја правичности од стране кривца. Али на одмазди није се могла држава зауставити. Позвата да чува и обезбеди јавни поредак и мир, држава се наравно морала бринути да кривична дела предупредује. Баш у ту сврху је држава временом почела да искоришћује казну, којој је дакле дошао нови циљ, и то циљ превенције. Првобитно и у току дугог времена држава је знала за једини пут казнене превенције, и то пут застрашавања, кад су се казне одређивале што строжије и што свирепије, да страх од њих одврати народ од противправних радњи. У томе се састојала општа казнена превенција. Уколико се пак казна већ примењивала на појединог кривца, вршила је нарочиту функцију специалне превенције, јер је смерала да га казним мучењем уздржи од поновног вршења кривичног дела. Томе су нарочито служиле телесне и осакаћујуће казне пуне бола. Али није се специална казнена превенција заустављала на застрашавању, него је ишла даље и смерала да злочинцима онемогући понављање њихове злочиначке радње. Ту је спадало инвалидирање злочинаца путем осакаћивања и најзад њихово уништавање путем смртне казне. Није смртна казна изазвана тим циљем уништавања; она је постала највероватније у циљу одмазде, и то и као непосредни наставак првобитне освете (за кривична дела против државне заједнице чије је оличење био владар), и као институција нове формације (за кривична дела против приватних лица), кад је држава дефинитивно савладала систем приватне тужбе и композиције у кривичном праву. Али у даљем се развиту смртној казни придружио и други циљ и то застрашавања свију и уништавања злочинаца. У старом српском праву има довољно, као што ћемо видети доле, телесних и пуних бола казни, тако да се у погледу њега може говорити о застрашавању као о циљу казне. Исто тако грозно осакаћивање у многим случајевима и кажњавање смрћу за тешка кривична дела против имовине несумњиво сведоче о томе, да није се смерало само на застрашавање, него и на инвалидирање злочинаца и просто на њихово уништавање. У томе се погледу нарочито истичу у другом Законику Душанове новеле о гоњењу професионалних крадљиваца и разбојника. Те се новеле почињу са оваким енергичним и значајним речима: „По всех земљах, и по градовех, и по жупах, и по вриштех гусара (разбојника) и тата (крадљиваца) да нест ни у чијем пределу“ (чл. 145).

¹⁾ Уп. хрисов. св. Ђорђу Скопском 1300 г.: „Ако ли кто уведе апоклицара у манастир, да јест проклет от Господа Бога вседржитеља и от пречистіје Богородице, и да га убије Светни Георгије.. и да плати у царину 100 перпер“ (чл. 62).

Већ се у грозном тону наведених речи осећа, а садржина самих новела несумњиво то потврђује, да није ту у питању само декларација кривичне забране, него и проглас борбе на уништавање. У истим се новелама Душановим најизразитије манифестује и циљ застрашавања, притома у најсвирепијем облику, јер се истом казном и то смртном претило и учиниоцу кривичног дела признатог за општеопасно и свима оним, који су се на тај или онај начин огрешили о прописе о проналажењу и предаји ноторних (познатих) општеопасних злочинаца.

Поправљање криваца није спадало у директне циљеве казне проучаваног доба. Потпуно апсорбована вршењем својих непосредних задатака, који су се састојали у одржавању спољашњег и унутрашњег мира, није средњевековна држава била у стању да преузме на себе и социјално-политичке задатке, а камо ли толико суптилни задатак, као што је поправљање криваца. Све задатке те врсте, који спадају у бриге о духовном благостању друштва, држава је остављала цркви. Према томе и на поправљање криваца могле су смерати само црквене казне, које су се примењивале и на световна кривична дела уз државне казне. На ту је околност обратио пажњу још Миклошић, а за њим и Ст. Новаковић, који је при томе тачно приметио, да те засебне веро-законске казне нису биле без дубоке моралне вредности. Та се њихова вредност састојала баш у поправљању криваца, што се сматрало и за њихов прави циљ. Епитимија је свесно била управљена на то, да изазове код грешника, евентуално кривца поправу у облику покајања, којим се грех искупљује и које има да одврати од његовог понављања. Поступно се поправљање узимало у обзир и при извршивању казне. Баш из тога разлога скраћивао је рок запрештенија (забране) причешћа Јован Посник, чија су Правила у извату била приложена уз скраћену Синтагму Властареву, тако да се идеја о поправљању криваца могла ширити међу ондашњим српским правницима. И иначе је црква тежила да унесе идеју о поправљању у световно казнено право. Тако се у Властаревуј Синтагми нарочито препоручују „несмртоносне“ казне, јер остављају осуђенику време да се покаје и да се обрати на праведан пут (Нов., Синт., 391—392).

§ 11. ИМОВИНСКЕ, ЕВЕНТУАЛНО НОВЧАНЕ КАЗНЕ.

У старим законским споменицима наравно нема одједном израђеног рационалног система казни са т. зв. њиховим степеницама, по којима би се поступно силазило од највеће и најстроже казне до најмање и најблаже, и којој би градацији казни одговарала идентична градација кривичних дела. Нису се казне стварале рационалистички, него емпирички и то путем обичаја, праксе, преседана, те у законским споменицима, који садрже многобројне казнене одредбе, наилазимо на шарену слику казни разновременог постанка, различитог порекла и разноврсне природе. Историк права има сам да све то доведе у ред и да од појединачних казни

начини један систем. Наравно тај историско-правни систем казни не тежи ни за каквим практичким циљем, него за што бољим схватањем еволуционог смисла институције. Због тога је најцелисходније да се старе казне распореде у једном систему, у коме би се поступачно огледала манифестација јавноправне природе казне, како је она првобитно постала и како се је затим постепено развијала и потенцијала.

Пошто је казна генетички постала из композиције, мора се систематски преглед казни почети са новчаним или, да се послужимо ширим изразом, имовинским казнама, јер баш оне потичу непосредно од предржавних или вандржавних композиционих платеза.

Ту на првом месту долази *вражда*, о којој смо већ имали прилике да говоримо (§ 4) и то на ширем тлу претварања приватне композиције у јавноправну казну. Оно, што смо горе изнели, нећемо наравно понављати, него ћемо се прецизно зауставити на својствима вражде као казне. Да је вражда била јавна новчана казна за убиство и да се плаћала у износу од 500 перпера, о томе изрично сведочи запис у Дубровачком Статуту из 1308 г. о томе, како није онда успело укидање вражде и понуђено од Дубровчана увођење смртне казне за убиство. У појединим повељама вражда се креће до краја проучаваног доба, али при томе се нигде не прецизира њен износ, јер се вражда сматра као свима добро позната институција живог домаћег обичајног права¹). Да се вражда плаћа за убиство и да при томе износи 500 перпера, то сачињава по мишљењу неких истраживалаца њена два подједнако битна обележја, која се једно од другог не смеју одвајати. Из тога се изводе различити закључци и то поводом значења вражде у Душановом Законику.

Законик наводи вражду у двоструком смислу, и то, прво, у ширем смислу судског дела и односи га у надлежност државног суда (чл. 103, 183), и друго, у ужем смислу новчане казне („да плати вражду“), коју примењује на вађење из гробова мртваца, који су се тобоже повампирили (чл. 20), и на кривично дело поротника против њихове дужности (чл. 154 Атонск. и Бистричк. преп.), Поред тога се у Законику предвиђа тачно одређена новчана казна за убиство у износу од 300 и 1000 перпера (чл. 87, 94). Новаковић стоји безусловно на том, да се оба обележја вражде (и то да се она плаћа за убиство и да износи баш 500 перпера) морају кумулирати, те казну за убиство у износу од 300 и 1000 перпера не признаје за вражду. Према томе дефинише вражду у Душановом Законику као казну у износу од 500 перпера, која се онајвише одређивала за убиство непронађено, коју је услед тога измиривало село, а која се уосталом осим убиства давала, по прописима разних чла-

¹) У Грачаничкој хрисовуљи 1321 г. налазимо на оваку одредбу: „А човек кои краде иркв. и вражду учини — што рече господин краљ.“ Одатле је још Миклошић изводио, да унутра у земљи није износ вражде био фиксиран, него се његово одређивање остављало владару. Мислимо, да се ту има у виду судска надлежност владаоцева, а да је висина вражде била уобичајена унутра у земљи у истом износу, као што и у односима са Дубровником.

нака закона, и за друге кривице. Горе смо показали, да Новаковићева хипотеза о редовној одговорности села за убиство, чији учинилац не буде пронађен, није заснована на изворним подацима, нити уопште образложена довољним доказима, те се не може примити (в. горе стр. 31.) Због тога пада и сва његова горе наведена интерпретација вражде по Законнику. Из истих одредаба Душановог Законика о вражди Костренчић изводи много опрезнији закључак, и то, да у том развојном стадијуму вражда је изгубила карактер казне за проливену крв, те је добила опште значење глобе у некој одређеној висини, која има да се плати за различите делikte. Што се тиче висине глобе, Костренчић показује, да она није увек била једна иста, већ се мењала, и у том погледу истиче чл. 154 Законика, по коме су поротници имали да плате, ако неправом реше кривца, вражду од 1000 перпера. Костренчићево мишљење, као добро аргументовано, треба да буде примљено. И ако новчану казну за убиство од 300 и 1000 перпера Законик (чл. 87 и 94) не назива враждем, ипак слободни смо мислити, да тај назив треба на њу проширити, јер се свакако глоба за убиство исконски називала враждем. Ако то буде примљено, онда се може разликовати у Душановом Законнику две врсте вражде, и то редовну вражду од 300 перпера и ванредну за теже делikte од 1000 перпера; према томе би се вражда одређена за празноверно вађење мртваца из гробова (чл. 20) имала сматрати као редовна, т. ј. у износу од 300 перпера.

Поред вражде постојале су друге новчане казне, које су се узимале за друга кривична дела и у другом износу, него вражда. Првобитно те су казне имале различне појединачне називе, који су карактерни у томе погледу, што се у њима подвлаче различити моменти било дотичног кривичног дела, било казне. У Жичкој повељи 1220 г. имовинска се казна назива *ослуха* (чл. 23, 27—28), чим се очевидно подвлачи формални моменат непослушности према закону као битно обележје кривичног дела и као главни основ за кажњавање. Дотични се прописи Жичке повеље односе на повреду брака, те цела је стилизација спроведена у духу црквеног права, који се огледа и у називању имовинске казне *ослухом*. У световни правни језик није тај израз ушао. Обично се имовинска, евентуално новчана казна називала истим именом, као и одговарајуће кривично дело, за које је она била одређена. Према томе такве речи, као што *престој*, *одбој*, *удава*, *опаданије*, *потка*, *мехоскубина* и т. д. означавају у исто време и кривично дело и имовинску казну за њега; да ли је реч на датом месту употребљена у том или оном смислу, то се решава према контексту. Скоро усамљен стоји случај, кад се имовинска казна назива према висини плаћања. На тај случај налазимо у хрисовуљи кр. Милутина св. Ђорђу Скопском 1300 г., где се наводе „глоба шестиволна и 12-волна“ (чл. 47), т. ј. да се имају плаћати 6 или 12 волова.

Сви појединачни конкретни називи имовинских казни су се у току времена генералисали у једном апстрактном називу, и то *глобе*. Очигледну манифестацију таквог уопштавања пружа један члан (47-и) хрисовуље св. Ђорђу Скопском, који гласи: „По неке

бо свака глоба црквна јест, рука, печат, послух, исправа, отбој, потка, глоба шестиволна, 12-волна, милостију краљевства ми то све да јест цркви.“ Споменута хрисуваља има чак тенденцију да назив глобе прошири, тако да би се под глобом разумео општи појам имовинске казне, у који би спадала и вражда. То се види из чл. 48-ог, у коме се вели овако: „От вражде и от девичка разбоја и от конскога провода *глоба* *сва црквна*.“ Такав дуализам у употребавању назива „глоба“ опажа се и у потоњим повељама. Дечанска хрисуваља 1330 г. (чл. 46 и 51), Хтетовска 1337—1346 г. (чл. 22, 23, 26), Лесновска 1347—1350 г. (чл. 24) и Аранђеловска 1348—1353 г. (чл. 189) разликују *вражду* и *глобу* и разумевају под глобом све имовинске казне изузевши вражду. Тенденција за проширивањем општег назива глобе чак и на вражду манифестује се већином префунто и само у једном случају мање више изрично. У Светостефанској хрисуваљи 1313—1318 г. (чл. 27, 77, 100), у хрисуваљи св. Николи Мрачком 1330 г. (чл. 13), у Хиландарској повељи 1348 г. (чл. 2), у хрисуваљи св. Николи у Добрушти око 1355 г. (чл. 14) кад су у питању имовинске казне наводи се само глоба, а за вражду се ни не спомиње. У трећој пак хрисуваљи цара Стефана Душана манастиру Трескавцу после 1337 г. каже се овако: „И свака глоба што се учини у црквних људеи, душеубијство и распуст, и девич разбој, и рука, и послух, и престој, све да је црквно“ (чл. 10). Ту се дакле под општи назив и појам глобе подређује и казна за убиство (душеубиство), т. ј. вражда. На сличну тенденцију за проширивањем назива и појма глобе наилазимо и у Душановом Законику. У чл. 194-том, у коме се наводи закон о имовинским казнама да их од црквиних људи узима црква, говори се само о глобама и ћути се за вражду, односно које се вероватно сматрало, да спада у глобе. Истом закључку доводи и чл. 188: „Глобарије који стоје при судијах што осуде судије и уписавше даду глобарем, те - зи глобе да узимају глобарије“. Не може бити сумње да споменуте ту глобе обухватају и вражду.

Првобитно се глоба узимала у стоци. Горе смо већ видели (стр. 44), да се у хрисуваљи св. Ђорђу Скопском спомиње глоба шестиволна и 12-волна. Узгред буди речено, да су 6 волова плаћали себри за „крађу међусобну“ (Светостефанска хрисов. 1313—1318 г., чл. 95), а глобом од 12 волова кажњавало се самовласни риболов (иста хрисов., чл. 30), као и вређање црквеног имунитета од стране властелина (хрис. Хиландару 1300 г., чл. 9). Према прописима Жичке повеље 1220 г. за повреду различних црквених одредаба о браку плаћају: властелин 6 коња, војник 2 коња, а себар 2 вола (чл. 18) или у другом случају — властелин и војник 2 вола, а себар 1 вола (чл. 28). Ако је насељеник на манастирској земљи потукао управника манастирског имања, плаћао је 6 оваца (Светостеф. хрис. 1313—18 г., чл. 80). Обилата се глоба у стоци узимала за аграрне деликте, и то за самовласну окупацију манастирских планина и за насилну попашу на њима. Дечанска хрисуваља 1330 г. одређује ту глобу у износу од 500 ована (чл. 5 и 6), а Хиландарска хрисуваља цара Стефана Душана од 17 маја 1355 г. у

износу од 300 ована (чл. 22);¹⁾ хрисовуља пак истог цара Душана св. Николи у Добрушти око 1355 г. одређује исту глобу алтернативно, и то да износи 500 перпера или 500 ована (чл. 12). Глоба у стоци долази чак и у Душановом Законику. Ко буде позван на суд, а не дође на рочиште, или ко насилно попасе жито или виноград или ливаду, онај по Законику плаћа 6 волова (чл. 56, 76); ко буде упропастио гуњег коња, којег је узео на приселицу, плаћа самоседми коњ (чл. 200), т. ј. накнађује у природи упропастиеног коња и сем тога даје још шест коња на име казне. То су пак заостаји старине²⁾ а иначе се глобе по Законику узимају у новцу.

Појединачна законодавна акта, која претходе Законику и састоје се из уговора са Дубровником и хрисовуља манастирима и црквама, садрже две врсте података о новчаним глобама, и то: 1) одређују новчане глобе за повреду владаочевих повеља и дарованих у њима привилегија, које су у уговорима са Дубровником састоје поглавито у слободи трговине, а у манастирским хрисовуљама у црквеном имунитету, и 2) наводе новчане, глобе, које су се пресуђивале у патримониалној (баштинској) јурисдикцији. Наведеним редом ћемо их прегледати.

1283 г. кр. Милутин одредио је глобу у износу од 500 перпера за повреду дарованих Дубровчанима привилегија. Та се глоба одржала у низу потоњих уговора са Дубровником у својству казне онеме, ко би на који начин уговор и дароване у њему привилегије повредио (уг. 1302 г., чл. IV; 1326 г. VI; 1332 г., III); тек доцније је износ глобе био повећан до 1000 перпера (уг. 1345, V; 1360 г., III). Идентична се глоба одређује и за повреду манастирских хрисовуља и издатих у њима привилегија и износи или 300 перпера (хрис. св. Николи Врањинском 1242 г., чл. V; истом ман. 1296 г., чл. VIII и 1326 г. чл. VI; Хиландару 1332 г., чл. 37; Хтетовска 1337—46 г., чл. 3; Аранђеловска 1348—56 г., чл. 129) или 500 перпера (хрисов. св. Николи Врањанском 1280 г., чл. VI; Еписк. Призренск. 1326 г., чл. 14 и 17; цркви Анагноста Драгоја 1350 г., чл. XI; Хиландару 1354-5 г., чл. IV; св. Николи у Добрушти 1355 г., чл. XII). Тешко је објаснити, чим се та разлика у висини глобе изазивала, јер у хрисовуљама једном истом манастиру (св. Николе ска 1337—46 г., чл. 30; Аранђеловска 1348—56 г., чл. 120) или 500 перпера. Као изузетак долазе идентичне глобе у већем износу, и то од 1000 перпера (хрисов. св. Богородици Ртачкој 1319 г., чл. III) и чак од 2000 перпера (св. Архађелу у Јерусалиму 1348 г., чл. VI). Интересантно је забележити, да у хрисовуљи кр. Милутина св. Ђорђу Скопском 1300 г. дотична се глоба диференцира, и то тако да 500 перпера плаћа онај, ко би хрисовуљу у целини погазио или у којој тачци фалсифицирао (чл. 78), а за повреду појединих де-

¹⁾ в. Александар В. Соловјев, Два прилога проучавању Душанове државе, Гласник Скопског Научног Друштва, књ. II, 1926, с. 28.

²⁾ Осим глобе у стоци Светостефанска хрисовуља 1313—1318 г. на једном месту одређује глобу за насељенике манастирских имања у платну, — „а окрвавивше цркви 3 платна, а наводчији 3 платна“ (чл. 78), али то је изузетни случај, који се не понавља.

лова црквеног имунитета судског и економског одређују се мање глобе, и то од 200 перпера (чл. 10) и чак од 100 перпера (чл. 40, 46, 75). Такво колебање у висини глобе може се објаснити тим, што је наведена хрисуваља састављена из многих претходних повеља, тако да садржи слојеве различитих формација. Ипак није тежња за диференциацијом глобе остала без резултата, јер у једној повељи цара Душана наилазимо на глобу од 200 перпера одређену за делимичну повреду економског имунитета (митроп. Јакову и Арханђелском ман. 1353 г., чл. XI), а која се глоба дели на пола између државе и цркве.

Што се тиче горе споменуте друге врсте глоба, и то из надлештва патримониалне јурисдикције, није односни материјал обиљан, али довољно разнолик. Ту долазе: *престој* (за недолазак на рочиште позване странке) од 18 динара (св. Ђорђу Скопск. 1300 г., чл. 64), *потка* (за повреду својине и служебности) од 12 перпера (иста хрисов., чл. 27 и 35; уп. чл. 53) и од 6 динара (Светостеф. хрис. 1313—1318 г., чл. 76), *мехоскубина* (за чупање косе и браде) од 6 динара (Грачан., чл. 32) и од 12 динара (Светостеф., чл. 78 и 76), *отбој* (насилно одбијање судског изасланика) од 12 дин. (иста хрис., чл. 76), *самосуд* (за самовласно подмиривање својих потраживања) од 6 динара (иста хрис., чл. 76) и др.

Кад се у хрисуваљама хоће да се разлике глобе генерализу, онда се употребљава израз „свака глоба мала и велика“ (хрис. св. Ђорђу Скопском 1300 г., чл. VII и Хтетовском ман. 1337—1346 г., чл. 26). Намисловски, кад је то заопазно, покушао је да то представљање малих и великих глоба објасни и учинио је то на овај начин. Великим се глобама по његовом мишљењу претило за кривична дела у правом смислу те речи, а малима за повреду јавног реда у току судског поступка због немарности или непокорности странака. Та интерпретација није оправдана, те се не може примити. „Свака глоба мала и велика“, као и позната формула „све работе мале и велике“, није ништа друго, него фигурални израз, у коме се истиче спољашње квантитавно обележје, а никако не унутрашња спецификација казни.

У Душановом Законику наилазимо на старе познате нама износе новчаних глоба, и то од 500, 300, 1000 и 100 перпера. У два се случаја изразито сачувала и историска природа дотичних глоба, тако да се одређују за иста кривична дела, као што и пре. Тако чл. 118. Законика гласи: „Трговци који греду по цареве земљи, да нест вољан никоји властелин или који љубо човек забавити по силе, а или разбити купљу а динаре му силом наврешти. Кто ли се најде силом растоварив или разваљав, да плати 500 перпер“. То је иста казна и за исто кривично дело, као и у уговору кр. Милутина са Дубровником од 1283 г., у коме је први пут казнена санкција за повреду слободе трговине била одређена и прецизирана. У члану 12-ом читамо: „кто ли се најде од козмик (од световњака) судив духовном дугу ((*casus spiritualis*, — дело које по своме бићу спада у надлежност црквеног суда), да плати 300 перпер.“ Ту се потпуно понавља одредба старих хрисуваља о кажњавању повреде црквеног имунитета. У осталим се случајевима сачувао само

износ глобе, али се примењује на друга кривична дела, која нису у старим споменицима била предвиђена. То ипак не значи, да је тек Законик одредио те глобе за дата кривична дела по први пут. Напротив треба претпоставити, да су оне пре вределе у обичајном праву, а да је тек у Законнику дошла згодна прилика и неопходна потреба да се оне прецизно одреде на писму. Глобу од 500 перпера Законик одређује још за незаконито затварање у тамници (чл. 184), а глобу од 300 перпера — за спречавање трговцима слободног кретања (чл. 122) и за убиство (чл. 87 и 94). Ако пак властелин убије себра, онда се глоба повећава до 1000 перпера (чл. 94), која је свота исто тако позната нама из хрисовуља. Пошто глоба за убиство носи историјски назив *вражде*, сматрамо, да је редовна *вражда* у Законнику (в. чл. 20) износила 300 перпера, а ванредна 1000 перпера. Такво се мишљење у извесној мери потврђује тим, што глоба од 1000 перпера, којом се прети поротницима за неправедно суђење (чл. 154), у неким старим преписима (Атонском и Бистричком) изрично се назива *враждом*. Глоба од 100 перпера одређује се у Законнику за увреду части (чл. 50, 55, 95), за потку учињену од Влаха или Арбанаса (чл. 77) и за јеретичке речи (чл. 85).

Од историских малих глоба Законик зна за *потку и мехоскубину*, али их одређује у већем износу, него што се то чинило у патримониалној јурисдикцији. „Потка међу селми 50 перпер, а Влахом и Арбанасом 100 перпер“ (чл. 77; уп. чл. 82), а „мехоскубине 6 перпер“ (чл. 98). У мале глобе спадају и 12 перпера, које плаћа за јеретичке речи себар (чл. 85).

Осим навођења прецизне суме Законик се за одређивање имовинске казне служи још формулом: да плати *самоседмо*, што значи, да кривац има да накнади учињену штету и да још плати шестороструко на име казне. Плата самоседмо долази на више места (чл. 30, 93, 102, 143, 187, 193, 200). Да се у плати самоседмо разликовало накнађивање штете и шесторострука плата на име казне, то се јасно види из чл. 193-ег Законика, који гласи: „Што се гуси или украде, тому да дâ сводника, (или) да плати всако самоседмо. Ако ли рече: „Купних у тога земљи“, да оправе душевници от глобе; ако ли га не оправе душевници, да плати с глобом“. У питању је случај, кад код некога буде опозната чија ствар отета од сопственика разбојником или крадљивцем; притежалац ствари је свакако био дужан да ствар врати сопственику (да плати); ако буде доказао, да је сам ствар набавио од трећег лица на законити начин, ништа више није био ни дужан; ако не би то доказао, онда је био дужан, да плати самоседмо, и баш о томе Законик изразито говори: „да плати с глобом.“ Изгледа највероватније, да је плату самоседмо наплаћивао оштећеник;¹⁾ свакако у чл. 93 и 200-м то је прописано изрично,

¹⁾ Можемо се позвати на једну одредбу из хрисовуље Хиландару 1276—1281 г., где постоји плата *самодесето* о којој се говори да се плаћа оштећенику, а пред које постоји још јавна казна. Ето те одредбе. „И на сем тргу кто се обрете узем по силе что, мало и велико, да врати самодесето, а господствује да го кажет јако и неверника“.

Да плата самоседмо има дакле карактер приватне казне, то потиче одатле што је ту у питању имовинска штета, нанета више индиректном, него директном противправном радњом. Изузетак чини случај предвиђен у чл. 30-м, у коме има директне повреде имунитета цркве у погледу персоналне надлежности црквеног суда. Претпостављамо, да је ту плату самоседмо наплаћивала црква.

Осим тачно фиксираних новчаних казни, има у Законнику и неодређених одредаба о новчаној казни, у којима се износ казне уопште не наводи. Такве се неодређене одредбе нарочито односе на колективну одговорност. У неким од њих прецизирање износа није ни потребно, јер се у њима прописује само општи принцип колективне одговорности (чл. 51, 52, 71). У два случаја одређивање висине глобе оставља се суду или одлуци владоца; наиме за проверено „лице“ (*corpus delicti*) „што покаже суд, да плати село“ (чл. 92), коме је „лице“ било заручено; ако се пронађе у граду тајно ковање динара, „град да плати глобу што рече цар“ (чл. 169). Али у низу случајева закон не упућује на судску одлуку, него се задовољава неодређеним прописом, да се плати. У неким случајевима таква се неодређеност може објаснити тим, што се плата састоји у накнађивању штете те се наравно не може одредити унапред, него се мора проценити и одредити у конкретној прилици (чл. 158; уп. чл. 160 ал. 2-а). Али има случајева, када се плата вероватно не ограничава на накнађивање штете, него обухвата и новчану казну у правом смислу те речи. То су случајеви, кад би се селу умрлог сопственика учинила штета паљевином или нечим другим, и „всу ту-зи глобу да плати околина“ (чл. 58), кад село или околина има да плати оно, што би платио паликућа (чл. 99—100), кад околина плаћа за непронађену гусу или татбу (чл. 126). Ствар се компликује тим, што није у Законнику нигде одређено, што је баш дужан да плати паликућа или тат и гусар. Међутим је очевидно, да закон презумира да су те плате добро познате, јер на једном месту, где доноси забрану да се нађена ствар присвоји мада привремено, одређује овако: „ако ли похвати или узме, да плати што тат и гусар“ (чл. 116). На чему се таква презумпција оснива и на што упућује законодавац? Једини одговор на то питање може бити само овакав: презумпција се оснива на живом обичајном праву, које није престало да вреди поред закона, и баш на то обичајно право и упућује законодавац. У другом случају, кад је у питању кажњавање противправног притежаоца отете разбојништвом или украдене ствари, Законик одређује, да он „плаћа по закону“ (чл. 180); пошто дотични закон не постоји, Законик се дакле позива на правни обичај, што потпуно одговара ширем значењу закона у старо доба као правне норме уопште. Тек из другог члана Законика (193), у коме се исти случај допуњује, сазнајемо, да је ту била предвиђена плата самоседмо. Мислимо, да је то била баш плата, коју је дужан био да плати обични тат или гусар. Свакако сматрамо, да и, уколико није износ глобе био прецизиран у Законнику, тај се износ одређивао и одмеравао према живом обичајном праву, оном неминовном пратиоцу свију старих законика.

Ако будемо прегледали, за која су баш кривична дела одређене у Законику имовинске казне, онда видићемо, да су то основна кривична дела против личности (чл. 50, 55, 95, 98, 87, 94) и против имања приватних лица (99—100, 116, 126, 143, 158, 180, 191, 193, 200) с нарочитим обзиром на аграрне односе (58, 76, 77, 82), као и нека исто тако основна кривична дела против судског поретка (56, 92, 102). Сва су та кривична дела била позната од памтивека и њихово је предвиђање и кажњавање наследио законодавац без сумње још од старог обичајног права генетички везаног за првобитни систем композиција. Спадају ту и нека кривична дела против јавног поретка, и то повреда црквеног имунитета (чл. 19, 30) и повреда слободе трговине (чл. 118, 122), али и она воде своје порекло од старих повеља, у којима се првобитно манифестовало владасчево право законског заповедања под претњом глобе, познато у германском праву под називом *banus regius* (в. горе стр. 20). Осим горе наведених кривичних дела Законик одређује имовинске казне још за јеретичке речи (чл. 85), за повреду фискалних интереса тајним ковањем динара (чл. 169), за незаконито затварање кога у тамници (чл. 184) и за гажење прописа поводом царског путовања (чл. 187). Све су то нова кривична дела, која нису, тако рећи, одрасла заједно са институцијом имовинских казни, него су глобе биле проширене на њих тек доцније. Али та нова дела су скоро изузетак, тако да се имовинске казне у Законику могу по општем правилу сматрати као наслеђе старог доба, и то времена композиција. Генетичка веза имовинских казни са композицијама огледа се у томе, што је плата самоседмодржала у Законику карактер приватне казне (в. горе стр. 48—49), што се потка делила на пола међу државом и господаром села (чл. 77) и што се је систем аналогичне поделе вражде и других глоба, дакле т. зв. у историји германског права систем *Gesamtbusse* одржавао поред Законика и унаточ његовим прописима (в. горе стр. 15). У Законику има, ако нисмо погрешили у брајању, 79 казних одредаба; од њих 37 одредаба падају на појединачне имовинске казне. Као што се одатле види, казни систем Законика је знатно оптерећен старим историским наслеђем.

§ 12. КОНФИСКАЦИЈА И ПРОГОНСТВО.

Као једна нарочита врста имовинске казне долази конфискација. Изгледало би, да би је требало уврстити у општи систем имовинских казни. Ипак је издвајамо и постављамо на засебно место, јер се она од горе наведених имовинских, евентуално новчаних казни разликује знатно и битно. Није ту у питању спољашња квантитавна разлика, која се састоји у томе, што су обичне имовинске, евентуално новчане казне износиле извесну одређену плату, а конфискација је обухватила целокупно имање кривца. Од одлучног значаја је унутрашња разлика у историско-правном пореклу појединачних имовинских казни и конфискације. Пре него што будемо ту разлику расправили, да се упознамо са фактичким стањем конфискације у старом праву.

На првом месту треба да поставимо конфискацију као казну за *неверу* (издају). У законским споменицима нема ниједног нормативног прописа о конфискацији за неверу. Ипак је она постојала као чврста одредба обичајног права, о чему нам изрично сведоче неки наративни пасуси из старих законских споменика. У хрисовуљи св. Ђорђу Скопском 1300 г. наилазимо на оваку даровну одредбу кр. Милутина: „И јеште прида краљевство ми Верихино место... изневери бо се Вериха краљевству ми и побеже к севастократору Калојању Синадину. Да што се обрета Верихево где љубо, дах је цркви Светаго Георгија“ (чл. 30). Још је изразитија изјава истог кр. Милутина у Светостефанској хрисовуљи 1313—1318 г.: „Село у Расе Тушимља и у Зете Храстије обретох записано отцем ми и материју и с мојим хтенијем Ирици, јако да им не узму разве невере; да краљевству ми изневерише се, зато узем их и записох цркви Светаго Стефана“ (чл. 15). Дакле је невера повлачила за собом конфискацију кривчевог имања.¹⁾

Затим иду случајеви конфискације, нормативно прописани у законским споменицима. Има ту више термина за означавање конфискације. Прво да забележимо израз: „да му (кривцу) *се все узме што има*“ (Зак., чл. 107, 111), као идентичан са изразом, којим се прича о конфискацији за неверу. Том се изразу додаје још други израз: „да се плени“ („да се плени и да му се все узме што има“, — чл. 107). Реч *плени* означава свакојако присилно одузимање ма којом силом, како незаконитом, тако и законитом, те према томе обухвата како противноправно одузимање туђе ствари, о чему имаћемо прилике да говоримо доле у одељку о кривичним делима против имовине, тако и ратно плењење и законито одузимање имања од стране власти, или конфискацију. Најзад, уз израз *да се плени* долази још један израз, и то да „*се распе*“: „село да се распе и плени“ (чл. 111). На тај израз наилазимо још у хрисовуљама, и то: „да се му кушта (кућа) распе“ (Светостеф. 1313—1318, чл. 72) и „да се распе“ (цркви св. Арханђела у Јерусалиму, 1348, чл. 6). Употребљава се самостално и у Законику, и то како у односу на појединачног кривца (чл. 24, 34), тако и у односу на колективног субјекта одговорности, и то на село (чл. 145, 169). *Да се распе* то је, као што тумачи Новаковић, казна, која је за села значила да се раселе и да им се имање попали или одузме да се распине (чл. 111). На значила одузеће свега што би имали (Зак.² с. 161).²⁾ Из споменика се види, вели исти Новаковић, да је било пустих селишта, то је могућно да је неко од њих расељено баш вршењем закона о конфискацији (Село, 104).

¹⁾ То се огледа и у даровним повељама. Пре Законика имање се дарује властели да „држе тем-жде утвржденијем и заклетујем, догде су верни краљевству ми“. (А. Соловјев, Одабрани споменици, 88—89), а после Законика званично се обећава, да се записаније не потвори „разве једине невере, а ни за јединоје ино сагрешеније“ (Нов., Спом., 305, II; 307, III, 311, III; 314).

²⁾ Тачну интерпретацију налазимо у Синтагми Матије Властара и то оваку: „Да распет се, рекше да разграбит се именије јего“ (Нов., Синт., 457).

Да се схвати историско-правна природа наведене конфискације, треба да се обратимо на првобитне изворе казненог права. Као такав извор горе (§ 1) смо навели крвну освету. Сад морамо забележити да није то једини генетички извор. Германско право поред крвне освете зна још за једну реакцију против кривичних дела. То је т. з. *Friedlosigkeit*, т. ј. лишавање мира, или тачније, лишавање сваке заштите, којом јавна власт гарантује појединцима мир и безбедност. То лишавање мира ударало је кривца у два правца, и то у погледу његове личности (*Acht*), коју је свако могао да нападне ради разрачунавања по увиђавности, и у погледу имања (*Wüstung*), које је свет грабио и пустошио. *Friedlosigkeit* и крвна освета то су баш она два извора, одакле је потекло казнено право, које је дуго време одржавало у свом развоју две струје према двома генетичким изворима. На почетку нисмо говорили о *Friedlosigkeit*, јер се то стање не да констатовати у мање више одређеном облику код Срба, као што ни код осталих Словена. Спомињемо за *Friedlosigkeit* тек сада, пошто смо наишли на његове потоље трагове. Наведени облици конфискације у старом српском праву, и то „да се кућа распе“ и „да се село распе“, несумњиво личе на старогерманско пустошење (*Wüstung*). Сличну је правну природу имала конфискација у старом пољском праву, коју истраживаоци (Ханделсман)²⁾ сматрају као манифестацију ексакрације (*exsacratio* — избацивање из свештених веза друштвене заштите; други назив за *Friedlosigkeit* и то са религијском бојом), и познати у Руској Правди „поток и разграбленије“ т. ј. прогонство (евентуално довођење у ропство) кривца и конфискација његовог имања. Дакле конфискација, као што долази у старом српском праву, има дубоке корене у далекој преисторијској прошлости те према томе и архаични карактер.

Ваља скренути пажњу на то, за која се кривична дела одређује конфискација. То су пре свега: крађа у цркви (Светостеф. хрис., чл. 72), мито код црквене јурисдикције (Зак., чл. 24) и црквеног имунитета економског (чл. 34; уп. хрис. св. Арханђелу у Јерусалиму 1348 г.), насилно противљење судском изасланику (Зак., чл. 107), увреда судије (чл. 111), дакле напади на најсветије и најважније основе друштвеног живота. У примењивању конфискације баш на наведена кривична дела без сумње се наставља нека стара традиција. Кад се пак иста конфискација проширује на непроналажење тата и гусара или тајног златара од стране села (Зак., чл. 145, 169), ту се манифестује искоришћавање једне стародавне казне ради што оштрије репресије против неког новог друштвеног зла, са којим се власт одлучила да бори на што најенергичнији начин. Још више у нову формацију спада једна врста делимичне конфискације, и то одузимање предмета, који су били употребни за извршење кривичног дела. Законик на једном месту прописује такво одузимање, кад одређује да се код најезде

²⁾ *Marceli Handelsman*, *Historja polskiego prawa karnego*, том I, Warszawa, 1907, стр. 80, 122, 161, 249; том II, Warszawa, 1909, стр. 147.

(напада на дом) одузму најездни коњи, и то половина у корист државе, и половина у корист оштећеника (чл. 101).

Конфискација, као облик лишавања мира, увек је праћена прогонством. Прогонство (*proscriptio, bannitio*) игра знатну улогу у старом праву и долази чак у извесну комбинацију са крвном осветом и то на тај начин, да се за олакшавање мирења одређивало привремено прогонство кривца (у Мазовецкој земљи у Польској). Из тих разлога је умесно да одмах после конфискације поставимо питање о прогонству у старом српском праву. На трагове онаквог прогонства, које би стајало у генетичкој вези са првобитним лишавањем мира, не наилазимо у законским споменицима. Први Душанов Законик одређује прогонство („да се иждене“ или „да се прожене“) у три случаја, и то: римокатолику за ступање у брак са православном (чл. 9), јеретику (чл. 10) и калуђеру за узимање мита (чл. 24). Ту нема ништа архаичног ни у кривичним делима ни у казни, и само кажњавање прогонством је у наведеним случајевима одређено највероватније по угледу византиског права, дакле долази као нека нова формација казненог права. У другоме се Законнику прети прогонством („да се заточе у ину земљу незнајему“) поротницима, који се буду криво заклели (чл. 154. у Бистричком и Атонском преписима). И тај се случај не разликује са горњом претпоставком о прогонству, као о некој новој формацији. Зостатак архаичног прогонства може се приметити, при томе у много ублаженом облику, у оном расељавању села, које обично прати конфискацију имања целог села. Свакако је то било прогонство из рођеног места.

§ 13. СМРТНА КАЗНА.

Смртна казна потиче од оба горе споменута извора казненог права, и то од лишавања мира (*Friedlosigkeit*) и од крвне освете заједно, кад се те две струје постепено слију у јединој потоку државне казнене реакције против кривичних дела. Тај се процес не да пропратити у старом српском праву, где смртна казна долази у доцније време и без архаичних трагова.

Законски споменици, који претходе Душановој кодификацији, нигде не прописују смртну казну. Између Дубровника и Српске државе било је заиста 1308 г. преговора, да се укине вражда и да се на њено место уведе смртна казна за убиство, али нису ти преговори, као што већ знамо, успели. Патримониална јурисдикција црква и манастира кретала се у границама старог обичајног права, те није било повода да се у хрисовуљама говори о смртној казни. Истина, можда су у пракси те јурисдикције постајала питања, да се нешто у обичајном казненом систему треба да промени, и та се питања остављала одлуци владаочевој, али нема података, да би су тим путем црквене власти предлагале владоцу увођење смртне казне. У Грачаничкој хрисовуљи 1321 г. читамо: „а човек који краде црков и вражду (т. ј. убиство) учини — што рече господин краљ“ (чл. 33). Можда па чак и вероватно, ту се манифе-

стује тежња за појачањем казнене репресије упоредо са обичајним наплаћивањем глоба, али сигурно ту нема алузије на смртну казну, јер је повеља издата од краља Милутина, који је тако одлучно одбио дубровачки предлог о смртној казни. Ма како да је било, законске одредбе о смртној казни долазе тек у Душановом Законику. Оне су малобројне; с тога ће бити најбоље, ако их наведемо све редом, да на тај начин очигледно проучимо целу институцију.

„Ако ли себар узме по силе (силује) владику (властелинку), да се обеси“ (чл. 53). „Кто се најде убив светитеља (епскопа) или калуђера или попа, да се та - зи убије и обеси“ (чл. 95). „Кто се обрете убив оца, или матер, или брата, или чело своје, да се та - зи убица иждеже на огњи“ (чл. 96). „Црков кто обори на војсце да се убије и обеси“ (130). „Гусар да се обеси стрмоглав“ (145). „Облични (т. ј. ухаћени на делу)... гусарије и тати... да се ослепе и обесе“ (149). „Аште ли се обрете златар освен градов и тргов царства ми у којем селе, да се... златар иждеже. Ако се обрете златар у граду кове динаре тајно, да се златар иждеже“ (чл. 169). Све се до сада наведене одредбе налазе у најстаријем од потпуних преписа Душановог Законика, и то у Призренском. Али има још две одредбе о смртној казни, које долазе тек у познијим преписима старе рецензије Законика, и то у Атоњском, Бистричком и Ходошском, а које се тичу кривичних дела, и то паљевине и најезде, за која се у старијем Призренском препису доноси казна друге врсте. На њих треба да скренемо нарочиту пажњу.

О паљевине се у Призренском препису одређује овако: „Кто ли се најде ужег кући, или гумно, или сламу, или сено, да то-зи село да пожежиу; ако ли га не даст, да плати оно-зи село што би пожежца патил и платил“ (чл. 99). У горе споменути познијим преписима исти члан гласи овако: „Кто ли се нађе ужег кућу или гумно или сламу или сено по пизме кому, да се пожежца тази иждеже на огњи; ако ли га не даст, да плати оно село што би пожежца платил“. Ако оставимо на страну колективну одговорност села, која нас на овом месту не занима, и зауставимо се на индивидуалној одговорности самог паликуће, онда видимо, да се није та одговорност ограничавала на накнаду штете, него је обухватала и праву казну, као што следи из двоструке формуле: „што би пожежца патил и платил“, чији први део означава казну, а други — накнаду штете. Није та казна прецизно одређена, јер је добро била позната из живог обичајног права, баш на које ту закон и упућује. Наравно није та обичајна казна била смртна казна, него се највероватније састајала у високој глоби или чак у „разграбленију“ целокупног имања паликуће налик на дотичну одредбу Руске Правде. Смртна казна за паљевину донесена у познијим преписима долази као радикално новаторство у томе погледу. О најезди се у Призренском препису одређује овако: „Ако ли кога обрете најезда или сила похвалнаја, они-зи коњи најездни вси да се узму, половина царству ми, а половина оному-зи кога-но су најахали“ (чл. 101). Непосредно уз то познији преписи додају ово: „и чловеци најахалци да примут казни како пише у Законику светих отац у градских гранах (т. ј. у Градском Закону, као

што су у словенском преводу називали Прохирон), да мучит се (т. ј. да се казни) јако и вољни убица." Ако се последње речи протумаче као тачно цитирање Прохирона (што баш чини Новаковић), онда се мора узети као надлежан за дати случај пропис Прохирона о убиству са умишљајем. Према томе пропису умишљајни („вољни“) убица кажњава се, ако је властелин, конфискацијом имања, а ако је себар, сече му се глава и бацан је зверовима (Синтагма Властара, састав ф, глава и, ал. 5, изд. Новаковића, стр. 523). Дакле би се на себра имала да за најезду примени смртна казна. Али речи „да мучит се јако и вољни убица“ не треба да се схвате као тачно цитирање Прохирона, него као коментар састављача или преписивача чл. 101-ог. Онда би се морало сматрати, да члан Законика упућује на директну одредбу Прохирона о најезди. Тако је схватио ствар још Зигељ и упозорио је на ову одредбу: „иже с оружјем нападајуште и разарајуште туждее доми или села, в главу томими сут“ (Нов., Синт., стр. 103). Према томе тумачењу, које сматрамо као разложније, примена смртне казне на најезду је безусловна, јер не зависи од сталешког положаја кривца. Свакако у познијем препису чл. 101-ог наилазимо на смртну казну као на једно новаторство, којим се допуњује стара казна при томе на толико радикални начин, да се промењује из основа.

Случај са члановима 99 и 101-м даје повода за неке закључке од општег карактера. Први се закључак састоји у признању, да није ту смртна казна била једна стара традициона казна за дотична кривична дела, него једна нова казна, која је била уведена место доскорашње обичајне казне или уз њу. Други се закључак састоји у констатацији, да је смртна казна прихваћена из византиског права. Чл. 101. изрично о томе сведочи, јер се директно позива на византиски законски зборник. Чл. 99. сам се не позива на византиско право, али у ствари баш оно му служи као извор. Још Флорински, који је први истакао промену и допуњу познијих преписа у чл. 99-м, у исто је време за њих пронашао, одакле су прихваћене¹⁾. То је закон у саставу Е глава д скраћене Синтагме Властарева, који гласи: „Иже храмину или стог пшенице пожег в веденији (т. ј. свесно), бием бив првеје (т. ј. прво да се бије) и огњем сажигајетсе“ (Нов., Синт., с. 262). Са гледишта наведених закључака треба да прегледамо све остале чланове Душановог Законика о смртној казни, да видимо, да ли исти закључци вреде и за њих.

Чл. 95-ти предвиђа убиство свештеног лица из клира и издваја га као једну врсту квалифицираног убиства, за што домаће обичајно право није знало те што дакле долази као једно новаторство под страним утицајем. За њега се одређује смртна казна, као најоштрији облик кажњавања умишљајног убиства по византиском праву. Члан 96-ти има свој директни извор у одредби Прохирона, која гласи: „Убиви восходештаго или нисходештаго суродника, огњу предајет се“ (Нов., Синт., 523). Смртна казна за раз-

¹⁾ Тимофей Флоринский, Памятники законодательной деятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ, Киевъ, 1888 г., стр. 198 и Приложения, стр. 168.

бојништво (Зак., чл. 145, 149) прихваћена је, као што је то приметио још Конст. Јиречек¹⁾ из Прохирона, према коме су се разбојници вешали на оном месту, где су свој злочин извршили (Нов., Синт., 353). Душан је манифестовао самосталну и нарочиту строгост у томе, што је исту смртну казну проширио и на обличног тата (чл. 149); византиско право ни у најоштријем облику кажњавања крадљивца није ишао даље одсецања руку (Нов., Синт., 351—352). Одређивање смртне казне за крадљивце и разбојнике, и то професионалне и ухваћене на делу, је једно новотарство не само према старом обичајном праву, него и према првом Законику, и спада у оне Душанове новеле, које су дотадашње право знатно и радикално промењивале. Није дотадашње право издвајало квалифициране врсте крађе и разбојништва, нити је их наравно кажњавало смртном казном, него су према њему тат и гусар „платили“, дакле су били подложни новчаној казни. Смртну казну одређену за тате и гусаре Душан је проширио и на сва она лица, којима је наметнуо дужност да тате и гусаре проналазе и хватају, а која не би из ма којих разлога ту дужност испунили (чл. 146, 147). То је већ било крајње новотарство, у које због тога истраживаоци сумњају, да је оно ушло у живот, а да није остало само на хартији. Страног је порекла и смртна казна за тајно ковање динара (чл. 169); при томе не потиче из византиског права, него из удаљенијег извора, и то из римског права, што је показао Конст. Јиречек.²⁾ Ствар стоји овако. Смртна казна спаљивањем одређена је у Јустинијановом праву (*Codex Justinianus* 9, 24, de falsa moneta). Доцније је у Византији дошла за фалсификацију новца једна блажа казна, и то одсецање руке, као што је одређено у Еклоги, у Василикама, у Прохиرونу и у свима потоњим законским зборницима. Да се Душанов Законик повратио на оригинерну римску казну, то се не може приписати утицају са стране далматинских градова. Статути Дубровника, Сплита и Скардоне држали су се византиског обрасца те су фалсификаторима новца претили одсецањем десне руке. Римска је казнена одредба вероватно стигла у Србију са севера и то преко засебних права немачких (саских) рудара. Ковнице новаца већином су се налазиле у градовима и трговима, где су се Саси занимали рударством. За права немачких рудара сазнајемо из чешких и мађарских извора. Њихове су повластице у Србији вероватно само понављале оне привилегије, које су се истим колонистима додељивале у Мађарској, одакле су по свој прилици дошли Саси у Дубровник и у Рашку. *Resna ignis* за фалсификаторе новца постоји, на пример, још 1278 г. у Немачком Броду, једном рударском граду у Чешкој. У Мађарској су се фалсификатори новца према градском праву спаљивали на ломачи, а по општем су земаљском праву били подложни судском двобоју. Ту смртну казну спаљивањем, одређену управо за фалсификацију новца, Душан није ограничио на тајно ковање динара у градовима и трговима, него је проширио и на

¹⁾ Archiv für slavische Philologie, XXII Band, 1900, S. 154.

²⁾ *Ibidem*, p. 166—167.

обављање златарског заната у селима (чл. 169). У Призренском препису постоји само та примена смртне казне спаљивањем на златаре у селима, а основна оригинерна одредба о спаљивању за тајно ковање динара у граду долази тек у познијим преписима, и то Бистричком и Атонском. На основу тога Новаковић мисли, да нас тај закон о тајном ковању динара упућује на оно време растуреног царства, када су многа властела почели новце ковати и кад су се и злоупотребе ковања новца умножиле (Зак.,² с. СХХХIV). Не би смо ишли у том погледу за Нсваковићем. Што нека одредба долази тек у познијем препису, то само по себи још није довољан доказ, да је и сама одредба постала касније, јер се познији преписивач могао служити исправнијим текстом. Маркантно је, да се у Бистричком и Атонском преписима прво говори о спаљивању тајних ковача динара у граду и тек затим о спаљивању златара у селима. То потпуно одговара и логичкој и генетичкој вези између те две одредбе, те баш та се редакција треба да сматра као ближа аутентичној. Претпостављамо дакле, да су обе одредбе донесене као новела Душанова и баш у оном поступном реду, у коме су се сачувале у Бистричком и Атонском преписима. Та је новела била једно апсолутно новатарство Душана, јер су се пре те новеле златари налазили у читавом низу села, о чему има изричних изворних података¹⁾, а ковање динара није раније било никако регулисано. Душанове фискалне мере су дакле створиле нова кривична дела, за која је била одређена и нова казна прихваћена из права страних рудара.

Сви досада прегледани чланови Законика о смртној казни доносе смртну казну као једно новатарство прихваћено из византиског права, а које новатарство или замењује стару обичајну казну за једно старо кривично дело или по први пут санкционише неко ново кривично дело, које није домаћем праву било ни познато. Изостају само два члана, и то 53-и и 130-и, на које се тек што наведена карактеристика не може проширити са истом сигурношћу. Ипак највероватније је претпоставити, да ни ова два члана не чине изузетак, него су новеле исте природе, за које није у старом праву било преседана. Није тешко погодити оне мотиве, који су изазвали доношење тих новела. У једном случају (чл. 53) то је тежња за што оштријом заштитом сталешке части властеоске против најраспуштенијег напада на њу од стране себра, а у другом се случају (чл. 130) манифестује одлучна и сурва борба против варварских ексцеса у рату, што је осим директног циља смерало још и да се не изгуби углед српског народа пред Грцима, са којима је Душан ратовао. За чл. 53 и 130. Законика не могу се пронаћи директни извори у византиском праву, али је смртна казна у њима прихваћена несумњиво из византиског казненог система.

¹⁾ Као што се види из једне повеље 1363 г. и после Законика постојала су читава златарска села; в. *Д-р Александар Соловјев*, Једна српска жупа за време царства, Гласник Скопског Научн. Друштва, књ. III, 1927, с. 36.

И ако све горе наведене одредбе Законика о смртној казни сматрамо као новаторство донесено тек од Душана, ипак тим нећемо да кажемо, да пре Душана смртна казна није сасвим постојала. Напротив мислимо, да је било смртне казне и то за неверу, под којом се у прву руку разумела издаја, а можда још и неке друге врсте политичких злочина. Невера је била кривично дело против државе, дакле против владара, који је државу оличавао. Невернику, који је погађао најживотније интересе државне заједнице, владар се непосредно светио и то на онај начин, који је одговарао тежини злочина. Дакле у тежим случајевима владар је неверника убијао или је заповедао да буде убијен. На тај начин из освете, примењене на кривична дела против државне заједнице, код свиђу је народа постала смртна казна за политичке злочине. Не сумњамо, да нису ни Срби чинили у томе погледу изузетак. Горе смо навели наративне изворне податке, да се невера кажњавала конфискацијом. Аналогичних података о смртној казни за неверу нема. Ипак не мислимо, да се кажњавање невере ограничавало на конфискацију, него да су у тежим случајевима неверника убијали, као што се то уосталом чинило код свиђу народа. Баш такво је разрачунавање са неверником одговарало правној свести народној, те је чврсто било признато у обичајном праву. Због тога Законик ћути и о кажњавању невере, као о ствари, која је свима добро позната из искомског и живог обичајног права. Базирајући се на томе, Законик примењује разумљиву за све формулу: „да се казни као неверник“¹⁾ и на учиниоце неких других кривичних дела, и то на оног, ко прима одбеглог туђег човека (чл. 140) и на оне, који би опљачкали имање властелина побегаоца (чл. 144). Да се и за та кривична дела одређивала смртна казна, не би смо рекли, јер је у кажњавању невере вероватно било извесне градације, тек на чијем је највишем ступњу долазила смртна казна.

Историја смртне казне у старом српском праву наилази на аналогију у историји старог руског права. И код старих Руса кажњавали су се смрћу политички злочинци, иако Руска Правда (законски споменик XI—XII в.) за њих је потпуно ћутала. Изузевши то ванредно кажњавање политичких злочинаца у духу старе освете, није стари руски казни систем знао за смртну казну. Под византским утицајем било је покушаја, да се смртна казна уведе за разбојништво, али није он успео да се учврсти. Тај случај, који се догодио још крајем X века, толико је интересантан, да ваља да се с њим упознамо ближе. Ево што се о њему прича у почетном руском летопису: „Живљаше Владимир (кнез за чије су владе Руси примили хришћанство) у страху Божјем и умножише се разбојништва, и рекоше епископи Владимиру: ево умножише се разбојници; зашто их не кажњаваш смрћу? Он пак рече њима: бојим се

¹⁾ Та је формула одавно била позната, јер се налази још у хрисовуљи Хиландару 1276-1281 г., („да га кажет јако и неверника“, чл. VII). Долази и после Законика, и то у хрисовуљи Хиландару 1361 г., — „да се распе и накаже по закону како и неверник“ (чл. IV).

греха. Они му опет рекоше: постављен си од Бога да кажњаваш зле, а добрима милост да чиниш; пристоји ти се, да кажњаваш разбојника смрћу, али испитавши. Онда Владимир укине виро (вира — руски израз за вражду) и почне да разбојнике кажњава смрћу. И опет рекоше епископи и старци (старешине): много има ратова; ако буде вира, нека иде на оружје и на коње. И рече Владимир: нека буде тако, и живљаше Владимир према уређењу очеву и дедову.“ Дакле епископи, који су били Грци, предложили су св. Владимиру, да уведе смртну казну, исто тако, као што су преко тристо година доцније Дубровчани предложили исто кр. Милутину. Није Владимир тај предлог одбио, као што је то доцније учинио Милутин, него га је усвојио. Ипак су се домаће прилике показале јаче, него прерана рецепција туђег права; пошто је вражда давала кнезу приход, који му је био потребан за војску и рат, смртна је казна била укинута, а вражда је била поново успостављена, тако да је Владимир опет почео живети по исконским обичајима очевим и дедовим. И дуго су време ти обичаји трајали. Тек крајем XIV века долази смртна казна у једном руском законнику, и то у Псковском Статуту (Псковскаја Суднаја Грамста), где је одређена за крађу из цркве, за крађу коња, за неверу (одбегање непријатељу) и за паљевину. И ту, као и пре педесет година у Душановом Законнику, манифестовао се византиски утицај, који се учврстио преко цркве.

Приписујући систематско увођење смртне казне византиском утицају, нећемо тим да кажемо, да је смртна казна са стране наметнута словенској правној свести, која се њој иначе противила. И ако то словенофили романтичног правца радо тврде, ипак није то тачно. Прво, убијали су Словени политичке злочинце, извршујући на њима јавну освету, те су дакле знали за смртну казну и без византиског утицаја. Друго, ако се за увођење смртне казне у редовни казни систем послужили византиским образцом, није их образац нагнао на реформу, него их је животна потреба дотичне реформе побудила, да за њу траже образац у Византији, као признатом извору напредне цивилизације. Рецепција не ствара законодавне потребе, него олакшава њихово подмиривање. Према томе не успева прерана рецепција, а преклије од рецепирања само оно, што је пресађено на домаће земљиште у своје време и у сагласности са постојећим потребама домаћег живота.

§ 14. ТЕЛЕСНЕ КАЗНЕ.

У непосредној генетичкој вези са смртном казном стоје телесне казне, нарочито оне са осакатом. Осакаћивање се сматрало као ублажавање смртне казне, кад је првобитна строгост малопустила. Свакако је осакаћивање кривца служило истом циљу застрашавања као што и смртна казна; сем тога је кривца инвалидирало, у чему се састајала извесна мера превенције. Уз осакаћивање дошли су и блажи облици телесних казни, које су ипак биле пуне бола те тиме су вршиле мисију застрашавања. У српском

праву све поступне етапе у развиту телесних казни не дају се пропратити, јер су њихови преседани у старије време усамљени, а мање више развијени систем телесних казни долази скоро изненада тек у Душановом Законику у видљивом облику непосредне рецепције из византиског права. Могу се дакле телесне казне прегледати само онако, како постоје у Законику. Систем телесних казни, који се може извући из Душановог Законика, обухвата три врсте телесних казни, и то, — осакаћивање, жигосање и батинање.

Основни облик осакаћивања, који се спроводи у Законику, састоји се у одсецању обеју руку (чл. 87, 97, 131), које се затим комбинује још са урезањем језика (чл. 21, 162) или носа (чл. 53 и 54). Сем тога се урезају уши (чл. 69), и кривац се ослепљује; ослепљивање бива двојако, и то, — или делимично („да му се око изме“, чл. 166) или потпуно („да се ослепи“, чл. 145); сем тога ослепљивање долази једанпут код смртне казне („да се ослепе и обесе“, чл. 149); у последнем случају очевидно има да учини смртну казну што грознијом, да повећа муке осуђеника, да што више застраши народ. Све су те казне са осакатом прихваћене из византиског права и састављачи Законика могли су да их изваде из Властареве Синтагме, из које су могли у исто време сазнати, да су телесне казне са осакатом дошле у циљу ублажавања казног система и то на место укидане смртне казне (Нов., Синт., стр. 391). За осакаћивање има преседана и од старијег времена, и то од времена Стефана Немање. Кад се у оно време почело ширити богомилство, велики жупан Стефан Немања сазва сабор и према његовој одлуци даде похватати поглавице секте, те их, по одредбама византиских закона против Манихеја и других јеретика, строго казни; њихову учитељу и старешини беше одсечен језик. Наведени је преседан остао усамљен и систематско је увођење телесних казни са осакатом дошло тек у Душановом Законику, усталом из истог извора, као што и пре, и то из византиских закона.

Поводом прихваћивања телесних казни са осакатом из Византије Намисловски налази, да у Душановом Законику је њихова улога промењена и чак изопачена. Уколико, вели, у Византији је примена наведених казни била спроведена према принципу талиона (равне одмазде, да се казни тим, чим је учинио кривично дело), утолико се у српском праву тај принцип не да да констатује, јер у њему није облик осакаћивања ни мало одговарао облику извршеног кривичног дела. Историја права уопште зна за факт, да се код осакаћивања нарочито узимао у обзир онај уд кривчев, којим је кривично дело извршено, и на њега се казна управљала; тако се напр. за кривоклетство одсецали они прсти, дизањем којих обично се заклетва полагала. Али није то било примењивање талиона, него очигледно испољавање оног кривичног дела, за које је ко кажњен. Према томе се такве казне у немачкој науци називају *spiegelnde Strafen*, т. ј. казне, у којима се огледа само кривично дело. Такав је карактер често имало осакаћивање оригинално у византиском и деривативно и у српском праву. Нема велике разлике у томе погледу између та два права. Истина, према Законику одсецале се руке и оне, ко би продао хришћанина иновер-

цу, и насилнику и нахвалничком убици. Али зар нису руке оруђе за сваку кривичну радњу, и зар није било довољно да се у одсеченим рукама огледа једно теже кривично дело уопште? Било је ипак у српском праву и прецизније симболике. Тако пристава, који је своју дужност изневерио, нису се само руке одсецале, него се и језик урезивао. Зар није то била права симболична казна за оног, чије су речи уживале јавну веру и вредиле као безусловни доказ? Али уопште није та симболика била од основног значаја. Биће се осакаћавања састојало у томе, што се оно по своме задатку приближавало смртној казни. У томе погледу одсецање руку за убиство нахвалицом може се сматрати као одговор, који је дат у Законику на познати нам некадашњи предлог Дубровчана, да се укине вражда и да се убица казни смрћу, што је Законик допустио само за неке нарочито квалифициране врсте убиства, и то за убиство свештеног лица и за убиство сродника.

Што су телесне казне са осакатом биле прихваћене из Византије, то је опет, као што и у питању о смртној казни, давало повода словенофилима романтичног правца да се жале, како је туђи утицај покварио благу правну свест словенску. На ту врсту жалби дали смо већ одговор горе поводом смртне казне (в. стр. 59), те га нећемо понављати. На овом месту можемо само додати, да је поводом осакаћавања византиско право пружало слободни избор, и да, не гледајући на то, ипак је осакаћавање било прихваћено. Ствар је у томе, што је у Прохирону и у Василикама одсецање руку и ногу било укинута нарочитом одредбом. Није то укидање било доследно спроведено, јер се у Прохирону у истој глави, али у даљим члановима одсецање руку опет прописивало. Властарева је Синтагма репродуцирала ту недоследност Прохирона, чиме је свакако давала могућност, да они, који буду из Синтагми црпели, дотичне одредбе слободно бирају и слободно реше, да ли су за или против осакаћавања. И ту дилему су састављачи Законика решили, као што знамо, за одсецање руку, које сачињава у Законнику основни облик телесне казне са осакатом. Савремени Душановом Законику Статути Казимира Великог у Пољској прописују одсецање руке и ува, што су прихватили из римског права. Било је дакле у оно време неких општих узрока за увођење телесних казни са осакатом.

Ваља прегледати, за која је кривична дела одређено осакаћавање, и на тај начин констатовати, која се баш правна добра штите том казном. Ту се на првом месту истиче одбрана православне вере, ради чега се одсецањем руку кажњава онај, ко би продао православног иноверцу (чл. 21). Затим се много пажње скреће на заштиту чврстог сталешког поретка, те се одсецају руке властелинци, која би учинила блуд са себром, и њеном саучеснику (чл. 54), режу се уши себру, који би учествовао у недозвољеном збору (69), одсецају се руке себру, који би убио властелина (чл. 94) и свакоме ко би исчупао браду властелину или којем угледном човеку (чл. 97). Одсецањем руку прети се за убиство нахвалицом (чл. 87) и за силовање (чл. 53) и на тај се начин штити живот и женска част за све сталече. Одсецањем се руку кажњавали и при-

став, који је своју дужност изневерио (чл. 162) и војник, који би се са стране умешао у двобој у војсци (чл. 131); на тај се начин бранио поредак у судству и у војсци, у тим најважнијим гранама државног уређења. Прописујући да се тат ослопи (чл. 145), Законик је тим проглашавао сурову борбу против професионалних крадљиваца. Засебно место заузима случај са пијаницом, коме се за вређање и злостављање прети вађењем ока и одсецањем руке (166); ту се манифестује строгост Законика према сваком нередом. И ако има тенденције, да се телесном казном са осакатом нарочито брани чврсти сталешки поредак, дакле интереси и углед повлашћеног staleжа властиоског, ипак није осакаћивање никако ограничено само на себре, него се примењује и на лица свију staleжа (чл. 21, 53, 54, 87, 145, 147, 149, 162, 166).

Жигосање долази у Душановом Законнику у два облика, и то као жигосање по образу и као прљење косе на глави и бради. Жигосање по образу је прописано за јеретика, као и за оног, ко би га тајно (чл. 10). Та је казна за јеретика прихваћена из византиског права, о чему сведочи житије св. Теодосија Трновског, у коме се прича, да је бугарски цар на сабору 1350 г. „сагласно црквеним законима наредио, да се богомили жигошу по образу и протерају.“¹⁾ За прљење косе и браде Законик се служи изразом „да се осмуди“, о чему је израз Констанс. Јиречек превашао у дубровачким актима латински превод, и то: *comburare capillos de capite et barbam* (спаљивати косу са главе и браду, — Историја Срба, III, 156, пр. 1). Та се казна одређује само за себре, и то, — ако себар опсује властелина (чл. 55), ако прими учешће у недозвољеном збору (чл. 69), и ако побегне од господара, — „меропак ако побегне куда от својег господара у ину земљу или у цареву, где га обрете господар да га осмуди и нос му распори“ (чл. 201). Казна „смуђења“ вероватно полази од аналогичне византиске казне, која се састојала у шишању косе на глави кривчевој. То је шишање било срамна казна, као што се о томе наводи у Властаревој Синтагми изрична наредба из једне новеле цара Лава, која гласи: „и зелним остриженијем да обесчестит се“ (Нов., Синт., с. 457) Без сумње се исто тако схваћа „смуђење“ и у Душановом Законнику, који иначе, као што знамо, штити неприкосновеност косе и браде нарочитом и чак оштром казном (чл. 97—98). Наравно и жигосање по образу исто тако је осуђеника срамотило и бешчестило. У исто време је жигосање било једна врста очигледне регистрације осуђених криваца, приступачне за оно доба, које није наравно знало за компликовану регистрацију криминалне статистике.

Батинање („да се бије“ или „да се бије стапи“) долази у Законнику свега у пет случајева и одређује се за калуђера, који узме мито, поред прогонства (чл. 24. Раков.), за властеличића, ако опишује властелина, поред глобе у износу од 100 перпера (чл. 50), за

¹⁾ в. Александар В. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, 1926 г., стр. 166, пр. 4.

себра, који рече јеретичку реч, поред глобе у износу од 12 перпера (чл. 85), за војника који би се са стране мешао у двобој у војсци чл. 131) и за пијаницу ако кога увреди или злостави (чл. 166). Број батина није одређен; само за пијаницу прецизно је прописано 100 стапи, али се поред тога пијаница затвара у тамницу и по изласку отуда опет „да се бије” већ без прецизирања брса батина. Односно батинања нема података, да би изван било прихваћено, те је вероватно домаћег порекла. Пре Душановог Законика батинање долази само у Жичкој повељи око 1220 г., где се одређује за жену, која би самовласно напустила мужа („својим телом да наказује се”), али само у том случају, кад не би имала од чега да плати прописану глобу у стоци (чл. XX). Као што смо видели, није било батинање јако проширено, те заузима у казном систему Законика незнатно место.

§ 15. КАЗНА ЛИШЕЊА СЛОБОДЕ.

Казна лишења слободе је у средњем веку играла ситну улогу. И ако је и у немачким и у словенским земљама било тамница у кулама (Thurm, turris, pigr), тачније у дубоким подрумима испод кула (зашто су се у Русији називале „погреб” — подрум), ипак је онда тамница више вредила као истражни затвор, или притвор за презадужене дужнике (између осталог и због глоба), него ли као казна у правом смислу те речи. Тек у XV и чак у XVI веку лишење слободе улази мање више редовно у казни систем, али још дуго време заузима споредно место. Нису средњевековне тамнице биле само државне, него и патримониалне, и то на имањима повлашћених велепоседника, нарочито црква и манастира.

У старим српским повељама наилазимо свега једанпут на казну лишења слободе, и то у Светостефанској хрисовуљи 1313—1318 г., где се одређује овако: „Владалица (управника црквеног имања) бивше 6 оваца, и боица да се врже в тамницу и да се не пусти преже 3 месеца; кто ли га ће преже пустити, да јест проклет” (чл. 80). Интересантно је забележити, да је ту време затвора у тамници тачно одређено, што није за оне доба опште правило, него више изузетак. Наведена одредба спада у оне патримониалне казнене прописе, који су сачињавали сталешко кривично право за нижи сталеж, и то себарски, о чему смо већ имали прилике да говоримо горе (в. стр. 23—24). И тамница, која ту долази, није државна, него црквена, манастирска.

Било је у средњевековној Србији и државних тамница, као што о томе сведочи хрисовуља св. Ђорђу Скопском 1300 г., баш што је приметио Намисловски. Наиме, кад се у наведеној хрисовуљи набрајају оне работе, којих се црквени људи ослобођавају, наводи се и овака додељена им слобода: „ни тамнице блусти”. Дакле су жупски људи (жупљани) били редовно дужни, да чувају или стражаре тамнице, наравно државне, јер је само терете према држави краљ је могао да црквеним људима опрости. Несумњиво је дакле, да је било државних тамница. Налазиле се оне обично у

градовима, што се опет види из Аранђеловске хрисовуље 1348—1353 г. У тој је хрисовуљи цар Душан између осталог поклонио манастиру два града те им је обезбедио имунитет. Поводом одређивања тога имунитета вели се овако: „кефалија града тога Призрена, или кнез, или ин кто љубо от владуштих да не има области градом тем, ни свезња (т. ј. сужња) у њ уводити“ (чл. III). Одавде следи, да су се сужњи обично смештали у граду, који је у оно доба био пре свега утврђено место, највероватније у његовој кули.

Душанов Законик изрично прописује тамницу, као казну, у три случаја, и то: за оне, који ступају у брак без венчања (чл. 3 по Текелијином — Софијском преписима), за калуђера који сврже расу (чл. 19) и за пијаницу, који кога изазива, вређа или злоставља (чл. 166). Време затвора није прецизирано, него се у прва два случаја одређује овако: „дондеже глобу даст“ (чл. 3) и „докле се обрати опет у послушаније“ (чл. 19); у трећем пак случају остаје уопште неодређено, јер се тамо каже овако: „да се врже у тамницу, и по том да се изведе из тамнице“ (чл. 166). За нас је то апсолутно нејасно, али у живом обичајном праву оног доба и у живој пракси дотичних институција лако је било наћи упутство, што и како треба да се ради. Два од горе наведених случајева спадају у надлежност црквеног суда, те и тамница је у њима предвиђена црквена, при томе више као привремени притвор, него као прави казнени затвор. Само према пијаници може бити речи о државној тамници, али њена правна природа није разговетна; свакако долази као споредна казна, јер и пре тамнице добија пијаница 100 батина (стапи) и после тамнице се опет бије („да се бије“).

Осим случајева, где је изрично прописана тамница, Законик још на неколико места предвиђа лишење слободе и то кад одређује, да се кривац свеже. „Људије црквни, који држе црквна села и земљи црквне, а прогнали сут меропхе црквне или влахе, онизи који су разгнали људи, да се свежу... и да их држи црква, догде скупе људи које су разгнали“ (чл. 32). Господар села, који би занемарио своју дужност односно проналажења и хватања професионалних крадљиваца и разбојника, „да се доведе свезан к царству ми“ (чл. 145). Старешина оних, који би отсели у селу резервисаном за царску приселицу, „да се да свезан оному-зи селу“ (чл. 187). „Ако ли соћа властелин не да на те (тачно у закону одређене) рокове, властелин та да се свеже на царевом двору и да се држи докле плати двојином“ (чл. 198). У свима наведеним случајевима има без сумње лишења слободе, које при томе стоји у вези и са тамницом, на коју се очевидно мисли, кад се не само прописује, да се кривац свеже, него и да се држи (чл. 32, 198). Али у свима наведеним случајевима није то прави казнени затвор, него притвор у својству принудног средства за добављање окривљеника (чл. 145, 187) или за обезбеђење оне накнаде или оне глобе, коју је окривљеник дужан да да (чл. 32, 198).

Као што се види, и у Законнику Душана лишење слободе узима потпуно незнатно место у казненом систему. Не гледајући

на то, има у Законику више чланова нарочито посвећених сужњима и тамници. Постоји чак извесна диспропорција између стварног значаја тамнице у казненом систему и оне тежње, коју законодавац поклања тамници као институцији довољно проширеној. Треба да то питање детаљно прегледамо и по могућности расветлимо.

Чланови Законака, који упозорују на тамницу као на проширену институцију, су ови: „који човек утече из тамнице, са чим приде на двор царства ми, или јест човек царства ми, или црковни, или властелски, — са тем-зи да јест свободан. Аште јест утекал, у тога-зи човека што буде оставил, та-зи да има кому буде утекал“ (чл. 112. „о утеченим тамничном“, а у Бистричком и Атонским преписима: „О сужњих“). „Који се сужањ држи у двору царства ми, тере утече на двор патријарш, да јест свободан. И такожде — на двор царев, да јест свобод“ (чл. 113 „о сужњи“). „Властели и ђефалије царства ми који држе градове и тргове, никто од њих да не прими чијега човека у тамницу без књиге царства ми. Аште ли кто кога прими през заповед царства ми, да плати царству ми 500 перпер“ (чл. 184). „Тем-жде образом кто држе тамнице царства ми, да никога не приме ничијега човека без књиге повеленија царства ми“ (чл. 185 „о тамнице“).

Остављајући на страну нормативну садржину¹⁾ наведених чланова, чим се имаћемо још прилике да бавимо доле, на овом месту зауставићемо се само на оним подацима, који се у наведеним члановима пружају односно тамнице, као институције.

Прво, што се из споменутих података може извести, то је констатација више врста тамница. Да је било признатих у Законику патримониалних тамница, о томе сведочи чл. 112. Заиста, тај члан у своме првом делу предвиђа случај, да је неки човек зависан од господара земље побегао из тамнице, а у своме другом делу каже за истог побегаоца, да је он побегао од неког „човека“, дакле испод власти једног лица, под којим се не може разумевати нико други, него господар земље. Дакле, нечији човек је у исто време побегао из тамнице и од свога господара. То може значити само, да је он побегао из тамнице свога господара. Дакле господари земље су имали своје тамнице, било је дакле патримониалних тамница, и то црквених (евентуално манастирских) и властеоских; међу црквенима нарочито се истиче тамница на патријаршем двору (чл. 113). Већ чл. 112—113 издвајају државне тамнице и између њих тамницу на царском двору. На даљу пак поделу државних тамница на подређене врсте упозорују чл. 184 и 185. То је већ запазио Новаковић и интерпретирао је дотичне податке овако: „из члана 184. и 185. види се да је тамница било и по градовима и по варошима, да су се налазиле под руком ђефалија (царевих чиновника) и властеле, која су, на сваки начин, имала положај различит од ђефалија, и ако данас немамо откуд да докучимо у чему су се те разлике налазиле. Најпосле члан 185

¹⁾ Т.ј. садржину баш њихове диспозиције, њихових непосредних прописа.

јасно нам каже, да је стајала и трећа врста тамница, чисто царевих и под непосредном царском руком, које су се од обојих првих разликовале“ (Зак.², стр. 259). У чему су се баш разликовале, о том Новаковић ћути. Сматрамо, да се та празнина у интерпретацији мора и може да попуни. По нашем мишљењу чл. 185 предвиђа тамнице на царским имањима. Као што је било црквених људи, „који држе црквена села и земље црквене“ (чл. 32), исто је тако било и царевих људи, сигурно властеле, који су држали царева села и царева земље у ужем смислу речи, а који бисмо смисао боље изразили, ако бисмо се послужили истовременим и аналогичним руским термином те би смо рекли „дворска села и дворске земље“. Цареви људи, који су држали дворска села и дворске земље, држали су у њима и тамнице, као што су то иначе чинили сви повлашћени господари земље, — и цркве и манастири, и властела. Те би тамнице сачињавале једну врсту патримониалних тамница на дворским имањима (уп. чл. 185 и 112) и тим би се разликовале од правих државних тамница у градовима и трговима (чл. 184).

Наведена класификација тамница толико разграњена још више повећава ону диспропорцију, о којој смо рекли горе, и то диспропорцију између стварног значаја тамнице у казненом систему и оне пажње, коју законодавац поклања тамници као једној институцији толико проширеној. Сад треба да ту диспропорцију уклонимо, а то се може извести, ако будемо показали, ким су се тамнице пуниле. Одговор на то питање може се пронаћи у истим члановима Законика, из којих се изводе подаци о проширености тамница.

Од четири горе наведена члана само један, и то 113-ти говори о сужњу уопште, дакле о апстрактном сужњу. Остала пак три члана предвиђају једну ужу категорију сужања, једног конкретног сужња, и то „чијег човека“, или тачније „нечијег човека“, т.ј. насељеника на земљи повлашћеног велепоседника, дакле меропха па тим више отрока. Законодавац уопште, а стари законодавац нарочито говори о томе, *quod prelumque fit*, што већином бива. Према томе базирајући се на пажњи, коју законодавац поклања „нечијем човеку“ у тамници, има довољно разлога за закључак, да су се тамнице редовно пуниле окривљеницима из редова насељеника повлашћених имања, — дворских, црквених и властеоских.³) За која су баш кривична дела били они подложни тамници, не можемо да кажемо, јер закон о том ћути, а о живом обичајном праву и патримониалној пракси оног доба нису нам се сачували никакви извори. Можемо само погађати, да је ту већином била у питању повреда дужности приватног поданства и понајпре

³) Интересантно је да се у Текелијином и Софијском препису сама реч „сужањ“ у чл. 112-ом тумачи као „роб“ („сужањ сии реч роб“). Без сумње ту има много нетачности и мешавине правних појмова (између осталог приватног поданства са рољством), али се ту свакако осећа реминисценција старе судске праксе, која је знала баш „чијег човека“ као најобичнијег становника тамнице, куда су људи других сталежа стизали само у ретким, изузетним случајевима.

напуштање земље и бежање од господара. По себи се разуме, да није тамница била за приватне поданике увек казнени затвор, него и истражни притвор и принудно средство за наплаћивање од њих глоба и свакојаких дажбина.

§ 16. ОСТАЛЕ ДРЖАВНЕ КАЗНЕ И ЦРКВЕНЕ КАЗНЕ.

Губитак часних права (Ehrlosigkeit, infamia) игра у средњем веку довољно знатну улогу у немачком праву и од словенских права нарочито у пољском. Генетички стоји у вези са првобитним лишавањем мира (Friedlosigkeit) и нарочито са прогонством, тако да се на пример у пољском праву губитак часних права (infamia) идентификовао са прогонством (bannitic). На даљи развитак губитка часних права утицали су витешки (ритерски) назори, и то свест о витешкој части, која се није могла спојити са извршењем извесних кривичних дела нарочито зазорних и са подношењем духу ондашњег немирног витешког живота лако се у погледу убиства претпостављало, да се оно догодило у сукобу и боју; због тога није убиство за собом повлачило губитак часних права, те су људи окривљени и чак осуђени због убиства остајали на високом положајима у државној управи и у судству. Крађа пак, разбојништво, непокоравање пресуди, бежање обично су водили губитку часних права. Доцније је држава повећавала број случајева губитка часних права и спецификовала његове облике, и то проширивала је ту казну на различите радње против државног поретка и одређивала је различите врсте губитка сталешких права.

Наведени развитак губитка часних права не да се пропратити у Србији, где та казна долази тек у Душановом Законику и заузима у његовом казненом систему сасвим усамљено место, јер се изрично одређује само за поротнике, који су злоупотребили своју дужност, и то да су окривљени намерно криво оправили. Зато су плаћали вражду у износу од 1000 перпера, „а веће по том да несу ти-зи поротници веровани, ни да се кто од њих мужи ни жени“ (чл. 154). Пошто се на другом месту у Законику порота дефинише као „веровани чловеци“ (чл. 160), дакле горе наведена одредба „да нису баш ти поротници веровани“ значи за њих губитак права да буду икад чланови пороте. „Завршетак ни да се кто от њих ни мужи ни жени није јасан“, вели Новаковић, „ни по смислу ни по речима. Поред свега размишљања нарочито ми је сасвим остало нејасно оно мужити се покрај жени се“ (Зак.², стр. 239). Само по себи реч мужити се не може изазивати никакве тешкоће у њеном разумевању, јер је употребљена у повељи кр. Стефана Дечанског св. Николи Врањинском 1326 г., где се између осталог каже овако: „и ако се јегова (казнаца Димитрија) жена омужи по јегове смрти...“ (чл. III). Дакле се потешкоћа може састојати само у томе, што преко речи „да се кто от њих не мужи“ наведена одредба нас упозорује, да је могло бити у пороти и жени. Али то је питање, које нас на овом месту не занима. Сва-

како „ни да се кто от њих ни мужи ни жени“ мора да значи губитак права на ступање у брак.

Губитак часних права и то као самостална казна може се констатовати још на једном месту у Законику, и то у чл. 57-ом, где се властелин за злоупотребу приселице кажњава тим, што „тази држава да му се узме, а ина да не даст“. Као што већ знамо, жупе, као локалне административне јединице, управљале се на двојаки начин, и то преко кефалија, који су се постављали и функционисали као краљевски, евентуално царски чиновници, и преко властеле, којим се жупа даривала на подређеном стварном праву у „државу“. У чл. 57-ом властелину за злоупотребу приселице не само се одузима држава, коју у датом тренутку поседује, него му се „а ина да не даст“, што може да значи да му се одузима остваривање самог права на добијање државе, дакле ту је случај губитка часних права, и то једне од повластица властеоског staleжа.

Два наведена поједина случаја губитка часних права немају корена у дубокој старини, него долазе као једна нова формација створена од државе, а у вези са судском реформом цара Душана и са његовом тежњом за уклањањем социјалних конфликта између властеоског и себарског staleжа.

Исто тако је државног порекла и одузимање државе од властелина за злоупотребу власти, која се поред тога кажњава још оштријом казном (чл. 142). Томе одузимању државе одговара „одузимање земље и људи“, којим се кажњава управник црквеног имања за самовласно протеривање мериопаха (чл. 32). То су случајеви лишења звања, које се још примењује у Законику на кажњавање свештених лица. Тако, код празноверног вађења мртваца из гробова „ако ли буде поп на то-зи дошао, да му се узме поповство“ (чл. 20); кто од митрополита, епископа или игумана не буде хранио сиротињу у манастирима, као што је то прописано по закону, „да се отлучи сана“ (чл. 28); „и ако се најде који љубо (од свештених лица) по миту став, да извржета се оба от сана, и поставиви и постављен“ (чл. 13). На такво лишење звања наилазимо још у хрисовуљи св. Ђорђу Скопском 1300 г., где се одређује овако: „аште ли се најде игумен, криво судив, да извржет се сана“ (чл. 39).

Поред свију досада наведених казни Законик Душанов се још служи црквеним казнама, које у неким члановима изрично одређује. Пошто увођење црквених казни у световни законик је једно питање од важног принципијелног значаја, неопходно је потребно да наведемо све дотичне одредбе.

На првом месту долазе две опште одредбе о црквеним казнама и то ове. „И за духовни дѣл васак човек да имат повиновеније и послушаније ка својему архијереју. Ако ли се обрете сагрешив цркви, или преступив что љубо од сијега законика вољом или нехотенијем, да се повине и исправи се цркви; ако ли пречује и удри се от цркви (и) не васхоште исправиати повеленије цркви, по

том да се отлучи от цркви“ (чл. 4). „И светитељије, да не проклинају християн за сагрешеније духовно, (на) да пошљу двашти или тришти ка оному-зи, да га обличи; да ако не чује и не усхоће исправити (се) заповедију духовноју, по том да отлучит се“ (чл. 5).¹⁾

Затим иду казнене одредбе поводом појединих кривичних дела против вере и цркве. Ко би отпао од православља у латинство и не би се вратио у православље, „да се каже како пише у законику светих отац“ (чл. 6). „И поп латински ако се најде обратив християнина (sc. православног) ва веру латинску, да се каже по законику светих отац“ (чл. 8). „И они-зи духовници (свештеници), којих несу поставили (архијереји), да се иждну; да их ведевса (педепса) црква по закону“ (чл. 11). „Кто се најде поставив по миту (или) митрополита, или епископа, или игумна, да јест проклет и он-зи који га је поставил“ (чл. 13). „И калуђер који сврже расе, да се обрати у тамници, докле се обрати опет у послушаније, и да се педепса“ (чл. 19). „Отселе да не урве ниједина власт калуђера или црквонога човека. И кто потвори сије при животе и по смрти царства ми, да нест благословен“ (чл. 30).²⁾ „Мађиник и отровник који се најде облично, да се каже по закону светих отац“ (чл. 109).

Откад је Флорински изнео своју хипотезу, да Душанов Законик је само допуна уз Властареву Синтагму те има да попуни њене празнине, наведени се чланови Законика са црквеним казнама претресају баш са гледишта њиховог односа према Синтагми. Бави се тим чак и Новаковић, који се иначе не слаже са хипотезом Флоринског. Ако се та хипотеза прими, онда треба да се претресани чланови Законика признају као излишни, јер је о црквеним казнама довољно речено у Синтагми. Пошто је ипак законодавац решавао питање о томе, које одредбе треба да се донесе у Законнику, према животним и државним потребама, а никако не према хипотезама историчара у XIX веку, не може бити речи о томе, да су ма који чланови у Законнику излишни. Постојање црквених казни у Душановом Законнику говори изрично против хипотезе Флоринског, те је сузбија. До таквог пак закључка не долази ни Новаковић, него сматра да је чл. 109. Законика излишан, јер се о мађиницима и осталим врачарима опширно говори у Властареву

¹⁾ В. исте чланове у Новаковићевом преводу на данашњи језик: „Што се тиче духовних послова, сваки човек да слуша свога архијереја и да му се покорава. Ако се деси да је ко сагрешео цркви, или да је преступио ма шта из овог законика, хотимце или нехотице, да се покори и поправи цркви; оглуши ли се, или се почне уклањати од цркве, те не хтедне учинити што заповеда црква — да се од цркве одлучи“ (чл. 4). „Епископи да хришћане за погрешке духовне не проклињу, него да пошљу по двапут и трипут, да прекоре онога који је сагрешо, па ако их не послуша и не хтедне се поправити по духовној заповести, онда да се одлучује“ (чл. 5).

²⁾ В. исти члан у Новаковићевом преводу на данашњи језик: „Никаква власт од сада да не узнемирује калуђера или црквоног човека. И да није благословен ко би ово погазио ни док сам жив ја цар, ни по смрти мојој“ (чл. 30).

Синтагми. Ожалошћен таквим кодификационим несавршенством Душановог Законика, Новаковић се ипак теши тим, што само два најстарија и најпрвобитнија преписа, Струшки и Призренски, имају члан 109-ти и што су тај излишни плеоназам опазили познији редактори и преписивачи Душановог Законика, те у њих се чл. 109-ти већ не налази међу осталим члановима (*Нов.*, Синт., с XIX). Незаборањени за нашу науку Новаковић је богато био одарен непосредним историским чулом, те није могао да се задржи на формално логичкој хипотези, него је увек тражио чврсто емпиричко земљиште. Према томе је неке од претресаних чланова Законика пратио стварним објашњењем. Тако је поводом чл. 11-ог рекао: „Намера је овога члана да у црквенј служби утврди ред и старешинство“ (*Нов.*, Зак.² стр. 155.), а поводом чл. 30-ог изјаснио се овако: „Узрок овоме нарочитом зајемчавању општег реда и сигурности за калуђере и црквене људе могао је бити у томе, што су остала властела, као војници, често као осioni људи, злоупотребљавали своју снагу наспрам судских им црквених имања или наспрам калуђера, који су, и по положају и по нарави, морали бити мирни људи и није им могло поднети да се од силе силом бране“ (*Нов.*, Зак.² стр. 164). У наведеним Новаковићевим изјавама крчи се пут за реално историско објашњење претресаних чланова Законика, што ћемо искористити доле.

Хипотезу Флоринског наставља Соловјев и доводи је до краја, тако да речи „најде облично“ сматра као доказ, да и чл. 109-ти Законика је намерна допуна уз одговарајуће одредбе у Властаревој Синтагми (*Соловјев*, Законодавство Ст. Душ., с. 178). Наравно са истог гледишта оцењује и остале од претресаних чланова Законика (с. 96, 98, 99); само у чл. 6-ом и 8-мом прозире реалне разлоге неког црквено-политичког компромиса (с. 166—167), баш што заслужује пажњу и треба да се узме у обзир.

Доленц поставља црквене казне у Душановом Законику на шире идејно тло и сматра их као манифестацију цезарспаизма, који уопште налази у средњевековној Србији и нарочито у Душановом царству (*op. cit.*, р. 32—33, 2, 38, 39, 40).

Прегледајући црквене казне, одређене у Законику за поједина кривична дела против вере и цркве, очигледно се уверавамо, да никад и нигде законодавац не ствара те казне самостално, него их вади из постојећег црквеног права. При томе у већини случајева чак ни не прецизира казну, него уопште упућује на Номоканон и на црквену правну праксу (чл. 6, 8, 11, 19, 109). Само у два случаја казна се изрично одређује (чл. 13 и 30), али гачно у смислу постојећег црквеног права (уп. чл. 13. Душ. Зак. и *Нов.*, Синт., 537—538). Санкција у чл. 30-ом да *не*ст благословен је само блажи облик оне санкције, која је за исту повреду судског имунитета цркве донесена још у хрисувољи св. Ђорђу Скопском 1300 г., а која гласи: „да *јест* проклет“ (чл. 10, 46).¹⁾ Узгред буди речено, наведено убла-

¹⁾ У тој се хрисувољи прети проклетством, за повреду не само судског имунитета, него и економског имунитета цркве па чак и баштинских права манастира. „Ако ли кто уведе аполксара (страног посланика) у манастир, да *јест*

жавање казне у Законику можда се ограничавало на израз, а суштину казне није мењало. Баш тако се може мислити, пошто у једној повељи патриарха Саве 1361 г. аналогична санкција гласи: „да нест благословен, но паче проклет“ (Нов., Спом., 441, II), што се може сматрати као аутентична црквена интерпретација иначе нејасне формуле: „да нест благословен“. Дакле световни законодавац ништа новог ту не ствара, него понавља неке казнене прописе из црквеног права, и тим потврђује, да ће нарочито пазити на њихово примењивање и остваривање, да ће их спроводити снагом своје власти. Да то не чини ради тобожњег попуњавања уметнички пронађених празнина у Синтагми, то се по себи разуме. За то су га побудиле реалне животне потребе, које су захтевале, да се нека основна питања верског и црквеног уређења енергично доведу у ред и особито се штите. Те су побуде примењене односно неких чланова од Новаковића и од Соловјева, као што смо то забележили горе. Није тешко опазити исте побуде и у осталим од претресених чланова.

Пошто се у претресаним члановима Душановог Законика не меша световни законодавац у догматска питања, нити установљава неку нову верску или црквену дужност, нити уводи коју казну непредвиђену у црквеном праву или у црквеној пракси, нема ту манифестације цезаропапизма, који се уопште не може применити на дефиницију односа између државе и цркве у Византији, ни у средњовековној Србији, као што се то образложено показује на своме месту у историји државног права. Сви претресани чланови потичу из оних права надзора, која је православни цар имао у својству „чувара вере“, које звање наравно није истоветно са звањем поглавара цркве.

Надзиравање правог реда у цркви нарочито се испољује у чл. 5-ом, који је од општег карактера, а којим се чланом, као што га тачно интерпретира Новаковић, епископи упућују да своју власт проклињања и искључења (анатеме) обазриво врше. Не даје им световни законодавац у томе погледу никаква упутства са своје стране, него их позива, да неизоставно чувају поступак прописан у црне, него их позива да неизоставно чувају поступак прописан у црквеном праву (в. Нов., Синт., стр 115). Вршећи свој надзор, световни законодавац не дира у аутономију цркве, него је потпуно признаје. Према томе у чл. 4-ом Законика свечано признаје, да за кривична дела против вере и цркве надлежан је црквени суд, и прети казнама одређеним у црквеном праву. Тај је члан од начелног значаја, те се у вези с њим имају ценити и сви горе наведени чланови Законика, који одређују црквене казне за поједина кривична дела.

Досада смо говорили о црквеним казнама, које су биле уведене у световно законодавство и које сачињавају један незнатан, али ипак интегрални део казног система спроведеног у Душано-

проклет от Господа Бога всердржитеља... и да плати у царину 100 перпер“ (чл. 62). „Кто ли улезе у ловишта... по всех метохијах Светого Геогија или рибна или зверина без игуминова благословенија, да јест проклет от Господа Бога... и да плати у царину 100 перпер“ (чл. 52).

вом Законику. Сад треба да пређемо на оне црквене казне, које нису улазиле у световни казнени систем, него су постојале поред њега као допунска реакција од стране цркве против световних кривичних дела. То су биле различите врсте тајног и јавног покајања, различите епитимије у облику побожних подвига, лишења причешћа на време од неколико година, најзад одлучење од цркве. Те су се црквене казне одређивале за убиство, разнолико насиље, разбојништво, грабеж, крађу, блуд, издајство и нека друга кривична дела, која су нарочито за осуду у моралном погледу. Таква реакција од стране цркве против световних кривичних дела и њена спецификација према појединим кривичним радњама установљене су у правилима светих отаца, нарочито Василија Великог, и уведене су у Номоканон. Заједно с последњим стигле су оне у Србију и тамо су се примењивале. Да се те црквене казне узму у обзир уз световни казнени систем, на то су још Миклошић и Новаковић скренули пажњу историка права. За нас остаје, да расветлимо питање, које је Новаковић прећутао, и то какав је однос према тим допунским црквеним казнама у законодавству Душановом.

У последње време је то питање додирнуо Намисловски и поводом њега изјаснио се овако: „Нека су кривична дела не само вређала норме световног права, него су у исто време сачињавала грех према црквеном схватању. Услед тога онај, ко је за кривична дела те врсте био осуђен, морао је после издржања казне пресуђене од световног суда да се покаје и да буде опроштен од црквене власти. То се сигурно вршило у облику црквене епитимије, која на жалост није ближе описана у сачуваним документима српског права. Неиздржање црквене епитимије повлачило је за собом репресију од стране цркве и то у облику искључења из верске заједнице. Црквена епитимија је највероватније постојала и као самостална казна за чисто канонске преступе. Црквено проклетство, које се пре цара Душана сигурно употребљавало као најоштрије казнено средство канонско, у Законику је (чл. 4 и 5) безусловно забрањено“ (*Wł. Namysłowski, Serbskie prawo sądowe*, 69). Наведена изјава Намисловског није у многоме тачна. С једне стране писац игнорише, да се правила св. отаца о црквеним епитимијама за световна кривична дела налазе у Номоканону, а с друге стране претпоставља само као вероватно оно, што треба да се констатује као факат, и то да су црквене епитимије постојале као самосталне казне за гажење канонских прописа. Највећа пак погрешка пишчева састоји се у његовом апсолутно нетачном тврђењу, да је Душанов Законик безусловно забранио црквено проклетство. Довољно је прочитати чл. 5-ти Законика (в. горе стр. 69), да се увери, да Законик никако не забрањује примену проклетства, него потврђује и прописује, да се оно врши обазриво у смислу канона. Не гледајући на наведене погрешке, заслуга је Намисловског, да је питање о црквеним казнама за световна кривична дела истакао у вези са 4 и 5-м члановима Душановог Законика, на што се пре њега није обраћало пажње и што треба да се узме у обзир.

Властарева Синтагма износи правила св. отаца, нарочито Василија Великог о црквеним казнама за световна кривична дела,

што је већином одржано и у њеном скраћеном српском преводу (Нов., Синт., стр. 351, 458, 467—468, 379—380, 516; 101—103; Флоринский II, 180, 199—200). Сем тога су уз скраћену Синтагму приложена Правила св. Јована Посника, у којима се наводе и ублажавају правила св. Василија Великог о црквеним епитимијама за читав низ световних кривичних дела. Дакле су састављачи Душановог Законика имали при руци све прописе о тим казнама, како су у цркви биле на снази. Несумњиво баш се оне имају у виду, кад се у 4-м члану Законика (в. горе стр. 69) одређује, да потпада под црквене казне не само онај, ко је сагрешио цркви, него и онај, ко је преступио ма што из овог Законика. Дакле Законик је санкционисао не само самосталне црквене казне за црквена кривична дела, него и оне допунске црквене казне, које је црква одређивала за световна кривична дела поред државе и уз световне казне. Није Законик у томе погледу донео нешто ново, него је само потврдио онај поредак, који је постојао одавно, вероватно од издања Светосавске Крмчије. У тој потврди предвиђају се све црквене казне укључно до одлучења од цркве (чл. 4). Тим поводом постаје једно интересантно питање. Ствар је у томе, да се у Новели цара Константина, донесеној са знањем патриарха Алексија, прети анатемом свим саучесницима издајства и побуне против државе и да је та одредба била укинута од сабора у Гангру. Властарева Синтагма наводи једно и друго (Нов., Синт., стр 477 и 16) и никако ту противречност не решава. У скраћеној Синтагми, која у рукописним зборницима обично, као што је познато, прати Душанов Законик, дотични су пасуси сасвим изостављени. Законик тим поводом исто тако ћути. Питање дакле остаје отворено, што иначе одговара општем односу Законика према кажњавању за неверу, које се у Законику, као што већ знамо, не одређује.

На завршетку прегледа казног система треба забележити, да се у Законику за поједина кривична дела у низу случајева кумулују по две казне. Тако се кумулују жигосање и прогонство (чл. 10), прогонство и неодређена црквена казна (11), батинање и прогонство (24), лишење слободе и одузимање државе (32), конфискација и неодређена лична казна (34), новчана глоба и батинање (50, 85), новчана глоба и жигосање (55), осакаћење и новчана глоба (94), делимична конфискација и лична казна (101), одузимање државе и лична казна (142), осакаћење и смртна казна (149), новчана глоба и губитак часних права (154), лишење слободе и глоба (187). Нарочито обилате казне падају за једно исто кривично дело на главу пијанице, и то двократно батинање пре и после тамнице и лишење слободе у тамници (чл. 166). Тешко је у наведеним случајевима пронаћи једно одређено начело, које би било издржано у кумулацији казни. Кумулација ту потиче очевидно из различитих разлога, које ми сад не можемо да испочино и објаснимо. Кумулација казни је уосталом позната и од времена пре Законика. Тако се у хрисовуљи св. Ђорђу Скопском 1300 г. кумулују проклетство и новчана глоба (чл. 10, 46, 52, 62), а у Свето-стефанској хрисовуљи 1313—1318 г. кумулују се имовинска глоба у стоци и тамница (чл. 80).

§ 17 ИСКЉУЧИВАЊЕ КАЖЊИВОСТИ И ОТПАДАЊЕ КАЗНЕ.

У Душановом Законику предвиђа се један једини случај, кад се искључује кажњивост, и то код убиства. „Где се обрете убиство“, гласи чл. 86-и, „он-зи који-но буде зарвал, да јест крив, ако се и убије“. Данашњим језиком то би било овако: „Где се нађе убиство, онај ко буде заподенуо, да се сматра кривим, ако и буде убијен“. Примљено је нарочито код криминалиста догматичара, да се наведени члан Душанова Законика интерпретира као одредба о нужној одбрани. Међутим историк права не може да се с том интерпретацијом сложи, јер она изазива разложне сумње. За нужној одбрану је битно, да дође напад, који прети опасношћу правним добрима нападнутог, евентуално је опасан по његов живот. Душанови су кодификатори имали пред собом образац одредбе о нужној одбрани у правом њеном схватању, и то ову одредбу из Прохирона: „Није крив онај, ко је убио нападача, од кога му је претила опасност по живот.“²⁾ Ипак нису за њим пошли, него су дали самосталну стилизацију, која се разилази са класичним узором не само у начину изражавања, него и у схватању институције. Нису истакли напад на правна добра, него заповедање таквог сукоба, који може довести и до убиства онда некажњивог. Није дакле ту у питању нужна одбрана, него нека шира институција аналогичне врсте.

Новаковић увек проициљив није у своме коментару чл. 86-ог Душанова Законика рекао ни једну реч о нужној одбрани, него је констатовао некажњиво убиство изазивача од стране изазваног (Зак.,² стр. 198). Много се одлучније изјаснио поводом чл. 86-г Намисловски, кад је рекао овако: „Та одредба потпуно потсећа на пољски *rozątek* (почетак), јер ту нема речи о одбрани живота против нападача, него се главни узрок некажњивости састоји у противправном изазивању.“ Соловјев, и ако понавља тврђење догматичара, да се у чл. 86-м говори о нужној одбрани, ипак непосредно иза тога даје интерпретацију слободну од окова данашње догматике те каже овако: „По чл. 86. Д. З., изазивач који је заподенуо свађу, сматра се за кривца, и ако је сâм у тој свађи убијен. Дакле, у чл. 86. ДЗ. говори се не о одговорности убице, него о одговорности убијеног. Вероватно циља се овде на последице убиства, као напр. плаћање глобе. По Пољичком Статуту у случају убиства у нужној одбрани глобу плаћа не убица него цела општина. Тиме што се у чл. 86. убијени изазивач проглашује за кривца, укида се свака обавеза плаћања глобе“ (Законодавство Ст. Душ., 145). У наведеној интерпретацији Соловјев иде за Новаковићем те не истиче напад, који би требао за нужној одбрану, него изазивање, што претпоставља неку другу ширу институцију. Затим Соловјев подвлачи ту особину стилизације чл. 86-г, што се окривљује заподевач, те најзад путем упоређивања са Пољичким Статутом очигледно показује, да изрично окривљење изазивача значи у исто време, да

¹⁾ „Иже нашедшаго, рекше најахавшаго убив, имже о животе бедствоваше, неповинен јест“ (Нов., Синт., 523).

се изазвана странка ослобођава сваке одговорности за убиство те остаје потпуно некажњива.

Не може бити сумње, да нужна одбрана против напада и некажњива реакција против заповедања нису једно исто. О томе сведочи историја права, у којој наилазимо на две комбинације од две наведене институције. Прва се комбинација састоји у томе, што обе институције постоје самостално једна поред друге. Према другој комбинацији некажњива реакција против заповедања претставља основну ширу институцију, у коју нужна одбрана спада као једна подређена врста. Прва комбинација долази у средњевековном немачком и у старом руском праву, а друга — у старом пољском и чешком праву.

У средњевековном немачком праву за некажњивост постоје једна поред друге две институције, и то: 1) *Notwehr*, т. ј. нужна одбрана, која је, као што уосталом свуда, постала из освете, те се првобитно састојала у противнападу на нападача (*Gegenangriff*) и тек се затим претворила у заштиту против напада, 2) *Anlass*, или *anfang*, или *anhab*, т. ј. заповедање, које је овлашћивало изазваног на некажњиво разрачунавање са заповедачем. Обе институције толико се блиско између себе додирују, да односно појединих извора тешко је рећи, да ли говоре о нужној одбрани или о заповедању. Толико ауторитетан историк немачког кривичног права, као што је *Rudolf His*, налази разлику у томе, што се заповедање могло вршити и без напада и што није реакција против њега требала да се ограничи на одбранбене радње; сем тога се опажа, да се о разрачунавању са заповедачем говори поводом мањих кривичних дела, а о нужној одбрани код злостављања и убиства.

Руска Правда зна за нужну одбрану и за заповедање. Нужну одбрану допушта против ноћног тата (кралјивца), а заповедача истиче у тучи са злостављањем и баш њега окривљује (*Kap.*, 24), тако да тим ислјучује кажњивост разрачунавања са заповедачем.

Старо пољско право и чешко право знају за једну, али ширу институцију некажњивости, и то *poszatek* (пољско) и *počatek* (чешко), што значи буквално почетак, а према стварном смислу — заповедање. Тај се „почетак“ примењивао на злостављање и на убиство. Под „почетком“ се разумевало свакојако изазивање, и то напад на живот, злостављање, ударац, шамар, псовање и свако уопште изазивачко понашање. Нарочито се екстензивно тумачио „почетак“ у чешком праву, што је у пракси искључивало кажњивост великог броја убистава.

Ако се после наведене упоредне грађе вратимо на чл. 86. Законика, морамо признати, да предвиђено у њему заповедање аналогично је пољском и чешком „почетку“, као једној широј институцији за искључивање кажњивости, а у коју институцију спада нужна одбрана као њена подређена врста.

На завршетку претреса заповедања у Законнику треба да наведемо још неке примедбе, које сугерира Новаковићев коментар. Ствар је у следећем. У свом коментару чл. 86-ог Законика Новаковић, после тога пошто је констатовао некажњивост убиства заповедача од стране изазваног, наставља своје резонување овако:

„Али пошто је кривица убиства по законодавству Душановом носила са собом и плаћање глобе, могућно је да је, по овоме члану, глобе била дужна сносити заподевачева кућа, и ако је заподевач погинуо“ (Зак.², с. 198). На први се поглед чини, да оно, што се у наведеном пасусу истиче као могуће, апсолутно није могуће, јер се не може плаћати глоба од куће убијеног. Ако се ипак поразмисли, онда се схвата, да Новаковић има у виду такав случај, кад се догодило дупло, и то узајамно убиство, — и заподевача и изазваног наравно у извесном природном реду, напр. заподевач је нанео рану изазваном, а тај га је убио, а затим је брзо подлегао ранама. У таквом случају није допуштена компензација убиства за убиство, него се окривљује заподевач, на основу чега његова кућа је дужна да плати и глобу за убиство, а кућа изазваног никако не одговара. Пошто стари законодавац увек мисли конкретно, није искључено да чл. 86. Законика предвиђа баш горе наведени случај. Свакако односно заподевача и ако убијеног одређује се, да је он крив. У чему крив? У изазивању, које се само по себи сматра као противправна и кажњива радња. То се види из чл. 166-ог „о пијаници“, где се на првом месту истиче, ако пијаница „зарве кога“, — то је други случај, кад долази у Законнику реч „зарвати“, која више не долази. Тек после „зарве кога“ иду други облици кажњивог понашања пијанице, и то — „или посече, или окрвави а не до смрти ...задере, или капуч скине, или ину срамоту учини“. Можда цело то набрајање не садржи ништа друго до различите врсте „зарвања“, т. ј. заповедања? То не би смо сматрали за искључено и то по аналогији са разноврсним бићем „почетка“ у чешком праву. Уопште између чл. 86-ог и 166-ог постоји извесна веза. Изгледа, да чл. 166 предвиђа заповедање од стране пијанице, на које изазвани не одговара. Ако би пак одговорио и сам окрвављен убио изазивача, не би ли то био случај предвиђен у чл. 86-ом и не би ли кућа убијеног пијанице плаћала глобу за крв? Мислимо, да би то било тако.

Заповедање (počatek, początek, или будет сам почал, initium, anfang), или тачније некажњиво разрачунавање са заподевачем од стране изазваног, а које се разрачунавање могло простирати и на убиство, стоји несумњиво у генетичкој вези са првобитном осветом, која је у своје време претходила јавној казни, затим је с њом конкурисала, а у удаљеним заостацима дала је повода за издвајање појединих случаја некажњивости.

Друга институција преддржавног кривичног права, и то мирење, проузроковала је отпадање јавне казне. Као што већ знамо (в. горе § 2), мирење се дуго време одржало у државној заједници поред иначе развијеног система јавних казни. Докле год се мирење одржавало, није јавно кажњавање било од безусловног значаја, јер је било до воље оштећеника, да ли кривцу да опрости или да тражи његово јавно кажњавање. Нарочито је важно мирење после пресуде; где и уколико је оно било допуштено, проузроковало је право отпадање казне већ пресуђене. Као што смо већ приметили горе (стр. 17—18), Душанов Законик изрично забрањује мирење на суду, што нас овлашћује да изведемо закључак, да је тим више

било забрањено мирење после пресуде. Као што изгледа, то је било једно новатарство од стране цара Душана. Дакле се може рећи, да је Душаново законодавство укинуло отпадање казне на основу мирења, или другим речима по приватној иницијативи оштећеника.

Нови узрок отпадања казне ствара милосрдна интервенција цркве, која се у датом случају манифестује у нарочитој институцији *заштитног прибежишта или азила*, проширеној у свима хришћанским државама средњег века. „У византиском праву повластица заштитног прибежишта била је допуштена црквама уопште. Кад би ко прибегао у црквену порту, морао је положити оружје, ако је био оружан, и у порти је самој могао мирно живети. Храну и одело дужна му је била давати црква. Онај ко би га одатле силом истргао, сматрао се као повредилац светиње. Црквени старешина није био властан одбити га, осим ако би се устезао да оружје положи. Али пре него што би се његова ствар расправила, или пре него што би помилован био, могла га је власт опет ухватити, чим би прибежиште оставио, а црквене старешине су имале дужност да власт о свакоме таквом бегунцу извести. Имало је кривица које су од овога права биле изузете. Тако се у Византији заштитним прибежиштем нису могли користити: јеретици, нехришћани, робови, порезници који су упропастили покупљену порезу, дужници државног пореза, убице, прељубочинци и издајници“ (*Нов.*, Зак.², г. 214). То је право црквеног азила било унесено у Номоканон, те је заједно с њим прешло и у Србију. Како се пак оно остваривало у Србији, о томе на жалост немамо података. У скраћеној Синтагми Властаревој, чији је текст био ауторизован законодавним путем, износи се већина законских (из Василика) прописа о црквеном азилу (*Нов.*, Синт., 277—278), што се може сматрати као неки доказ да је у Србији право црквеног азила вредело.

По угледу цркве постао је заштитним прибежиштем и владарчев двор као дом помазаника Божјег. Та се повластица изрично додељује у Душановом Законику царском двору (чл. 112—113; њихов се текст наводи горе на стр. 65) и у исто време се проширује на патријарши двор (чл. 113), као на дом другог од „највећих и најнужнијих делова државе“ (*Нов.*, Синт., 454) схваћене као двоједине црквено-политичке заједнице. Да ли су наведене одредбе сачињавале новатарство Душаново или су само прилагођавале промењеним приликама оно, што је иначе и пре постојало? Новаковић решава ту алтернативу у корист њеног првог дела. „Пошто су“, вели, „оба та двора и достојања били нови у српској држави, лако је погодити намеру цареву да овим ширењем прибежишног права увелича углед и сјајност највиших места државе и цркве у Српском Царству“ (*Нов.*, Синт., XVIII). Не би смо наведено мишљење Новаковићево примили насумице. Опрезније би било претпоставити, да се наведене одредбе наслањују на претходну праксу, на извесне преседане. Као што је то истакао Соловјев, у угарском праву дворovima краља и бискупа је од XII века припадало исто право азила као што и црквама. Није искључено да се по томе угледу могла развити аналогична пракса и у Србији.

Само чл. 113, који даје право прибежишта двору патријаршем наспрам двора царева и обратно говори о бежању сужња уопште, дакле установљава у датом случају једно апстрактно право азила, које се може применити на све. Што се пак тиче чл. 112-ог, он предвиђа заштитно прибежиште на царевом двору само за насељенике зависне од патримониалне власти господара земље, а који су побегли из патримониалних тамница. Што се тиче отрока, т. ј. робова, они се сигурно нису могли користити заштитним прибежиштем на основу нарочите одредбе у чл. 72-ом Душановог Законика. То је тим интересантније, што је у скраћеној Синтагми изостављена одредба, којом се лишава азила у цркви роб, барем снај, који је прибегао с оружјем (*Нов., Синт., 277*).

На послетку треба да забележимо још један случај отпадања казне, на који упућује члан 115-ти Душановог Законика. Тај члан гласи: „И кто јест чијег човека пријел из тужде земље, а он је побегал от својега господара от суда, ако да књигу милосну цареву, да се не потвори (т. ј. да се због тога не окривљује); ако ли не даст милости, да му се врати (*Атонски препис: да му га врати чији будет*)“.

Новаковић интерпретира наведени члан овако: „Побегал от својега господара от суда значи да је код свога господара нешто скривио, па је властелин, први му господар по оновременом праву, имао да му суди, а он не хтео сачекати суда већ утекао, или га је први му господар и осудио, а он, бивши незадовољан пресудом, не хтео подлећи јој већ утекао. И у једном и у другом случају могао је бегунац наћи начина којим би себи милост цареву набавио. У таком случају милост царева прекидала је све, а пређашњи господар није могао више тражити тога свога човека; ако ли милости царева није било, човека такога бегунца није могао нико примити, већ га је морао издати господару чији је био пређе бегства“ (*Нов., Зак.², с. 215*).

Као што се види из горњег, Новаковић интерпретира чл. 115 са гледишта слободног преласка сељака другом господару, те не подвлачи ту отпадање казне, али пружа материјал и за то последње питање, и то разложно претпоставља, да се ту предвиђа и онај случај, кад је човек побегло после пресуде, дакле од пресуђене казне. Онда се тражила милосна књига царева, која је прекидала све, као што се изразио Новаковић, дакле и казну, баш што нас на овом месту занима. Ипак одавде није Новаковић извео никакав закључак у погледу отпадања казне. То је учинио Соловјев, кад је подвело дати случај под амнестију (*Законодавство Ст. Душ., 162*). За разлику од Новаковића, који је претпостављао, да је милост цареву набавио бегунац, Соловјев сматра, да „по чл. 115 предвиђа се да нови господар може да добије „књигу милосну“ за примљеног бегунца. По нашем мишљењу Соловјев ту има право, јер његова интерпретација потпуно се слаже са текстом Атонског преписа, који је у датом случају очигледно исправнији, те се на њему мора базирати.

§ 18. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ЛИЧНОСТИ.

Прелазећи на преглед посебних кривичних дела, треба да том приликом кажемо исто, што смо рекли горе (в. стр. 42—43), кад смо приступали прегледу појединих казни, и то, да као што у старим законским споменицима није било одједном израженог рационалног система казни, исто тако није било ни одговарајућег система кривичних дела, него да и ту наилазимо на шарену слику појединих одредаба разновременог постанка, различитог порекла и разноврсне природе. Историк права има да све то доведе у ред и да од појединачних одредаба о противправним и кажњивим радњама начини један систем кривичних дела. Наравно тај историско-правни систем не тежи ни за каквим практичним циљем, него за што бољим схватањем еволуције кривичног права, на име којим се редом, на који начин и у којој мери узимала поједина правна добра под казнену заштиту. Нису ни правна добра постала сва одједном, нити се на њих нападало увек на исти начин, него се и једно и друго развијало под утицајем диференциације друштвеног живота, растења његових потреба и интензификације њиховог подмиривања. Због тога се у историској слици кривичних дела не огледају само противправни напори неких друштвених елемената и државна борба против њих, него и општа нормална подлога живота целог друштва и државе. Историка права занима једно и друго, те баш то комбиновано гледиште има да буде меродавно за конструисање историског система кривичних дела.

Према горњем почињемо наш преглед са кривичним делима против приватних добара и тек затим ћемо прећи на кривична дела против јавних добара. Први је задатак био држави да обезбеди мир између појединаца и њихових ужих заједница, које је ујединила под својом влашћу, те се првобитно и у прву руку казнено штитила приватна добра. Првобитни су напади на државну власт били елементарни и ликвидирали су се путем непосредног разрачунавања властодржаца са нападачима у смислу освете. Иначе није било других јавних добара, која би се пружала друштву и требала би казнене заштите. Та су се добра истакла тек у току развитка под утицајем спољашњег културног промета и унутрашњег културног напредовања. Због тога и себични напади против јавних добара и казнена реакција против њих долазе тек доцније.

Између кривичних дела против приватних добара треба да се на првом месту поставе кривична дела против личности, а између њих наравно првачи кривично дело против живота, т. ј. *убиство*, за које је везана крвна освета, тај зачетак сваког кривичног права.

У законским споменицима пре Душановог Законика *убиство* обично долази под називом *крв* и *вражда*. Први се назив спроводи у уговорима са Дубровником (1308 г. чл. X; 1349 г., VII; 1357 г., VII; 1362 г., VI). Реч *вражда* имала је, као што већ знамо, више значаја (в. горе стр. 3, 7—8). У уговорима са Дубровником долази редовно као глоба за *убиство*: „ако ли *крв* учини”, вели се тамо, „да плати... *вражду*” (1308 г., X). У манастирским пак хрисовуљама *вражда* се

употребљава час као глоба за убиство, час као само убиство. Тај се последњи смисао несумњиво манифестује у изрекама такве врсте, као што су ове: „от вражде... глоба” (Скопска 1300 г., XLVIII), „а за вражду... цркви половина, а наводчији половина” (Дечанска 1330 г., XLVI), „а човек који... вражду учини” (Грачаничка 1321 г., XXXIII), „а што се учини вражда” (Хтетовска 1337—46, XXII). Учиница вражде зове се убица (Скопска 1300 г., XLIX). Изузетно се убиство назива *душегубија* (пов. ман. св. Димитрија у Кочанима 1337 г., II) и *душеубиство* (Трескавцу после 1337 г., X).

Наведени споменици не одређују ништа о бићу убиства, нити о облицима виности код њега, него упућују на њега као на ствар свима познату, наравно, из обичајног права, које је једино било меродавно за сва дотична питања и чије је исконске неписане одредбе кр. Милутин тако одлучно одбранио 1308 г. против напредних наметања од стране Дубровчана (в. горе стр. 12—13). На жалост не постоје судска акта из оног доба за Србију, те ништа се не зна, како је старо обичајно право разликовало виност код убиства. Пошто се ништа не зна, не сме се ни тврдити, да није старо обичајно право ништа у томе погледу ни одређивало. Напротив вероватније је претпоставити да јесте. У Руској Правди, том чувеном кодексу обичајног права XI—XIII в., изрично се разликује убиство без предумишљаја, за које се одређује повољније плаћање вражде (*вире*) и то уз помоћ општине (*верви*), којој кривац припада у погледу међусобног зајемчавања. И за то убиство без предумишљаја не служи се Руска Правда неком апстрактном дефиницијом, коју би уосталом њен просвећени састављач могао да прихвати из црквених књига и из византиског права, чији се утицај осећа на неким другим местима исте Руске Правде, него је описао убиство без предумишљаја у овакој конкретној слици: „оже будетъ убилъ оже въ свадѣ или на пиру явлено“ (Кар., 4), што значи: „ако буде убио у свађи или на гозби јавно“. Потпуно је јасно, да није ту у питању нека стручна дистинкција прихваћена споља, него само никла идеја о убиству без предумишљаја, која је наравно постала у Руској земљи, као што иначе и другде, из домаћих прилика, где се јако свађало и обилато се гостило. У Руској Правди све је то срећом записано, али је и у другим земљама било аналогичне „правде“ неписане, било је обичајног права које за нас остаје непознато у детаљима. Стога не би било тачно претпостављати, да није било никаквих обичајноправних одредаба о виности код убиства. У средњовековној Србији постојали су међусобно зајемчавање и међусобна одговорност и куће (задруге) и села. Те су заједнице могле да бирају, да ли да плате за убицу или да га предаду. Бирали су без сумње из извесних мотива, у чији је круг вероватно, пак чак и несумњиво спадало решавање питања о моралној ваљаности кривца, а за ту се оцену морао узимати у обзир облик његове виности, и то да ли је мислио на убиство и намерно га извршио, или је убио у свађи без предумишљаја или само „се огрешио“ и убио случајно. О свем је том решавала ужа заједница кривчева; наравно није решавала по увиђавности, што не би одговарало традиционалном мишљењу оног доба, него по одред-

бама обичајног права, како су о томе решавали очеви и дедови. Пошто је убиство остајало потпуно у надлежности обичајног права, није се закон мешао у материалну страну те ствари, него се ограничавао на његову формалну страну, и то на питања, који је суд надлежан за убиство, ко има да плаћа и ко има да наплаћује вражду, чији је износ одређен исто тако од обичајног права. У такво стање ствари уноси битну промену Душанов Законик, јер уводи у питање о убиству, као што ћемо видети доле, одлучну интервенцију и чак превласт закона.

Што се тиче терминологије, Законик одржава старе називе *крв* и *вражда* у процесуалним прописима (чл. 103, 183, 192), а у материалним прописима служи се новим термином: *убиство* (чл. 86, 87, 96). Треба да се нешто зауставимо на значењу *крви* и *вражде* у Душановом Законику.

Крв и *вражда* долазе у чл. 103 и 183-м, у којима се одређује, да лица подложна патримониалној јурисдикцији потпадају ипак под државни суд за нарочито предвиђене „цареве дугове“ (*casus regales, cas goiaux*), и то: „за *крв*, за *вражду*, за тати, за гусаре, за прејем људски, за земљу“.¹⁾ Оне од набројених термина, који нас на овом месту занимају, Новаковић тумачи овако: „*крв* т.ј. убиство; *вражда*, т.ј. казна понајвише за убиство непронађено, коју је измиривало село, а која се, уосталом, осим за убиство давала по прописима разних чланака закона, и за друге кривнице“ (Зак.², с. 209). *Крв* се тумачи у Новаковићевом коментару још на два места, и то једанпут као убиство (с. 257), а други пут на један шири начин, — „*крв* је убиство, а може бити и накнада за убиство“ (с. 262). Исто тако и *вражда* се једанпут тумачи као накнада за убиство (с. 257). Наведено тумачење изазива више приговора. Прво, вражду, уколико се под њом разумева плата за убиство, наплаћује у Душаново време држава или патримониална власт нарочито за то овлашћена (евентуално црква) или у целини или бар у половини (в. горе стр. 14—15); према томе свакако се не сме вражда у Душановом Законику сматрати као накнада за убиство, него као казна за њега. Исто би вредело и за *крв*, ако би она у оно доба значила плату за убиство. Али то није тако, те сам Новаковић на другом месту тврди, да у својству казне „реч *вражда*, коју познају наши средњевековни споменици, замењена је позније негде речју *крв*, *крвина*“ (Зак.², с. 159). Томе тврђењу, које је у главном тачно, треба само додати, да *крв* познају и средњевековни споменици, и то уговори са Дубровником, али искључиво у смислу убиства, дакле самог кривичног дела, а никако не казне за њега, коју изрично називају враждом. Друго, не може се примити Новаковићево тумачење *вражде* као „казне за убиство непронађено, коју је измиривало село“. Горе смо већ показали (в. стр. 31), да Новаковићево тврђење о одговорности села у XIV

¹⁾ Сличним поводом и у сличном контексту набраја се *крв*, али без *вражде*, у чл. 192-ом. Али пошто се тај члан налази само у Раковачком препису, не узимамо тај случај у обзир; јер делимо мишљење Новаковићево (Зак.², с. 262), да чл. 192. може нам само служити за опомену, колико су непоуздани чланови, који се налази само у Раковачком препису.

веку за убиство, чији извршилац није пронађен, је само његова хипотеза, која се не базира на изворним подацима, те се не може примити. Треба дакле да се потражи друго тумачење *крви* и *вражде* у чл. 103 и 183-м Душановог Законика.

У наведеним члановима *крв* и *вражда* долазе у списку „царских дугова“, чији остали састав обухвата кривична дела (тате, гусаре, прејем људски) и једну грађанску парницу (за земљу), али не наводи ниједну казну. Сасвим је доследно закључити, да ни *крв*, ни *вражда* не чине изузетак од општег контекста, те не означавају казну, него кривично дело. Списак „царевих дугова“ није некакав новитет Душанов, него има за собом традицију најмање од преко пола века, а која традиција потиче од манастирских хрисовуља. Починјући од хрисовуље кр. Стефана Драгутина Хиландару 1276—1281 г. (чл. IV) и надаље тај се списак наводи са неким заиста варијантима у набрајању изузетих испод патримониалне јурисдикције дела, али увек са истом стилизацијом, према којој не набрајају се казне, него дела. За истом је традицијом пошао и Душанов Законик. Према томе *вражда* у чл. 103 и 183 значи убиство. Али што онда значи на истом месту *крв*, за коју знамо да је у уговорима са Дубровником значила исто тако убиство? Зар се могу на истом месту наводити два назива за једно те исто кривично дело? Наравно не могу. Дакле се мора закључити, да *крв* ту значи неко друго кривично дело. Преседани из уговора са Дубровником, према којима *крв* значи убиство, не треба да нас буне, јер ту је било само попуштање Дубровачкој терминологији, а унутрашња правна документа нису употребљавала *крв* за означавање убиства, него су се служила речју *вражда*. У томе погледу има право Новаковић, кад каже, да старија реч *вражда*, коју познају средњевековни споменици, замењена је у Србији речју *крв* тек позније (в. горе стр. 81.). На основу горњег бришемо *крв* из терминологије убиства у Душановом Законику и зауставићемо се на њој доле на своме месту као на засебном кривичном делу.

Основна одредба Душановог Законика о убиству гласи: „Кто нест дошал нахвалицом по силе, тере је учинил убиство, да плати 300 перпер; ако ли буде пришал нахвалицом, да му се обе руке отсеку“ (чл. 87).¹⁾ Сматрамо наведену одредбу као основну, јер се у њој предвиђа општи апстрактни случај убиства и у исто се време манифестује принципиелна интервенција закона у једној ствари, која је доскора била остављена искључиво обичајном праву.

У наведеној одредби прави се разлика између убиства без предумишљаја и убиства са умишљајем. Да ли је то један апсолутни новитет уведен од законодавца по угледу византиског права? Не бисмо то афирмативно тврдили, јер по нашем мишљењу вероватно је у домаћем обичајном праву било довољно конкретног материјала (в. горе стр. 80—81) за апстрактно конструксане споменуте разлике. Карактерно је, да у основној одредби

¹⁾ Данашњим језиком излаже ту одредбу Новаковић овако: „Где се догоди убиство без нарочите намере и силе, убица плаћа 300 перпера; где ли је пак случај да неко дође навлаш да убије, отсећи ће му се обе руке“.

није се законодавац послужио терминем „вољни убица“, који се толико често среће у скраћеној Синтагми Властаревој, и који је ушао у потоњу редакцију чл. 101-г, него је за дефиницију умишљаја узео реч *нахвалицом* (чл. 87; уп. чл. 76). Истина, и реч *нахвалицом* (*нахвалицеју*) долази у Властаревој Синтагми, као што је то приметно Соловјев (*Законод. Ст. Душ.*, 190 пр. 6), али се тамо не односи на убиство с умишљајем, него на карактеристику начина изражавања у апостолским правилима и на намерно гажење саборских одлука о посту (*Нов., Синт.*, 361, 485—486). И ако се реч *нахвалицом* не среће у законским споменицима пре Душановог Законодавства, то још не значи, да није она онда ни постојала. Сумњиво је, да су је преводисци Синтагме створили уметнички, и вероватније је, да су је нашли у живом народном језику, где се она могла употребљавати и за означавање обичајноправног схватања једног нарочитог облика виности. Није случајно, да су ту реч употребили састављачи Законика за разликовање виности код убиства (чл. 87) и код попаше (чл. 76), дакле код два кривична дела из области несумњивог господарења обичајног права; при томе треба забележити и подвући, да код попаше радња *нахвалицом* кажњава се глобом од 6 волова; тешко је претпостављати, да би ту архаичну глобу састављачи Законика узели за кажњавање баш неког модерног прихваћеног из византиског права облика виности; напротив, потпуно је наравно мислити, да је појам о противправној радњи *нахвалицом* постао и развио се у обичајном праву, одакле су га састављачи Законика извадили и санкционисали законским ауторитетом. Радња *нахвалицом* код убиства није апстрактни појам предумишљаја, него његова нарочита врста, као што смо већ истакли и објаснили горе (в. стр. 36), и то умишљај од већег злочиначког напрезања, за који је битно и отворено насиље, — *нахвалицом по силе*, као што гласи недељива формула чл. 78-ог, а која је код најезде изражена у чл. 101-м као *сила похвалнаја*. Због наведених особина није се могао послужити речју *нахвалицом* преводилац Синтагме код дескриптивних дефиниција „вољних убица“. Што се пак тиче састављача чл. 87-г Душановог Законика, нису они ишли за образцем *вољног убиства* из византиског права, него су свесно спроводили домаћи појам убиства са умишљајем, и добро су знали, шта раде, кад су истицали убиство *нахвалицом по силе*.

Новитет, који долази у чл. 87-м Душ. Зак. не састоји се у разликовању убиства *нахвалицом по силе*, него у његовом кажњавању телесном казном са тешким осакатом, за што обичајно право није знало. Поред тога ново је наравно и то, што је казнену одредбу о убиству узео у своје руке закон.

Уз основну одредбу Душановог Законика треба да се веже специјална одредба о убиству, које се догоди између припадника вишег и нижег staleжа. Чл. 94 предвиђа у томе погледу два случаја, и то ако убије властелин себра и ако убије себар властелина. У оба случаја казна се поштрава, али на различити начин: властелин, који би убио себра, плаћа 1000 перпера место обичних 300 перпера, одређених у чл. 87-ом; себар, који би убио властелина,

плаћа редовну глобу за убиство од 300 перпера, али се поред тога кажњава још отсецањем обе руке. Законодавни мотиви ту су потпуно јасни. Има се у виду пре свега, да се нарочито пооштреном казном штити живот властеле против напада од стране себра, у чему би се могла манифестовати побуна против господара или уопште против повлашћеног сталежа. С друге стране, законодавац се бори против могућих ексцеса патримониалне власти па тим више против самовласних насилничких испада од стране властеле, те пооштрава казну властелину, који би убио себра, чим у исто време циља да подигне дух себарског сталежа тим, што штити живот његових припадника против властеле пооштреном казном. Али се при томе пооштровану ипак одржава повољнији и повлашћени положај властелина, јер наравно вишак глобе у износу од 700 перпера не може се изравнати са отсецањем руку. Али то није још све. Ствар се компликује, ако чл. 94-и поставимо у везу са основном одредбом чл. 87-г. Према њој, као што знамо, обе се руке отсецале само за убиство нахвалицом. Међутим чл. 94-и категоријски одређује отсецање руку, при томе још поред глобе од 300 перпера, ако себар властелина убије уопште; дакле ту се не прави разлика између убиства са умишљајем и убиства без предумишљаја, чиме се положај себра нарочито отежава. Исто тако се наведена разлика не спроводи према властелину, који би убио себра, чиме се опет положај властелина нарочито олакшава. Да се убиство у погледу одговорности за њега разликује према сталешком припадништву убице и убијеног и њиховом међусобном односу у сталешком погледу, није то нека особина старог српског права, него се среће свуда у сталешким државама, при томе у неким од њих у много оштријем облику, него што у Србији.

Из сталешких разлога потпуно је било довољно, да се од основне одредбе о убиству изузму случајеви убиства између припадника вишег и нижег сталежа, као што је то и учињено у чл. 94-м Законика. Иначе је важила општа основна одредба за све сталеже. То је потпуно јасно. Ипак неки истраживаоци мисле друкчије те траже у Законнику нарочите одредбе о убиству извршеном између припадника истог сталежа и, пошто их не налазе, проглашују празнину у Законнику и попуњавају је неком својом комбинацијом потпуно фантастичном. То је случај са Алемом Радуловићем, који резонује овако: „Околнош што се у Душановом Законнику не налази пропис о кажњавању убиства, које изврши властелин према властелину, доказује нам, да су се увреде између властеле расправљале путем двобоја“, за доказ чему се писац позива на чл. 86-и Законика (*Отаџбина*, XXIV, 406). После горње анализе чл. 87 и 94-г Законика погрешка Радуловића је потпуно јасна, као и фантастично његово схватање чл. 86-г, који смо већ проучили горе (в. стр. 74—75).

Поред обичног убиства Душанов Законик установљава две врсте квалифицираног убиства, и то: убиство свештеног лица и убиство сродника, — т. зв. *paricidium* (чл. 95 и 96, чији је текст наведен горе на стр. 54.), а која се оба кажњавају смрћу. Може постати сумња, није ли убиство свештеног лица издвојено из стале-

шких разлога, те се може приговорити, зашто нисмо тај случај уврстили у горе наведену рубрику о убиству између припадника различних сталежа. Не би та сумња и тај приговор били оправдани. У случају убиства свештеног лица као субјект кривичног дела предвиђа се свако лице независно од његовог сталешког припадничтва (*кто се најде убив и т. д.*), што не би било могуће, ако би се узимала у обзир сталешка диференциација између убице и убијеног, јер би се онда морала правити разлика, буде ли убица властелин или себар, пошто би у првом случају било убиство равног од равног, те не би било сталешког разлога за поштравање казне. Затим само поштравање казне у чл. 95-м не може се оправдати са сталешког гледишта, које не би допустило, да се живот свештеничког сталежа штити несравњиво строже, него живот властеле. Напослетку није свештенство сачињавало један једноставни сталеж; у појединости поп, који се у чл. 95-м спомиње поред *светитеља и калуђера*, могао је наравно бити и сеоски поп, који је у сталешком погледу стајао на нивоу себарском. Нису дакле сталешки разлози изазивали нарочито квалифицирање убиства свештеног лица. Ту је без сумње било меродавно нарочито поштовање према светој тајни свештенства, што је и изазвало нарочито појачану одбрану њених носилаца против светотатственог напада на њихов живот. Ти су разлози без сумње сугерирани црквеним утицајем; ипак су састављачи Законака извели квалифицирање убиства свештеног лица самостално, јер се о њему чудним случајем, као што је то приметио Соловјев (*Законод.*, 191), ништа не говори у Синтагми. Што се тиче друге врсте квалифицираног убиства, и то убиства сродника, оно је непосредно прихваћено из Прохирона (в. горе стр. 55).

О кривичним делима против тела има у изворима врло оскудних података. Светостефанска хрисувоља 1313—1318 г. предвиђа, да је неко од насељеника на црквеној земљи истукао управника црквеног имања, и узима зато глобу од 6 оваца и још кажњава „бојцу“ личном казном, и то тамницом на време од 3 месеца (чл. 80). Осим „боја“ иста хрисувоља истиче и друго кривично дело против тела, и то окрвављење: „а окрвавивше (да плати) цркви 3 платна, а наводчији (тужиоцу) 3 платна“ (чл. 78). Архаична глоба у натури сведочи, да је окрвављење као засебно кривично дело против тела познато обичајном праву одавно, од намтивека. Хрисувоља епископији Призренској 1326 г. опет спомиње *бој*, али у ванредним приликама на панађуру, квалифицира га као повреду јавног мира и слободног промета, те кажњава високом глобом од 500 перпера.¹⁾

И ако су наведени подаци из хрисувоља врло оскудни, ипак пружају нама конац, који нас води објашњењу одговарајућих кривичноправних појмова у Душансовом Законику, Чл. 166 предвиђа различите ексцесе од стране пијанице против туђе личности и дели их на две категорије, и то: 1) „и зарве кога, или посече, или

¹⁾ „И на си панађур да греде ваки, или је Грк, или Латинин, или кто љубо; да се нитко не задене за њего, ако је кому и велицем длгом длжан, но да си ваки трговав походит свободно. Кто ли хоште кому забавити или који метеж или бој ваздвигнет, да плати краљевству ми пет сто перпер“ (чл. 17).

окрвави а не досмрти“²⁾, и 2) „аште ли пијан задере, или капуч (капу)²⁾ скине, или ину срамоту учини, а не окрвави“. Кривично дело прве категорије сматра се као теже, јер се кажњава ископавањем ока и отсецањем руке; кривично дело друге категорије сматра се као много лакше, јер се кажњава батинањем и тамницом. У датом случају остављамо потпуно на страни казне, јер су оне очевидно јако пооштрене наспрам пијанице, и скрећемо пажњу на ту околност, што се за обележје теже телесне повреде узима окрвављење. Да није то обележје истакнуто само за специални случај са пијаницом, о томе сведочи горе наведени термин *окрвавивше* из Светостефанске хрисовуље. Састављачи Душановог Законика прецизирају тај израз, — *окрвави а не досмрти*, — чим дају аутентичну интерпретацију једног старог обичајноправног кривичног појма Окрвављење је дакле једна тежа телесна повреда која у силној градацији иде непосредно иза убиства. Ако није дошло до окрвављења, онда је било само лакше телесне повреде.

Горњи подаци о окрвављењу дају кључ за откривање смисла *крви* у Душановом Законику, где се она наводи поред вражде, т. ј. убиства (в. горе стр. 81—82). Базирајући се на преседанима од времена пре Законика и на одредби о окрвављењу у самом Законику, има довољно разлога да се тврди, да *крв* значи тешку телесну повреду. Такво је мишљење изнео Намисловски, кад је рекао, да је *крв* поред вражде морала означавати задавање крвавих рана без смртног свршетка. За доказ томе је Намисловски навео пасус из уговора војводе Радосава Павловића са Дубровником 1432 г., где се разликују „убиство чловечије“ и „крви пролитија“. Сматрамо, да наведени подаци из хрисовуља и анализа чл. 166-г. пружају јачи доказ за интерпретацију *крви* као теже телесне повреде.

И ако су изворни подаци о кривичним делима против тела врло оскудни, ипак констатују, да су се та дела издвајала у старом праву у засебну категорију, па чак и проливају светлост на њихову различиту квалификацију. Због тога је погрешно Алекса Радловић, кад је тврдио, да у Душановом Законику не налазимо законског прописа о кажњавању повреде тела, и још више, кад је одавде изводио, да се повреда тела уопште није сматрала за неко самостално кривично дело (*Отаубина*, XXV, 358). Срећом је Радловић сам себе побијао, јер је у даљем налазио пропис о телесној повреди у чл. 166 и чак у чл. 97—98 (*l. c.* 360). У последњем случају се опет варао, јер није се чупање браде процењивало као телесна повреда, него као увреда части, о чему ћемо говорити доле.

Као нарочито тешко кривично дело против личности сматра се силовање. Спомиње се у неким хрисовуљама под називом *левички разбој* (св. Ђорђу Скопск., 1300, чл. 48; Хтетовска 1337—1346 г., чл. 22; Трескавцу после 1337 г., чл. X) непосредно иза убиства; кажњавао се глобом; у Душановом Законику се тај термин

²⁾ Алекса Радловић тумачи „капуч“, — петља, којом је закопчена горња хаљина, — изводећи га од мађарског *karocs*, *karucs*, што значи копча (*Отаубина*, XXV, 360).

наводи у ужем смислу као *разбој владичаски*, т. ј. силовање владике, т. ј. жене или девојке из властеоског реда (чл. 192).

Душанов Законик уноси у казни пропис о силовању сталешке разлике, према чему одређује о том кривичном делу овако: „И који властелин узме владику (властелинку) по силе, да му се обе руке одсеку и нос уреже. Ако ли себар узме по силе владику, да се обеси; ако ли своју другу (т. ј. себарку) узме по силе, да му се обе руке одсеку и нос уреже“ (чл. 53). Одавде се види, да је општа казна за силовање била осакаћивање. Изузетно се оштро и то смрћу кажњавало силовање извршено од себра над припадником властеоског staleжа. Наравно постаје питање, каква је казна била у обратном случају, ако је властелин силовао себарку. Законик о томе ћути. Да ли то ћутање значи, да је такав случај био некажњив? На то се не може дати одговор, јер нема за то никаквих изворних података. За карактеристику друштвеног стања, које је тако ћутање омогућавало, може да у извесној мери послужи, постављање и решавање истог постања у савременом Душановом Законику пољском законодавству, и то у Статутима Казимира Великог. Ако је шљахтић (властелин) силовао сељанку из свога села, онда је сељацима тога села било слободно да напусте село господара, кад год буду хтели. Стручни истраживалац казног права у Статутима Казимира Великог примећује поводом наведене одредбе следеће. С једне стране та одредба као да санкционише ону неограничену власт господара над личношћу његових поданика, која је фактички постојала, с друге пак стране покушава, да то самовлашће обузда путем признања сељацима права, да се у случају силовања сви слободно иселе са господарева земље. Дакле против самовлашћа законодавао само допушта слободну акцију сељака у облику економске реторсије и то повлачења радних руку. Не потиче та одредба из обичајног права, него из иницијативе владоца, који је уопште штитио сељаке, али је ипак био приморан, да у томе правцу иде само неким средњим путем.¹⁾

У кривична дела против личне слободе спада затварање приватних поданика у царску тамницу без цареве наредбе (чл. 184—185; в. горе стр. 65—66), које се кажњава високом глобом од 500 перпера. Али ту казнена заштита личне слободе приватних поданика долази само индиректно као рефлекс извесног законског ограничења патримониалне власти њихових господара. То је јасно из анализе текста споменутих чланова (текст је наведен горе на стр. 65). Као што се из текста види, биће предвиђеног кривичног дела састоји се у томе, што властелин, кефалија или држалац царске тамнице *прими* у тамницу „чијег човека“ без царске наредбе. Маркантна је у датом случају и од одлучног значаја реч *прими*. Није то уобичајени израз за извршивање јавне казне затвора, јер се за то извори служе другим речима, и то „вргнути“ или „уводити“ у тамницу (в. горе стр. 63—64). Дакле *прими* у царској тамници мора да има друго значење. Прима се само оно, што

¹⁾ *Marceli Handelsman*, *Historja polskiego prawa karnego*, том II: *Prawo karne w Statutach Kazimierza Wielkiego*, Warszawa, 1909, 170—171.

се предаје. Дакле и у датом случају властелин, кефалија или држалац царске тамнице примао је у тамницу приватног поданика, предатог му од некога. Ко би то могао бити, ко је приватног поданика предао у тамницу? То није могао да буде неки државни орган, који би дејствовао по званичној дужности, јер се ту изрично предвиђа случај, кад нема потребне царске наредбе, нема дакле законског овлашћења за званичну предају. То је могао само да буде господар приватног поданика, који је хтео да се послужи царском, дакле јавном тамницом за извршивање своје патримониалне пресуде наспрам свога поданика. Није сигурно имао своју тамницу на своме властелинству те је упутио осуђеног од себе поданика на издржавање казне у државну тамницу. Баш то се у чл. 184—185. Законика изрично забрањује и онај, ко би приватног осуђеника примио у царску тамницу, кажњава се високом глобом. Од тога индиректно као рефлекс добија приватни поданик извесну заштиту своје личне слободе Само у том ограниченом смислу може се казати, да ту постоји кривично дело против личне слободе приватних поданика.

Као кривично дело против части долази увреда. Увреда части може се извршити делом или речју. Старо право истиче првобитно увреду делом и тек затим увреду речју. Тако, напр., Руска Права одређује, да ако ко кога истуче, плаћа глобе 3 гривне, а ако ли удари батином, или мотком, или песницом, или чашом, или рогом, или тупом страном мача, или мачем у корицама, или дршком мача, онда плаћа 12 гривна; ако коме отсече прст, плаћа глобе 3 гривне, а ако ишчупа бркове или браду, онда 12 гривни. Из наведеног упоређења јасно је, да се казна за неке ударце и за чупање бркова и браде поштравала због тога, што се њима признавао други значај, — нису се сматрала као повреда тела, него као увреда части. На увреду части делом наилазимо и у старом српском праву пре, него што на увреду части речју.

У Светостефанској хрисовуљи 1313—1318 г. каже се овако: „Мехоскубина јако и отбој (одбијање изасланика власти), а окрвавивше цркви 3 платна, а наводчији (тужиоцу) 3 платна“ (чл. 78). Мех значи длака, скубати — чупати. Према томе мехоскубина значи чупање длаке, дакле код човека чупање косе или браде. Мехоскубина се ту противставља окрвављењу, које је сачињавало тежу телесну повреду (в. горе стр. 85—86). Одатле се пре свега може извести закључак, да се мехоскубина сматрала као лакша телесна повреда. Али је маркантно, да се мехоскубина кажњава исто тако, као и одбој, за који је била одређена глоба од 18 динара (иста хрисов., чл. 76). Не располажемо подацима, на основу којих би смо могли решити, што је вредело више, — 18 динара или 3 платна. Због тога не можемо казати, што се кажњавало оштрије, мехоскубина или окрвављење. Али се у споменику каже, да се мехоскубина кажњавала исто тако, као што и одбој. Биће кривичног дела код одбоја није се састајало у физичком насиљу, него у непоштовању, у увреди. Ако се мехоскубина постављала поред одбоја и кажњавала истом казном, то значи, да се и у њој истиче исти моменат увреде. За мехоскубину зна и Грачаничка хрисовуља

1321 г., која доноси о њој сасвим лаконичну одредбу: „мехоскубина 6 динар“ (чл. 32). Та је одредба ушла у Душанов Законик и то у његов чл. 98-и „о скубежу себрову“, а који гласи овако: „И ако се оскубета два себра, мехоскубине 6 перпер.“ Кривично дело је исто, али је глоба за њега знатно повећана, јер се златни перпер делио по једном обрачуну на 12, а по другоме чак на 24—30 сребрних динара. На ту околност је већ обратио пажњу Конст. Јиречек и тим је поводом поставио овако двоумно питање: да ли је та разлика само последица непажње од стране састављача Законика или ту има намерног пооштравања казне? (Archiv f. slav. Philol. XXII, 164). Не би смо мислили на непажњу. Законик нигде не одређује глобе у динарима, него свуда у перперима, те изједначаје у томе погледу и ову старинску глобу и чини се, да је намерно повећава. Место, на коме се у Законику налази одредба о мехоскубини, сведочи да се она схватала као увреда части, јер иде непосредно иза одредбе о чупању браде код властелина, које се без сумње сматрало као кривично дело против части, као што ћемо то одмах видети. Дотични члан „о браде властеоској“ гласи: „кто се обрете искуб браду властелину или добру човеку, да се томузи обе руке отсеку“ (чл. 97). Дакле се чупање властеоске браде кажњава истом казном, као што и убиство с умишљајем (чл. 87). Барем тако гласи Призренски препис. У Бистричком, Атонском и Ходошком преписима казна је ограничена на отсепање једне руке, која казна иначе не долази усамљена, него се кумулује са урезањем језика или ископавањем ока (чл. 21, 166), тако да би се могло казати, да је првобитна казна изванредно ублажена, и ако у суштини остаје сувише жестока. Не може бити никакве сумње, да није толико оштра и немилосрдна казна одређена за незнатну телесну повреду, него за велику увреду части припадника повлашћеног staleжа. Његов се узвишени положај истиче чак и у стилизацији законског прописа. На њега се не примењује вулгарна мехоскубина, те „скубежу себрову“ (наслов чл. 98-г) противставља се „властеоска брада“, као знак узвишене части. Горњем треба додати, да поред властелина иста се казнена заштита части пружа и „доброму човеку“. „Добар човек“, тумачи Новаковић, „је сваки поштен и беспрекоран човек од себара, изван властеле, а има случајева, где се тако каже и за властелу. Али ипак нисмо у стању објаснити потпуно шта се управо разумевало под добар човек. Јасно је да је ту једна категорија друштвена која се меће наспрам повлашћене категорије, обележене властелом, али се не зна шта она управо значи“ (Зак.², с. 203). Појам доброг човека, добрих људи познат је у историји права свију народа и има двоструки значај: прво, означава беспрекорност потребну за вршење извесних јавних функција, као што сведока, поротника, судије и т. сл.¹⁾; друго, означава угледног човека, који је добио углед извесним јавним положајем или својом економском снагом. У томе последњем погледу врло је интересантно, како дефинише доброг човека један руски сељачки За-

¹⁾ „Да нађу од ораховца 12 старац добрих човек, куде је међа... да отешу“ (хрисов. Хиландару око 1355 г., чл. I).

коник XVI века (Судебник 1589 г., који се лажно приписује цару Федору сину Ивана Грозног). „А добар је човек“, вели се у њему, „сељак који тргује или новац и раж под зајам даје, или кога буду у жупи (у волости) назвали добрим човеком“. И у споменутом члану Душановог Законика *добар човек* може да исто тако има двоструки значај. То ће бити неки „кнез, премићурија, владалац, предстојник, челник“ (в. чл. 146), који на друштвеним степеницама стоји и посредује између властеле, као господара, и потчињених им себара, или неки себар имућан и од утицаја, који се нарочито својом економском снагом истакао из шарене себарске масе било на селу, било у граду (в. чл. 94 и горе стр. 23). Није био добар човек једна правна категорија, него фактичка, која је на неки начин стварала мање више органски прелазак од једног сталежа на други и тим је ублажавала сувише оштру правну разлику између сталежа. Због тога је Законик обратио пажњу на „доброг човека“ и покушао да га подигне горе и у правном погледу ма да преко појачане заштите његове части. У томе се огледа социална политика Душановог законодавства, као што је она уопште управљена на смањивање неповољног утиска од сувише жестоких манифестација социалних противречности.

Осим чупања браде Законик предвиђа и друге начине увреде части делом, које се наводе у чл. 166м и то овако: „аште ли пијан задере (т. ј. дира, задиркује), или капуч (капу) скине, или ину срамоту учини“. Дакле се задиркивање и скидање капе са другог подводи под општи појам срамоте, а срамота значи увреду части, јер осрамотити изрично значи у Законнику увредити част.

На увреду части речју наилазимо тек у Законнику, који пре свега узима је у обзир са гледишта међусталешких односа. Увреда части речју врши се *псовањем*. Законик предвиђа ове случајеве: да властелин опсује властеличића и обрнуто властеличић властелина (чл. 50), и да себар опсује властелина или властеличића и обрнуто да властелин или властеличић опсује себра (чл. 55). Као лакша кривица сматра се, кад припадник вишег сталежа или вишег реда у истом сталежу опсује припадника нижег сталежа или нижег реда у истом сталежу. То се кажњава глобом од 100 перпера, коју дакле плаћа властелин, ако опсује властеличића, као и властелин или властеличић, ако опсује себра. Као тежа кривица сматра се, кад припадник нижег сталежа или нижег реда у истом сталежу опсује припадника вишег сталежа или вишег реда у истом сталежу. У таквом случају глоби од 100 перпера допридодаје се још споредна казна која за себра, ако је опсовао властелина или властеличића, састоји се у смуђењу, а за властеличића, који је опсовао властелина, — у багинању. Заслужује нарочиту пажњу, да се псовање себра од стране припадника властеоског сталежа кажњава истом казном, као и псовање властеличића од стране властелина. Ту се опет огледа познати већ нама правац социалне политике Душанове, као и правичност законодавчева према „малим људима“ (в. чл. 70), којима је принципиелно била обећана иста заштита, као и великим (в. наредбу цара Стефана Душана о законодавној радњи,

Новаковић, Зак.², с. 5), што ипак није увек ишло за руком, те се тим више мора забележити тамо, где је постигнуто.

Треба подвући, да се у погледу увреде части рецју прави разлика не само између два основна сталежа, и то властеоског и себарског, него и између два реда у властеоском сталежу, и то између властеле и властеличића. Таква тежња за више разграњеном сталешком поделом у случају увреде части опажа се и у историји права других народа и нарочито се манифестује у историји руског права у XVI и особито у XVII веку, где су се спроводиле најситније разлике у сталешком положају, према којим се суптилно процењивала част човечије личности. Та градација части по многобројним редовима и одговарајућа њој градација глобе, коју је, узгред буди речено, наплаћивао по рускоме праву оштећеник, простирала се на све сталеже. У горе споменутом сељачком законнику (т. зв. Судбенику цара Федора 1589 г.) то разграњивање сељачког сталежа и његове части обухвата чак и просјаке, који наплаћују за увреду њихове части неку минималну глобу. „А за увреду части тата и разбојника и поликућа и познатих зликоваца нема глобе, јер су зликовци“, — том се сентенцијом завршује дугачка тарифа глоба за увреду сељачке части.

Ван међусталешких односа постављена је у Законнику увреда части свештеног лица. „Кто опсује светитеља или калуђера или попа да плати 100 перпер“ (чл. 95). Као субјект кривичног дела ту се предвиђа свако лице независно од његовог сталешког положаја, а као објекат свако свештено лице, и ако је у свештеничком реду било дубоких разлика у сталешком погледу. Схватање и конструкција су дакле ту исти, као што и код убиства свештеног лица (в. горе стр. 84—85) о коме се говори у истом члану, као и о увреди части свештеног лица. Разлика је само у кажњавању. Убиство се свештеног лица кажњава, као што знамо, смрћу, дакле изузетно поштреном казном. Међутим се увреда части свештеног лица кажњава глобом од 100 перпера, дакле редовном казном за исту врсту кривичног дела. Одатле се може извести закључак, да није се законодавац бринуо, да се увреда части свештеног лица поштрено казни, него да се уопште казни. Пошто је требало, да се за то побрине, вероватно није псовање било уопште кажњиво. Вероватно је изазивало само ванправну реакцију, која је спадала у област нарави. Можда тек Душаново законодавство уводи казнену заштиту против псовања за свештена лица, као што се служи и казним средствима да очисти од псовања међусталешке односе.

Као квалифицирано кривично дело против части сматра се у Законнику увреда судије. „Кто се најде судију осрамотив, ако буде властелин, да му се све узме; ако ли село да се распе и плени“ (чл. 111). Шири појам *осрамотити* обухвата ту увреду и рецју и делом. Као субјект кривичног дела ту се предвиђа с једне стране појединац из властеоског сталежа, а с друге стране цела сељачка заједница. То је врло карактерно за старог законодавца, који не оперише са апстрактним формулама, него увек има у виду конкретну могућност. Да један властелин, једна врста владоца на своме властелинству, држи се охоло према државном судији те га осрамоти,

то је могуће, али да се на исто одважи један сељак, то скоро сасвим није могуће те не ваља ни да се предвиђа. Међутим цело село, гомила истих сељака, може да у извесним приликама изађе из обичне покорности према власти, о чему је социална стварност Душановог доба сигурно пружала довољно емпиричког материјала. Базирајући се на томе, законодавац не говори на дотичном месту о поједином сељаку, него о селу. Закон штити част и достојанство државних судија оштром и осетљивом казном, и то конфискацијом кривчевог имања, а за село додаје јој још његово расељавање, које, и ако у блажем облику, ипак значи прогонство, свакако из рођеног места.

Засебну врсту кривичног дела против части сачињава срамоћење женске части припадница властeosког staleжа предвиђено у чл. 54-ом Душановог Законика, који гласи: „Ако ли владика (властелинка) блуд учини са својим човеком, да им се обема руке одсеку и нос уреже”. Као што су истраживаоци већ запазили (в. Соловјев, Законод. Душ., 183—184), тај је члан прихваћен из византиског права, и то из Прохирона (XXXIX, 43—44), који оштро кажњава полну везу између госпође и њеног роба. Али идући за страним узором, састављачи Душановог Законика су га знатно променили. Пре свега шири су појам госпође заменили ужом категоријом припаднице повлашћеног властeosког staleжа, а ужи су појам роба заменили широм категоријом њеног „човека”, која је обухватала не само отрове, него уопште приватне поданике властеле. Затим су укинули разлику између блуда (полне везе између два лица, од којих ниједно се не налази у браку) и прељубе (полне везе, кад се ма да једна странка налази у браку), те предвиђају само блуд. Сумњиво је, да су при томе имали у виду блуд у правом смислу те речи, јер, ако би то било тако, онда би било чудновато, да изрично кажњавају блуд, а не кажњавају прељубу, која је једна тежа кривица. Сигурно су разумевали под блудом недозвољену, тако рећи, дивљу полну везу уопште, што не може да зачуди, јер су се та два појма често мешали (в. Нов., Синт., 394—395). Напоследку, променили су основно схватање датог кривичног дела, што треба да објаснимо подробноје.

Византиско право, почињући од Еклоге, сматра сваку полну везу ван брака као кривично дело те га кажњава световном казном. Ту традицију наставља Прохирон, у коме претресани случај долази, и ако као тежи, али ипак као један од случајева полне везе ван брака, која се уопште кажњава. Сасвим друго становиште заузима у томе погледу Душанов Законик. Он ћути за блуд и прељубу уопште, јер те ствари оставља очевидно црквеном суду и црквеној казни, и истиче само један једини онај случај блуда, о коме је реч у чл. 54-м. Не занима га ту повреда религијских или моралних прописа, него срамотна међусталешка комбинација, коју и гони оштром световном казном. Добро, које се у датом случају штити, је сталешка част властeosког staleжа. Вређа је властелинка, која се толико заборавила, да је допустила интимну везу са својим подаником; вређа је њен поданик, који је толико дрзвот, да је преступио забрањену црту, која га увек по ондашњим назо-

рима мора одвајати од господског сталежа. Обе странке су подједнако криве у повреди сталешке части властеоске, једна због тога, што је ту част изгубила, друга због тога, што је ту част згазила. Према томе се оба неопходна саучесника претресаног кривичног дела кажњавају истом казном. За обрнути случај, и то, ако властелин учини блуд са својом поданицом, Законик ћути, јер није се очевидно сматрало, да ту властеоска част долази у питање, а морална страна ствари је, као што смо већ горе забележили, била остављена цркви.

§ 19. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ИМОВИНЕ.

Између кривичних дела против имовине на првом месту и према историском реду и према важности долази одузимање туђе имовине у циљу присвајања. Средњевековно европско право, германо-романско и словенско, разликује просечно три врсте одузимања имовине, и то: крађу (*furtum*), грабеж (*rapina*) и разбојништво (*latrocinium*). Крађа је тајно одузимање, свакако без насиља. Грабеж је јавно одузимање имовине силом. Разбојништво је одузимање имовине силом, које је праћено претњом опасности за живот и тело лица или чак убиством или телесним повредама. Све три наведене врсте одузимања имовине разликују се и у старом српском праву.

Законски споменици XIV века служе се термином *крађа* (Светостеф. хрис. 1313—1318 г., чл. 79 и 94; Хтеговска 1337—1346, чл. 26) и *красти* (Светостеф., чл. 72; Грачаничка 1321 г., чл. 33), али поред тога употребљавају за крађу старију реч *тагба* (уг. са Дубровником 1387 г., чл. VII). Свакако за означавање крадљивца уобичајена је реч *таг* (Светостеф. хр., чл. 41; хрис. св. Николи Мрачком 1330 г., чл. 13; уг. са Дубр. 1349 г., чл. 6, 10, 11; 1357 г. чл. 10—11). У Душановом Законику за означавање дотичне кривичне радње не употребљава се *тагба*, него *крађа* (чл. 149, 158), али за њеног извршиоца стално — *таг*.

Крађа, као што и свуда у оно доба, кажњавала се глобом. Светостефанска хрисовуља случајно доноси податак, да је на имањима тога манастира та глоба износила 6 волова¹⁾. Баш тај је податак надахнуо Намисловског на оваку изјаву: „Присвајање туђе поскретне ствари сигурно је под утицајем компилација византиског права, као и запада, постало кривичним делом, и то крађом“ (*Serbskie prawo sadowe*, 44). Међутим наведени податак својом архаичном глобом израчунатом у стоци категорички сведочи, да је у питању прастара одредба обичајног права. Па није ни могло бити друкчије. Права свију народа познавају крађу од памтивека. Није ни у српском праву било друкчије, нити је оно за то требало

¹⁾ К. Јиречек сматра да се то тиче само Влаха (*Историја Срба*, III, 235). То мишљење није тачно. У „закону људем црковним“ се у Светост. хрис. вели: „А глоба међусобна крађа како и у влашком законе“ (чл. 79), а у „закону влахом“ одређује се: „и крађа међусобна 6 волов, а конска сам 6 кон“ (чл. 94). Дакле наведена је одредба вредела за све црквене људе.

дулог утицаја од стране Византије и Запада. Наведена одредба Светостефанске хрисовуље је од локалног значаја и важила је само за манастирске себре (в. горе стр. 23—24), те се на њеном основу не сме пресуђивати о износу и карактеру глобе на другим местима и за крадљивце из других сталежа. Сигурно се глоба мењала према сталежу кривчевом и у исто се време у мери развитка новчане привреде претварала из натуралне у новчану.

У најстаријем се праву истиче *крађа коња* као нарочито спашна за сељачки живот. Руска Правда не кажњава крадљивца коња глобом, него конфискацијом и прогонством, које га је доводило у ропство на владаочевом (кнежевом) имању. Светостефанска хрисовуља не иде тако далеко, али ипак глобу знатно повећава, — „а коњска крађа самошест коњ” (чл. 94), т. ј. крадљивац има да накнади украђеног коња и да на име глобе да још пет коња. *Коњски тат* издваја се у засебну категорију крадљиваца и у другим споменицима (хрисов. св. Николи Мрачком 1330 г., чл. 13), али на жалост се не наводи, како се он кажњавао. У хрисовуљи св. Ђорђу Скопском 1300 г. спомиње се *коњски провод* (чл. 48), који се обично тумачи као крађа коња. По нашем пак мишљењу он значи провођење украденог коња, т. ј. специални облик саучешћа код крађе коња (в. горе стр. 33).

Као квалифицирана крађа сматра се *крађа из цркве*. Светостефанска хрисовуља између одредаба патримониалног казненог права доноси и сваку одредбу: „и аште кто украде что внутр цркве, до свеште, воска или тамижана, да му се кушта распе” (чл. 72; уп. горе стр. 51. Маркантно је да се једнако кажњава крађа сваког предмета из цркве чак неосвећеног и ситног. Спомиње крађу из цркве и Грачаничка хрисовуља, али је изузима испод патримониалне казне: „а човек који краде црков... што рече господин краљ” (чл. 33). Кажњавање крађе из цркве конфискацијом потпуно је било уобичајено, као што се види из једног пасуса Светостефанске хрисовуље, где краљ дарује неким лицима баштине под условом: „догде су верни цркви и краљевству ми и по мне господствујушту, и догде се не обрету татије црковни” (чл. 41). Дакле се крађа из цркве кажњавала конфискацијом исто тако, као што и невера (в. горе стр. 51 пр. 1.).

Средњевековно је право правило разлику између крађе извршене потпуно тајно, и крађе, код које је крадљивац био ухваћен на делу. Прву је називало тајном крађом (*furtum occultum*), а другу јавном (*furtum manifestum*). Латински термин *furtum manifestum* није zgodан, јер свака крађа је тајно одузимање туђе ствари, чак и ухваћена на делу, јер ни у томе случају није крадљивац нападао туђу ствар јавно, него тајно, а што су га на делу ухватили, није се од тога променио битни карактер његове кривичне радње. Према томе zgodнији је немачки термин *handhafte That*, који баш подвлачи момент хватања на делу. Словенско право има за то свој израз, и то крађа са *обличенијем* или *лицем*. Лице у старом језику не значи особу, него ствар, и то украђену ствар, дакле *suppus delicti* код крађе. Према томе се издваја *облични тат* и као такав се сматра крадљивац ухваћен на делу или кад су код њега

пронашли лице, т.ј. украђену ствар. У првобитно је време крадљивац ухваћен на делу могао да буде убијен на лицу места, дакле се на њега примењивала освета; после тога пошто је то престало, ипак се' облични тат кажњавао оштром, и чак најоштријом казном (в. горе стр. 5 и 12).

На предвиђену на писму категорију крађе са обличенијем наилазимо тек у Душановом Законику. Ту се та категорија тачно дефинише, и то овако: „и тако-зи ва обличеније, ако се што годе лицем ухвати у њих (т. ј. у крадљиваца, тачније у скривљених због крађе), или ако их ухвате... у крађе” (чл. 149). Што се тиче казне за крађу са обличенијем, она се одређује овако: „ти-зи.. тати да се не помилују, но да се ослепе и обесе” (чл. 149).

И ако се одредба о крађи са обличенијем среће на писму тек у Душановом Законику, то не значи, да за ту врсту крађе и њено поштрено кажњавање, није претходно доба ни знало. Бугање законских споменика у датом, као што и у многим другим сличним случајевима, упозорuje само на то, да је дотична институција казненог права била потпуно остављена обичајном праву, а није се десило згодне прилике, да се одговарајућа обичајноправна одредба запише. О крађи ухваћеној на делу говори још Руска Правда и допушта, да, ако се десила ноћу, да се ноћни тат ухваћен на делу убије. Тешко је претпоставити, да за крађу са обличенијем, познату у праву свију народа, нису знали само Срби све до Душановог Законика. Много је вероватније, да није ту Законик увео неки новитет, него да је потврдио стару норму обичајног права, што се јасно види из његове дефиниције обличенија, која се подудара и са назорима и с праксом старог руског права. Нова је само смртна казна, одређена у Законику за крађу са обличенијем. Сигурно је обичајно право кажњавало обличног тата оштро, али ипак друкчије.

Осим обличних тата Законик разликује још *познате* (ноторне) т. ј. *професионалне тате*. О њима говори нарочита одредба, која обухвата и крадљивце и разбојнике (гусаре). Ради бољег разумевања ствари наводимо ту одредбу *in extenso*. „Повелева царство ми. По всех земљах, и по градовех, и по жупах, и по краиштех, гусара и тата да нест ни у чијем пределу. И сим-зи образом да се украти татба и гусарство. У којем се селе нађе тат или гусар, то-зи село да се распе, а гусар да се обеси стрмоглав, а тат да се ослепи, а господар села того да се доведе свезан ка царству ми и да плаћа све што је чинил гусар и тат от испрва, и паки да се каже како тат и гусар” (чл. 145). Иста се одговорност и иста казна проширује затим и на старешине села, и на његове господаре, који нису обавештење од стране сеоских управника о татима и гусарима примили на знање (чл. 146—147).

Као што се види из стилизације наведене одредбе, није ту у питању репресија против појединих случајева крађе или разбојништва, него општа борба против тата и гусара, дакле против оних људи, који су познати као тати и гусари, јер се стално баве крађом и разбојништвом, дакле су професионални крадљивци и разбојници. Борба се против њих проглашује одлучна те се управ-

ља на њихово уништавање, евентуално што се тиче крадљиваца, који нас на овом месту занимају, на њихово потпуно инвалидирање за даље обављање њиховог злочиначког заната. Како тај циљ може да се постигне? Само тим да се сви постојећи професионални тати и гусари ухвате да буду кажњени. Баш то и значи законска заповест: „гусара и тата да нест ни у чијем пределу”. Друкчије не би она имала никаквог смисла, јер није законодавац свемиђно божанство, чија би се реч сама претварала у дело, а историк права не сме полазити од претпоставке, да је законодавац, притоме такве мере, као што је био цар Душан, прогласио очевидни *pompens*. Дакле се заповедало опште генерално хватање професионалних крадљиваца и гусара. Није ондашња српска држава била у стању да изврши такво генерално хватање својим средствима, јер није за то имала чиновничког особља. Дакле је морала да то врши истим путем, као што се исти задатак остваривао у другим земљама, и то путем наметања локалним општинама нарочите дужности, да оне спроведе генералну истрагу (*inquisitio terrae generalis*) односно професионалних крадљиваца и разбојника. Таква је истрага добро позната средњовековном немачком праву под називом *Rügeverfahren*, мађарском праву као *furem proclamare, ostendere, nominare*, енглеском праву у XII—XIII в., руском праву XVI—XVII векова под називом „повальный обыск”. Та се истрага састојала у томе, што је судија или други изасланик државне власти, или господар земље или старшина општине сазивао збор, на коме су се саслушавали сви његови учесници, а свако је морао да назове по имену познате у датој општини зликовце. Тим путем се једногласно или већином гласова саслушаних констатовало, који су професионални крадљивци и разбојници, те су се они предавали државној власти на суд и кажњавање. Без сумње иста се истрага прећутно предвиђа у чл. 145-м Законика. Законик њу не описује, јер је сигурно њен поступак био познат и примењивао се у пракси. Ако је село могло да преда или да не преда судској власти паликућу (чл. 99—100 Душ. Зак.), дакле га је тражило, проналазило па затим о њему решавало, да ли је опасан и има да одговара лично или није, зашто се онда не би исто чинило у погледу професионалног крадљивца и разбојника? Ма како да је било, свакако Законик прећутно претпоставља дотичну дужност села и дотичну генералну истрагу. Изрично пак чл. 145-и предвиђа онај случај, кад не би код те генералне истраге неки професионални крадљивац или разбојник био власти предат, а ипак би затим у истом селу био пронађен. Онда село одговара и кажњава се конфискацијом и расељавањем; у исто се време кажњава и господар и старшина села, као што смо навели горе. У тој одговорности села и претпостављених, као и у кажњавању професионалних крадљиваца ослепљењем, а гусара смрћу и у проширивању исте казне на претпостављене састоји се новитет Душанове одредбе о професионалној крађи и о професионалном разбојништву.

Истичући крађу са обличенијем и професионалну крађу, Душанов Законик не предвиђа изрично обичну крађу и прелази преко ње прећутно. То може да значи само једно, и то да је обична

крађа била надаље остављена обичајном праву, које је обичну крађу кажњавало глобом. Баш на такво стање ствари упућује чл. 116-и Законика, који садржи одредбу о нађеној ствари, која се има пријавити власти. „Ако ли (онај, који је ствар нашао) похвати или узме (њу)“, вели се у наведеном члану, „да плати што тат и гусар“. Одатле се види да не само за обичну крађу, него чак и за обично разбојништво, кад није било ни обличенија, ни професионалног обављања кривичне радње, узимала се само глоба. Та се глоба састајала, као што се види из предвиђених у Законику појединих случајева одузимања туђе ствари (чл. 187, 193; уп. чл. 143), у плаћању самоседмо (в. горе стр. 49). Баш тако се ствар интерпретира у уговору са Дубровником од 24 априла 1357 г., где се одређује овако: „или им (т. ј. Дубровчанима) што кто узме... да плати все самоседмо, што им буде струл, по Законику царства ми“ (чл. III). Законик упућује још на једну особину обичне крађе, кас и обичног разбојништва, и то да су се гонили по приватној тужби оштећеника („и ако кто поиште судом гусара и тата, а не буде обличенија...“, чл. 150; искати значи тужити). Међутим се крађа са обличенијем и професионална крађа гонила по званичној дужности (чл. 145 и 149).

Крађу коња Законик нарочито не издваја, него само спомиње за њу поводом судског поступка и то у изузетном случају, кад ко упозна свога коња под туђим човеком у пустоши (чл. 92). Није дакле Законик сматрао за дужно, да се поводом крађе коња закон изјасни, него је оставио ствар обичајном праву. Крађа из цркве се у Законику не предвиђа, нити се за њу ни узгред не спомиње. Вероватно је, да се та крађа кажњавала конфискацијом, која се казна, као што сведочи Светостефанска хрисовуља, сматрала у датом случају за потпуно уобичајену (в. горе стр. 94).

О другој из горе наведених врста кривичних дела, управљених на одузимање туђе ствари, и то о грабежу (в. горе стр. 93) има непрекиданих података, који су ипак довољни за констатацију, да се та врста у старом српском праву разликовала.

У уговору са Дубровником 1234—1235 г. предвиђа се штета нанета пленом или гусом (Нов., Спом., 140, V). Као што смо већ имали прилике забележити горе (в. стр. 51.) пленити има више значаја, али увек значи одузимати силом. У датом контексту поред гусе (разбојништва) може само да значи противправно одузимање ствари силом, али без опасности по живот држаоца ствари, ни без одговарајуће претње. Дакле плен је грабеж (гарина). У истом пасусу истог уговора додаје се још, да штета може бити нанета пленом или гусом *очивест* или *тајем*, што се у латинском тексту истог уговора преводи: *manifeste aut occulte* (Нов., Спом., 142, VIII), и што показује, да се у погледу плена правила иста разлика између јавне и тајне радње, као што и односно крађе. У хрисовуљи Хиландару 1276—1281 г. предвиђа се, да „на тргу кто се обрете *узем по силе* что мало и велико“ (чл. VIII). У Душановом Законику долази плен у смислу одузимања туђе ствари силом (чл. 57) или саме силом одузете ствари (чл. 143) и *опленити* у смислу одузети противправном силом (чл. 142, 143). Познаје Законик и *силом узето*

и противставља га ономе, што је *гушено* или *крадено* (чл. 180). Напоследку служи се Законик речју *грабљеније* и то баш за јавно противправно одузимање туђе имовине силом (чл. 144). На основу горњег може се различито констатовати, да је старо српско право разликovalo грабеж, као засебну категорију одузимања туђе ствари. Наравно је казна за грабеж била оштрија, него за крађу, али прецизније се о томе ништа не може казати, јер се у једним случајевима грабеж спомиње без навођења казне за њега, а у другим случајевима, и ако се казна наводи, ипак није одређена само за грабеж, него и за повреду јавног и међусталешког мира (чл. 57 и 144).

Трећа врста противправног одузимања туђе ствари, и то разбојништво одавно је било познато старом српском праву под називом *гуса*, чији се извршилац називао *гусар* (хрис. Хиландару 1276—1281 г., чл. III; угов. са Дубров. 1281 г., чл. III; 1349 г., чл. XI; 1357 г., чл. X; 1387 г., чл. VII). Разбојништво долази много чешће од грабежа, који се спомиње ретко, те заједно са крађом сачињава две основне врсте кажњивог одузимања туђе ствари, тако да *татба* и *гуса*, *тат* и *гусар* долазе увек једно поред другог у заједничкој формули. Изузетно наилазимо у хрисовуљи св. Николи Мрачком 1330 г. на термин *разбој* (чл. 13).

Тат и *гусар* долазе увек заједно увек један поред другог и у казним одредбама Душановог Законика. Према томе су подложни једној истој конструкцији, коју смо изнели горе односно крађе са свом потребном аргументацијом (в. горе стр. 94—97), а коју сад имамо да поновимо у кратким потезима односно гусе.

Као што и *татба*, *гуса* се разликује у Законику *обична*, са обличенијем и професионална. Обична се *гуса* кажњава глобом (в. чл. 116) и гони по приватној тужби оштећеника (чл. 150). Под обичном се гусом разумева појединачно разбојничко одузимање туђе ствари. Баш на обичну гусу очевидно се односи израз: „ако гусар украде“ (чл. 191). За обличеније код гусе вреди иста обележја, као што и код дотичне крађе, и кажњава се облични гусар исто тако, као што и облични *тат* (чл. 149). Исто се треба да каже и односно професионалне гусе, само ту постоји разлика у казни, и то професионални *тат* се кажњава ослепљивањем, а професионални гусар смрћу, — „да се обеси стрмоглав“ (чл. 145). Код гусе се среће нарочити облик саучешћа, евентуално помагања, и то *подвод* (хрисов. Хиландару 1276—1281 г., чл. III), под чиме се очевидно разумева потказивање разбојницима лица, која би ваљало опљачкати.

Разлика, коју је средњовековно право правило између крађе (*furtum*), грабежа (*rapina*) и разбојништва (*latrocinium*) није била од формалног конструктивног значаја, нити се базирала само на разлици у зликовачкој вољи, него је под собом имала одређену социалну подлогу. Крађа се сматрала као повреда неприкосновености већ стечене имовине, одакле је крадљивац обично истргавао поједине ствари. Грабеж није било само насилно, него и, тако рећи, генерално одузимање туђе имовине, што није нападнутог делимично оштећивало, него га је темељно разоравало, као што „гра-

бљеније” куће и добитка, предвиђено у чл. 144-м Душановог Законика. Било је код грабежа још неке друге стране. Јавно и насилно одузимање наравно се догађало онда и тамо, кад и где је власник јавно излагао своју имовину као робу за продају. Није то случајно, да се најстарији податак о грабежу, на који наилазимо у хрисовуљи Хиландару 1276—1281 г., односи баш на трговачке прилике: „и на тргу кто се обрете узем по силе что мало и велико“ (чл. VIII). Дакле је грабеж бис опасан по трговину, коју је од њега требало штитити. Разбојништво је било од много ширег замаха; терен је за њега била цела земља, по којој су се разбојници скитали и нападали путнике и трговце, нарочито у пустим крајевима — на граници, као и на великим друмовима, на морској обали и на мору овом највећем друму за међународну трговину. Због тога је разбојништво угрожавало саобраћају и промету, тим основима економског живота и развитка земље. Није било довољно, да се ухваћени разбојници казне, требало је да се разбојништво предуреди. Одатле је постало нарочито стражарење на морској обали и на великим друмовима против гусара. Тако је признанска метохија Хиландара већ у последњој четвртини XIII в. давала људе на Свету Гору за вршење стражарске службе код мора на пристаништу против гусара (*Нов.*, Спом., 387, III), а после 150 година цар Душан је у свој Законик унео специалне наредбе, којима се ставио разбојништву наметао специални терет, да поставља страже по свим путевима и на пустим брдима међу жупама, тако да се путници и трговци са њиховом имовином и робом проводе од страже до страже (чл. 157, 158, 160). Интересантно је и маркантно социјално и сталешко припадништво разбојника. Нису се разбојнишвом бавили само социјални отпаци, него и припадници горњег сталежа са угледним иначе положајем. Познато је, да су у средњовековној Немачкој постојали разбојници из витешког реда (*Raubritter*), велика господа, господари и скоро ситни владоци на својим земљама, који су од својих градова или замкова чинили операционе базе за извршивање систематских разбојничких напада на путнике и трговце. Било је и у средњовековној Србији властеле, који се бавили разбојнишвом мање више систематски. Понека су се њихова имена сачувала у дубровачком архиву, одакле је Конст. Јиречек извадио више документалних података, на основу којих нам је дао целу слику разбојништва у XIV веку (*Историја Срба*, IV, 45—48). Било је у средњем веку извесне везе између војне струке и разбојништва, што је Конст. Јиречеку дало разложног повода да каже, да у оно доба разбојништво беше претспрема за ратовање (IV, 45). Може се чак казати и нешто више, и то да је разбојништво донекле била једна врста ратоборне акције. То се види из интересантног обећања, које је 1267—1268 г. дала Дубровчанима краљица Јелена, да ће их предупредивати о свакој непријатељској акцији против њих од стране краља Уроша I, њеног мужа; та се могућа непријатељска акција краљева опредељује у краљичиној повељи овако: „ако име хтети краљ послати војску на Дубровник или гусу“ (*Нов.*, Спом., 155). Није дакле за чуђење, да је граничарска служба крајошника била подједнако управљена и против

туђе војске и против гусара. Треба да се у стилизацији дотичних чланова Душановог Законика (49-г и 143-г) подвуче она епска мирноћа, са којом се скоро истим речима слика опасно по земљу кретање и скитање како туђе војске, тако и гусара (која војска туђа греде и плени земљу цареву.... ако се обрете гусар ошад през државу краишника и плени где где...).

Ако се све горње узме у обзир, онда ће нама бити потпуно јасан велики значај казнене новеле Душанове против гусара и тата. У њој се манифестују енергични напори државни управљени на заштиту неприкосовености својине и безбедности саобраћаја и промета у земљи. Душаново законодавство сматра татбу и разбојништво, који се обављају професионално, као општеопасна кривична дела, те против њих иступа са најоштријом казном репресијом.

Као важно и чак општеопасно кривично дело против имовине јавља се *паљевина*, толико страшна у сеоском животу, а која се због тога нарочито истиче и најоштрије кажњава већ у најстаријем праву. Руска Правда изузима из општег система новчаних глоба три општеопасна кривична дела, и то: разбојништво, крађу коња и паљевину и као општеопасна кажњава их конфискацијом и прогонством. Кад крајем XIV века долази у руском праву прва писана одредба о смртној казни (у Псковској Судној Грамоти), налазимо у њој на паљевину као на једно од четири кривична дела, за која се прети смртном казном. У законским споменицима пре Душановог Законика уопште се за паљевину не спомиње, што никако не значи, да није паљевина била позната или да није била кажњива, него значи само то, да у испрекиданим партикуларним законским актима, као што су били уговори и манастирске хрисовуље, није било прилике, да се законодавац изјасни поводом паљевине, која је очевидно попадала у потпуности под обичајно право. За такав закључак овлашћује нас сам Душанов Законик, евентуално онај начин, на који се у њему решава о паљевини.

Паљевина долази у Законнику под називом *запаљење* (чл. 99) и *пожег* (чл. 58). Предвиђа се паљевина у сеоским приликама, дакле паљевина куће, гумна, сламе и сена унутра у селу (чл. 99) или паљевина гумна или сена изван села (чл. 100). Основна одредба о кажњавању паљевине (чл. 99) има две редакције, и то старију и мало познију. Непроменљива је у обе редакције супсидиарна колективна одговорност села, ако је паљевина извршена унутра у селу, и околине, ако је паљевина учињена ван села. Та се супсидиарна колективна одговорност састоји у томе, што село, евентуално околина има да преда паликућу (*пожежцу*) власти за кажњавање или, ако га не преда, да плати глобу. То је алтернативна дужност села, евентуално околине, те заједница може да слободно одлучи, што ће учинити, може дакле потпаљивача да да и да не да, како хоће, ако је сама вољна да плати штету. „Такво поступање“, вели Новаковић, „није за веровање због тога, што се никада није могло слагати с интересима села“ (Зак.², с. 204—205). Према томе Новаковић мисли, да није било у питању, да ли заједница хоће или неће да преда паликућу, него да ли га може или не

може да пронађе. Новаковић ту без довољног разлога поужава и тим изопачује смисао једне старе обичајноправне одредбе. Та одредба није ограничена на то, што прописује колективну одговорност, кад није потпаљивач пронађен, него поставља питање много шире. Не тражи се доказ, да ли је потпаљивач пронађен или није, него се слободно оставља селу, да га преда или да за њега плати. Наравно се с интересима села не слаже, да правог паликућу сакрије од суда, али је у интересу села да не преда на казну потпаљивача, који у самој ствари није крив, јер није учинио паљевину с умишљајем, него из нехата или чак случајно, јер није се налазио у потпуној свести и т. сл. Стари суд није кажњавао кривца, него кривично дело, те није улазио у претрес питања о виности и о побобности за урачуљивост. Та је питања решавала ужа заједница, којој је кривац припадао, решавала их је, тако рећи, интуитивно према правној свести народној, те ако је нашла, да нема виности или урачуљивости, није кривца предавала суду, него је за њега плаћала. И то се потпуно слагало с интересима села, да сачува своје вредне чланове, који су пали у противправну радњу због неких неприлика. Супсидиарна је колективна одговорност коригирала формално проценјивање кривичног дела од стране суда. То је стари обичајноправни поредак, који је код паљевине Законик одржао и санкционисао. Ако је заједница предала потпаљивача суду, суда је казна падала на њега. О тој се казни у старијој редакцији вели, да је *пожежца патил и платил* (чл. 99). Што је паликућа платио, то је била глоба, а што је он patio, то је била нека лична казна за њега; ту казну, као што и износ глобе, Законик не одређује, него очевидно упућује на свима познату норму обичајног права. Мало познија редакција доноси две битне промене, и то, прво, уводи у биће паљевине злонамерни умишљај (*по пизме*), и, друго, прецизира казну и то одређује смртну казну спаљивањем. Главни је то, што је закон преузео на себе тачно одмеравање казне, а чим је то учинио, требало је да реши и питање о виности. Тако сукопесивно постојање двију редакција испољава нам одлучни моменат у историји паљевине, и то њено превођење из области обичајног права у област законске регламентације. Није се такво превођење вршило из теоретских, него из практичних разлога, и то да се поштри казна, јер је обичајноправна репресија очевидно била лабава.

Земљораднички је живот изазивао специалне повреде аграрне својине, које су забележене у средњовековним законским споменицима. Ту пре свега спадају кривична дела против пољске имовине обухваћена под општим називом *потке*. Као што је тај назив темељито протумачио Стефан Бобчев на основу обилате грађе бугарског обичајног права, *потка* првобитно је белега постављена око једне ливаде, а затим уопште гранични знак, одакле већ потиче њен деривативни значај, и то — повреда граничног знака, повреда неприкосновености аграрне својине и напослетку глоба, која се за ту повреду узима. На *потку* наилазимо у хрисовуљи кр. Милутина св. Ђорђу Скопском 1300 г., која се односи на крај погранични са Бугарском земљом и која се базира на читавом низу

претходних ктиторских повеља издатих од претходних владара у истом крају, а између којих има и хрисовуље бугарског цара Константина Асана од 1258 г.¹⁾ У наведеној кр. Милутиновој хрисовуљи потка се спомиње на више места, где се набрајају глобе, које има манастир да наплаћује (чл. 10, 32, 40, 47). Али осим тога хрисовуља износи и дефиницију оних кривичних дела, за која се потка узимала и која дакле спадају у ширу категорију кривичних дела против аграрне својине обухваћених називом *потка*. Ко повреди црквену *водовађу* (*aquaeductus*) тим, што одврати воду од црквене земље („и възбрањајеј воде тешти на црковну земљу идеже јест и от испрва текла законнаја вода“), да плати *потку* од 12 перпера (чл. 27). За противноправно отуђивање промијарске земље²⁾ плаћа се *потка* од 12 перпера (чл. 35). У истом износу од 12 перпера одређује се глоба још у овим случајевима: ако ко без игуманове дозволе ниву црквену пооре или врт учини или гумно подигне на црквеној земљи (чл. 53), ако ко без игуманове дозволе поведе воду из црквеног водовода (чл. 54), ако ко без игуманове дозволе посече шуму у црквеној гори (чл. 55). И ако у три последња случаја није глоба изрично названа потком, ипак и исти износ глобе и биће кажњивих њоме радњи овлашћује нас, да ту признамо постојање кривичних дела, која спадају у шири појам потке, као повреде аграрне својине. У општи број глоба уврћена је потка још у Светостефанској хрисовуљи 1313—1318 г., која се исто тако односи на јужне крајеве; ту је износ потке одређен у висини од 6 динара (чл. 76); за што је износ толико смањен, не можемо да објаснимо, јер за то нема никаквих података.

Душанов Законик доноси о потци ову одредбу: „Потка међу селми 50 перпер, а влахом и арбанасом 100 перпер: и те зи потке цару половина, а господару половина, чије буде село“ (чл. 77). Кратка, скоро лаконична стилизација сведочи о томе, да је у питању једно старо кривично дело добро познато из обичајног права и његове вековне праксе. Стара је и конструкција глобе подељене на пола између државе и оштећеника (в. горе стр. 15—16). Новаковић тумачи наведеног члана овако: „Потка је свађа, сукоб, бој“ (Зак.², с. 192). После горе наведеног објашњења потке од Бобчева, то се Новаковићево тумачење не може да прими. Могло је бити и свађе, и сукоба и боја, али није се у томе састајало биће кривичног дела називаног *потком*, који се назив преносио и на глобу за њега, него у повреди граница, међа и преко тога у повреди аграрне својине. У чему се могла састајати *потка међу селми*, то је јасно. — на име у томе, што би једно село поорало њиву другог, или би врт учинило или гумно подигло на земљи другог или би у шуми другог села посеколо дрво и т. сл. Компликованији је случај са Власима и Арбанасима. Треба се ту сетити, да су Власи и Арбанаси били ненастањени сточари, који су у топло време пасли своја стада у

¹⁾ Најисправнији текст Асанове хрисовуље пружа Г. Иљински у своме делу „Грамоты болгарскихъ царей, Москва, 1911 г., стр. 14—19 и табл. II.

²⁾ Која се даје војницима на плодуживање, дакле без права слободног располагања с њом.

планинама, а у хладно време силазили су доле и тражили зимовиште код настањеног становништва, — у селима. Наравно су то зимовиште могли да добију само по споразуму са господарима земље (в. хрисов. св. Николи Врањинском 1242 г., чл. IV и око 1280 г., чл. VI), евентуално са селима. Ако би продри у село без споразума, онда би учинили *потку*, која се у датом случају кажњава дуплом глобом, јер се законодавац брине да пооштrenom казном уклони опасне по јавни мир сукобе између настањеног и номадског становништва. Из тих разлога Законик нарочито предвиђа још једну компликацију поводом коначовања номадских сточара у селима, и то оваку: „где престоји влах или арбанасин на селе, на том-зи селе да не престоји други греде за њими. Ако ли по силе стане, да плати потку и што је испасал” (чл. 82).¹⁾ Ту се јасно види, да се потка од стране Влаха и Арбанаса састајала у насилном продирању унутра у сеоске границе, што је баш и сачињавало повреду аграрне својине.

Најчешћа и најобичнија повреда аграрне својине је без сумње била, као што је и данас, *попаша*. Манастирске хрисовуље предвиђају попашу, али није то обична појединачна попаша, која наноси просечно малу штету и може се десити сваког дана, него попаша, тако рећи, на велико, која јако оштећује и чак упропашћује извештан део газдинства. Несумњиво такву попашу на велико предвиђа хрисовуља св. Ђорђу Скопском 1300 г., кад одређује овако: „Ако ли кто улезе у црквена пашишта без игумнова благословенија (т. ј. без игуманове дозволе) с којим љубо добитком, да плати у царину 100 перпер, а от тех глоб цркви третије. И што помре цркви добитка тој зиме, да все плате ти-зи који буду попасли пашишта црквена” (чл. 59). Дечанска хрисовуља 1330 г. предвиђа, да неко стално пасе своја стада на манастирским планинама, а не даје мастиру одређене дажбине, и за такву попашу одређује глобу у натури и то од 500 ована (чл. VI). У хрисовуљи цара Стефана Душана Хиландару 17 маја 1355. г. на метохију манастира св. Петра Коришког наилазимо на врло интересантну и маркантну одредбу односно попаше на велико, и то оваку: „И планина св. Петра што пише хрисовуљ стари... да их не пасе посилијем ники властелин мал ни велик, ни Влах ни Арбанасин. Ко ли се нађе мал и велик и име пасти силом, vsаки настојешти кепалија града Призрена или господар земаљски да узме на њих 300 ован, ни суда ни пре, како пише хрисовуљ светоза краља (т. ј. кр. Милутина), и книга судерна царства ми, како им је судило царство ми са Арбанаси, и узем на њих Повика Радослав потку” (чл. 22).²⁾ У наведеној одредби има

¹⁾Данашњим језиком тај се члан излаже у Новаковићевом коментару овако: „Кад у једном селу падну на одмор влашки или арбанашки пастири, други који за њима иду да се не одмарају у том истом селу. Ако ли би ко силом пао на одмор, да плати потку, и оно што је испасо” (Зак.², с. 195).

²⁾ в. Александар В. Соловјев, Два прилога проучавању Душанове државе, Скопље 1926, стр. 28.

много важних момената, и то: прво, ту се предвиђа попаша на велико, коју могу извршити или охоли властелин, који преко својих људи насилно продре у манастирска пасишта, или номадски пастири, који иста пасишта стихијно, тако рећи, поплаве са својим стадима; друго ту се у попаши изрично подвлачи елеменат насиља; треће, таква се попаша поравњује са потком, као што о томе сведочи наведено у хрисовуљи преседан из судске праксе. У потпуној сагласности са Дечанском хрисовуљом предвиђа насилну попашу хрисовуља цара Стефана Душана св. Николи у Добрушти око 1355 г., само глобу за њу одређује алтернативно, и то или 500 перпера или 500 ована (чл. XII). Као што се види из горњег, насилна попаша на велико спада у шири појам потке, као повреде аграрне својине.

Ипак није се наведено гледиште спроводило увек и свуда, него се насилна попаша на велико понега остављала сасвим без казне, није чак изазивала ни обавезу за накнаду штете, него се ликвидирала плаћањем обичне дажбине за уживање пасишта. На такво стање ствари наилазимо у хрисовуљи цара Стефана Душана манастиру Лесново 1347—1350 г., где се тим поводом вели овако: „И што јест планина црковна и пашница и зимовишта, всем тем да обладаје црков светого Архангела. Аште ли кто начнет по силе пасти или зимовати, да даје травнину цркви по закону” (чл. 26). Очеvidно је, да строго правно гледиште уступило је ту неким разлозима опортунитета, који нам нису познати.

Обична појединачна попаша на мало, која се дешава, тако рећи, у комшилуку, долази на писму тек у Душановом Законнику, где се о њој одређује овако: „Ако кто попасе жито, или виноград, или ливаду грехом, те-зи попашу да плати што реку душевници (т. ј. поротници) који цене. Ако ли нахвалицом попасе, да плати попашу и шест волов” (чл. 76). Ту се разликују две врсте попаше у погледу виности, и то *попаша грехом*, т. ј. из нехата или чак случајна, и *попаша нахвалицом*, т. ј. са умишљајем и насиљем (уп. горе стр. 36). Поводом прве не постоји кривична одговорност, него само грађанска, и то накнађивање штете, које се назива, као што и сама противправна радња, попашом. Тек поводом друге врсте попаше постаје за извршиоца и кривична одговорност, и то плаћање глобе од 6 волова. Архаична глоба већ сама по себи сведочи, да је одредба Законика о попаши извађена из старог обичајног права, које је у датом случају Законик само прецизирао и санкционисао.

Усамљено стоји једна засебна врста кривичног дела против имовине предвиђена у другој Аранђеловској хрисовуљи цара Стефана Душана и краља Уроша 1353 г. Дотична одредба гласи: „И кому не хоће митрополит туђему човеку, у оном - зи седе никто да га *силом не посади*. Кто ли дрзне и учини што по силе от више писаних, да плати царству ми сто перпер, а цркви сто” (чл. XI). Биће ту предвиђеног кривичног дела састоји се у томе, што неко против воље митрополита, као евентуалног господара земље по званичној дужности, насилно посади на манастирску земљу тежака,

кога не би хтео митрополит.¹⁾ Дакле ту постоји повреда туђег права располагања са аграрном својином, и то права слободног бирања начина, на који се земља има да експлоатише.

§ 20. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ВЕРЕ.

Хришћанска је црква допринела у правни живот европских нација нову категорију кривичних дела, и то против вере. На то су средњовековне државе реагирале на двојаки начин, и то, с једне стране оставиле су кривична дела против вере цркви да им суди самостално и по казним прописима црквеног права, и, друго, казнену репресију против неких кривичних дела преузеле су на себе те су увеле дотична кривична дела против вере у систем световног казног права. У историји националног права узима се у обзир само тај други начин реакције, јер се у њој не прати црквено право, које је било од интернационалног карактера, него домаће национално право.

Прво кривично дело против вере, које је Српска држава прихватила у свој систем казног права, била је јерес. О оснивачу Српске државе Стефану Немањи прича се у његовом животу као свеца (св. Симеона), да је он гонио богомиле и сматрао припадништво тој јереси као кривично дело, које је кажњавао према виности кривца спаљивањем, урезањем језика, конфискацијом имања и прогномством.

Другу етапу у усвајању кривичних дела против вере од световног права претставља Жичка повеља Првовенчаног краља Стефана око 1220 г., која уводи световну казну, и то глобу за повреду верских прописа о браку. У тој повељи законодавац изјављује, да је проучио Божанствени закон и наишао је на „Господско запрештеније”, т. ј. на забрану од стргне самог Господа, да се муж од жене а жена од мужа не разлуче (чл. 17). На основу тога проглашује као кажњиво свако самовласно растављање брака, те га кажњава глобом у стоци, додајући још телесну казну за жену, која би напустила мужа (чл. XVIII—XX). У вези с тим кажњава се двојеженство, и то узимање друге жене после отпуштања прве (чл. XXIII). Осим тога се још кажњава забрањени кансним брак са сватвицом (чл. XXVIII). Нису то према ондашњем схватању кривична дела против брака и породице, као друштвених установа, него против вере, против Божје заповести.

Сурово гоњење од стране Стефана Немање скоро је сасвим уништило богомилство у Србији, те питање о јереси на дуго је време престало да буде актуелно. Што се пак тиче самовласног растављања брака, стара прехришћанска традиција, по којој је муж могао да пусти жену, није још дуго време изумирала, те потпуно је актуелна била казнена репресија против *раслуста*. У хрисовулама

¹⁾ „И сију-зи земљу више писанују цркве Светаго Николи *никто по силе да ју не тежи*, токмо кому ју даје митрополит из десетка”, т. ј. уз наплаћивање десетог дела прихода (*иста хрисов.*, чл. VII).

XIV века *распуст* се убраја у оне глобе, које је држава уступала црквама (хрис. св. Николи Мрачком 1330 г., чл. XIII; ман. Трескавцу после 1337 г., чл. X; Аранђелска 1348—1353 г., чл. 190).

Трећу етапу претставља Душанов Законик, у коме се мање више систематски кодифицира извесни број кривичних дела против вере. У тој се кодификацији на прво место истиче јерес и радње, које помажу њено ширење. Успоставља се донекле првобитна традиција Стефана Немање. Дејствовао је ту вероватно и стари узрок, и то потреба борбе против богомилства, које је опет почело интензивније продрати у Српску земљу из Бугарске, а још више из Босне и Хума. Свакако се у једном запису од 1329 г. (отприлике) спомиње, да је млади краљ Стефан Душан победио безбожне и погане Бабуне, како су се у народу називали богомили. Али поред старе опасности од богомила постала је и нова опасност од стране римског католицизма, или латинства, за које су толико били повољни велики догађаји на Балкану у XIII в. Латинска царевина (1204—1261 г.) је самим фактом свога постојања у Цариграду вршила пропаганду победоносног католицизма, чији је утицај продро чак и у Никеју, куда су се повукли од освајача византијски цареви са својим двором, који је био седиште и средиште културе.¹⁾ Баш у доба Никејског царства спада приметни латинофилски покрет у византиском богословљу, који је прокрчио пут за потоњу Лијонску унију (1274 г.), уосталом неуспелу. Латинофилство је још у XIII в. наишло на отпор од стране исихаста (молчалника), присталица мистичког покрета, који је постао и дуго се време одржао (до 15 в.) међу светогорским калуђерима и у појединости у Хиландару. Исихасти су строго чували источно православље те су иступали као одлучни противници зближавања с Римом. Баш у време великих замисли и реформа Душанових спада борба, коју су у Византији водили исихасти против варлаамита, који су били присталице латинофилског покрета и спремали су компромис с папом. Душан, који се иначе наслањао на идејну помоћ од стране Свете Горе, без сумње је водио рачуна о одлучном негативном становишту исихаста према латинству и за строго чување православља.²⁾ На то га је обавезивало и преузимање царског звања, нарочито позваога за чување праве вере. Није ипак од почетка био Душан чврст у вршењу те функције. Због озбиљне турске опасности зажеleo је овлашћење од папе, да поведе рат против Турака као врховни војсковођа хришћанства. Ради тога је преко скадарског епископа изјавио папи, да је вољан да пристане на унију, на што је у марту 1347 г. добио од папе благосклоно писмо. „Али”, вели Конст. Јиречек, „односи (између цара и папе) се убрзо затегнуше, по свој прилици, због анжуанског рођења међу Латинима приморских вароши код Бара и Арбанасима, који су се често колебали између обе цркве” (*Историја Срба*, I, 301). Спољашње дакле прилике опет су Душану омогућиле, да се врати на пут строгог православља и

¹⁾ в. Д-р М. А. Андреева, *Очерки по културѣ византијског двора вѣ XIII вѣкѣ*, в Праге, 1927.

²⁾ в. Д-р Александар В. Соловјев, *Законод. Стеф. Душана*, стр. 79.

његове заштите, пре свега против агресивног латинства. Ма како да је било, између кривичних дела против вере унесених у Законик у првом реду стоји отпадништво православног у католицизам, или *јерес латинска*. „И за јерес латинскују што (се) су обратили християни (т. ј. православни)¹⁾ ва азимиство²⁾ (т. ј. католицизам), да се вазврате ва християнство. Ако ли кто се обрете пречув и не вазвратив се ва християнство, да се каже како пише у законнику светих отац“ (чл. 6).

Имао је цар Душан много римокатолика у својој држави, и то и поданика у приморским градовима, који су уживали аутономију, и странаца, који су стално боравили у земљи, као што су трговци Дубровчани и рудари Саси, а који су уживали нарочите повластице, гарантоване у трговачким уговорима и другим владачевим повељама. Сви су они слободно исповедали католицизам и јавно су обављали свој религијски култ. За њих исповедање католицизма никако се није сматрало као јерес латинска у смислу кривичног права. Као таква се сматрало и кажњавало само отпадништво православних у католицизам. Из пролазних разлога спољашње политике понега је Душан притискивао римокатолике. 1350 г. жалио се папски легат краљу Угарском и Млечићима, да је Душан силом нагнао Латине да приступе источној цркви и да их је, противно црквеним одредбама, поново дао крстити. Али иначе је у Српској држави владао систем потпуне толеранције према рођеним католицима. 1354 г. јављао је Душан папи, да је у својој држави строго забрањено да се Латини поново крштавају, да је наредио да им се одузети манастири и цркве издаду, а свргнути латински епископи, опати и свештеници да се могу слободно вратити. И ако толерантна према рођеним католицима, Српска је држава била конфесионална православна држава те апсолутно је забрањивала и кажњавала отпадништво од државне вере православне. Нису дакле православни уживали у Србији слободу религијске савести, јер су били лишени права да православну веру напусте и да приме коју другу. Непризнавање слободе религијске савести припадницима државне вере својствено је свима конфесионалним државама не само православним, него и римокатоличким. Као пример у томе погледу између Словенства може да послужи Пољска. Пољско је средњевековно право сматрало као кривично дело те је кажњавало државном казном свако битно отступање од начела католичке вере, дакле пре свега отпадништво од католичке цркве и исповедање учења, које је с њом у супротности, т. ј. јерес, апостасију и атеизам. Првобитно је то кажњавање за отпадништво од римокатоличке вере било примљено у државној пракси и тек је едикт

¹⁾ Не само православни, него и католици сматрали су за хришћане само припаднике своје цркве. Кад су на Западу говорили о *mundus christianus*, нису у њега убрајали православни свет. Према томе се Пољска називала *antemurale christianitatis*, т. ј. предњи зид, или предња тврђава хришћанства, јер се иза тога зида налазила већ тобоже „нехришћанска“ Русија.

²⁾ *Азимиство* (*азуміа*) је обред причешћивања пресним хлебом, чим се између осталог разликује католицизам од православља, које се служи за причешћивање хлебом са квасцем.

1424 г. донео, за ту праксу законску потврду.¹⁾ Што се пак тиче толеранције, она је била у Пољској према православнима много мања од толеранције према римокатолицима у истодобној Србији.

Бранећи православље од отпадништва, које би могла изазвати агресивност католицизма, Душанов Законик забрањује под претњом казне католичку пропаганду нарочито свештеницима. „И поп латински ако се најде обратив християнина (sc. православног) ва веру латинску, да се каже по закону светих отац“ (чл. 8). Та се одредба не коси са системом толеранције у конфесионалној држави према иноверцима, јер систем толеранције допушта слободно и јавно исповедање иноверне вере само оним, који су у њој рођени, а никако не дозвољава ширење њихове вере међу припадницима државне вере. Нема ту слободе религијске савести, коју нису уживали ни припадници државне вере, али систем толеранције није погажен.

Борбом против продирања католицизма у православни свет изазвано је кажњавање римокатолика, који би ступио у брак са православном, а не би сам прешао у православље. „И ако се најде полуверац (т. ј. римокатолик)²⁾ узам християницу (т. ј. православу), ако узљуби, да се крсти у християнство (т. ј. православу); ако ли се не крсти, да му се узме жена и деца и да им се да дел от куће, а он да се иждене“ (т. ј. протера, — чл. 9). И та се одредба не коси са системом толеранције, јер не дира у слободу исповедања рођене вере од стране толерираног иноверца, него му забрањује нешто, што му забрањује и његова вера, јер католицизам исто тако, као што и православље, сматра *cultus disparitas* (разлику у религији) као сметњу за брак. Дозвола т. зв. мешовитог брака долази тек као резултат превлађивања државних разлога над верским и сведочи о лаизацији (стицању световног карактера) државе, и ако она уосталом одржава начелни конфесионални карактер. Тога није у средњем веку било, нити је могло бити. Наравно кажњавање у датом случају прогонством дошло је као ванредна мера борбе против опасног те нежељеног продирања римокатоличких елемената унутра у интимни породични живот православног света.

Тек после казних мера намењених на превенцију против римокатоличке опасности Законик прелази на општу казнену одредбу о јереси, која гласи: „И кто се обрете јеретик, живе ва християнех (т. ј. међу православнима), да се жеже (жигоше) по образи и да се прожене (т. ј. протера); кто ли га име тајити и та-зи да се жеже“ (жигоше“, — чл. 10). Новаковић коментарише наведени члан овако: „Тешко је разумети, како је време члану дато

¹⁾ v. *Stanislaw Kutrzeba*, *Dawne prawo polskie sącowne w za ysie*, wydanie drugie, 1927, str. 34.

²⁾ Треба подвући, да, кад православни отпадне у католицизам, онда законодавац говори о јереси латинској, а рођеног и правог католика не назива јеретиком, него полуверцем, што очевидно одговара појму о схизми. — Ул. *Const. Jireček. Archiv für slav. Philol.*, XXII, 211. У једном рукопису XIV—XV в. чјиј оригинал спада у XII или XIII в., сви се народи деле, на верне, полуверне, неверне; верни су православни, полуверни римокатолици, неверни — нехришћани (*Ј. Стојановић*, Гласник, LXIII, 1885 г., стр. 61.)

овако опште значење, пошто се зна да је јеретикâ било по свима знатнијим градовима и рударским местима, у којима су уживали нарочите повластице трговачких уговора. Те повластице и Законик свуда признаје, и још при одредбама о пороти нарочито помиње *инверце* (чл. 153). По томе ваља узети да се овај члан тиче јеретика који би били прави српски грађани; за њих Законик није допуштао другу веру осим православне" (Зак.², с. 154—155). Новаковић је ту погрешно у томе, што је јереси, предвиђеној у чл. 10-м, приписао шири значај, који обухвата тобоже и латинску јерес, т. ј. и римски католицизам. Међутим то није тачно. Јерес латинска за законодавца и за његову кривичноправну конструкцију је само то, „што су се обратили християни ва азимиство“, тј. само отпадање православног у католицизам. Рођени католик сам по себи није за законодавца јеретик, него полуверац и, као такав, није за своју ину веру, или полуверу ни кажњив. Према томе јеретик предвиђен у чл. 10-м није никако католик, дакле ни иноверац, за кога се доноси специјална одредба о нарочитом саставу пороте. У чл. 10-м је предвиђен јеретик у ужем смислу речи, који је постао унутра у православној цркви. Стари законодавац не резонује уопште са апстрактним појмовима, него увек има у виду неке конкретне прилике непосредно му блиске. Због тога има право Соловјев, кад каже, да се у чл. 10-м циља пре свега на богомиле (*Законад. Стеф. Душ.*, с. 166), чим се успоставља и наставља стара традиција, која иде још од Стефана Немање. Против богомилства се законодавац бори у толико марљиво, да проглашује за кривично дело не само припадништво тој јереси, него и поједину јеретичку „бабунску реч“, т. ј. изреку или можда молитву коју би изговорио неко чак и од православних, и за то кажњава властелина глобом од 100 перпера, а себра глобом од 12 перпера и батинањем (чл. 85).

Казнена заштита безбедности православне вере завршује се у Законнику чл. 21-м, који гласи: „И кто прода християнина у иноверну веру, да (му) се (рука) одсече и језик уреже“ (чл. 21). Пошто се продати могао само роб, дакле у питању је продаја православног роба иноверцу, одакле постаје опасност да ће роб под притиском иноверног господара изгубити и своју рођену православну веру. Да се та опасност уклони, законодавац прети продаваоцу жестоком казном, и то дуплим осакатом. Биће кривичног дела се ту састоји у противправној радњи против вере. Тек рефлективно од кажњивости тога дела добија заштиту и верска личност роба (в. горе стр. 26).

Тек после казних мера управљених на уклањање опасности за православље од јереси, обраћа се Законик чишћењу православља („да се очисти християнство“, т. ј. православље, — чл. 1.) од домаћих празноверица, између којих истиче за казнену репресију вађење из гробова и спаљивање тобожњих вампира, што је предвиђено у чл. 20-м „о ресницех који телеса мртвих жегут“. *Ресник* се може упоредити са старослов. *ресин* — истинити, *реснота* — истина, *уреснити* — потврдити; *ресници* су вероватно били пола незнабожачки чаробници, или мађионичари, нарочито стручни за борбу против вампира (*Const. Jireček, Arch. f. slav. Philol.*, XXII,

211). Одредба о признању дотичне чаробне радње за кривично дело гласи овако: „И људије које са влховством (т. ј. мађиониством) узимљу из гробов, тере их сажижу, село које то-зи учини, да плати вражду; ако ли буде поп на то-зи дошал, да му се узме поповство” (чл. 20). Маркантна је ту кривична одговорност села, која не долази као супсидиарна, него као главна и искључива (в. горе стр. 30). Законодавац се очевидно не нада, да ће село икад предати праве руководиоце чаробне радње, горе споменуте *реснике*, те баца редовну одговорност на цело село. Карактерно је и предвиђано у закону учешће попа у чаробној радњи, што сведочи, да није ни свештенство било слободно од празноверица, које су биле заостатак незнабоштва. Било је дакле неке мешавине од незнабоштва и хришћанства, што је у руској историји познато под називом „двојеверја”. Баш против тога се бори Душанов Законик те тражи да се очисти хришћанство, чему су имале да служе и казне за кривична дела против вере.

Осим наведених кривичних дела против вере, чије гоњење служи једином задатку, и то да се православље очисти од јереси и незнабожачких празноверица, предвиђена су у Душановом Законику још два кривична дела, која не улазе у горњи систем и уопште иступају усамљено и испрекинуто. На њих се односе ова два члана Законака: „Мађиник и отровник који се најде облично (т. ј. буде ухваћен на делу или са *corpus delicti*), да се каже по закону светих отац“ (чл. 109. в. горе стр. 69.); „црков кто обори на војсце да се убије или обеси” (чл. 130). Да је црква сматрала мађиониство као кривично дело против вере и да је у, томе погледу изједначивала отровнике, т. ј. вештаке за састављање отрова, са мађионичарима, то је ствар општепозната. Није ту Законик увео ништа ново, него је само поновио и званично прогласио оно, што је и пре тога и без тога било на снази. За такву поновну декларацију законодавац је сигурно имао нарочитих практичних разлога, који нам нису на жалост познати. Кажњавање обарања црква на војном походу без сумње је било изазвано ужасима непрекидних ратова и смерао је, да предупреди акта грозног вандализма, која би могла упропастити углед српске војске и државе пред Грцима, чије је мњење било за Душана особито драгоцено. Да се ту биће кривичног дела састајало у повреди вере, то је несумњиво, јер није могуће претпоставити, да је ту у питању кривично дело против имања, ни чак против јавног мира и поретка.

Није Законик исцрпео сва кривична дела против вере, а није то било ни потребно, јер су она сачињавала „духовне дугове” (*casus spirituales*), за које сам Законик признаје надлежност црквених закона (чл. 4). Извађена су од световног законодавца и унесена у Законик само нека кривична дела против вере, и то баш она, против којих је државна власт сматрала за дужно да изрично реагира и са своје стране. Код пет од осам кривичних дела против вере у Законику реакција се државне власти манифестује у одређивању световних државних казни (чл. 9, 10, 20, 21, 130), и то је потпуно јасно. Али постаје питање, у чему се састајала реакција државне власти код три остала кривична дела, за која Законик не

одређује казну, него упућује у погледу казне на црквене законе (чл. 6, 8, 109). На то се питање може одговорити овако. Потврђујући кажњавање споменутих кривичних дела у Законику државна власт је тиме изјављивала, да је нарочито готова, да помогне њихово проналажење и њихово изношење пред црквени суд. У исто је време изјављивала, да ће пружити цркви „световну руку” (*brachium saeculare*), која је њој потребна за извршавање казни одређених у црквеним законима. Такве изјаве нису биле за цркву индиферентне, него напротив важне, јер без помоћи „световне руке” државне није црква могла да изврши казне прописане за кривична дела против вере. „Ми смо научени”, вели се у Властаревеј Синтагми од имена црквених власти, „да јеретике и оне, који су криви због тешких сагрешенија, отсецамо од хришћанског тела, а кажњавати (телесним казнама) нисмо навикли, те неправљиве кривце предајемо градском (т. ј. световном) закону, јер се против њих пресуда изрече од световних власти” (Нов., Синт., 392).

Што су кривична дела против вере унета у Душанов Законик, од неких се истраживалаца сматра као обележје цезаропапизма у православној српској цркви (*Dolenc*, 33, 39). Нећемо том приликом понављати оно, што смо већ горе у историји државног права разјаснили поводом тобожњег цезаропапизма у средњовековној Србији. На овом месту сматрамо само за дужно, да још једанпут (в. горе стр. 107—108) подвучемо, да је у римокатоличкој Пољској световно право кажњавало јерес, апостазију (отпадништво од праве вере), атеизам и богохулство, одакле се ипак не изводи закључак о ма којем цезаропапизму пољских краљева. Што је световна држава кажњавала кривична дела против вере, то је потицало из оног својства „браниоца и помагача цркве” (*devotus sanctae ecclesiae defensor atque adiutor in omnibus*), које је од друге половине VIII века припадало франачким краљевима¹⁾, а по чијем су угледу исто својство уживали мање више сви западноевропски владари. По назорима православне цркве пуноћа државне власти у погледу цркве и вере није припадала свакоме владару, него само цару. Само цар се јављао као истинит и пуномоћан чувар вере, те је смео да кривична дела против вере укључи у световно законодавство, што је Стефан Душан и учинио, чим се прогласио за цара, те чим је стекао могућност потврдити, да његове законодавне одредбе „су тврде каконо и првих правоверних цар” (в. чл. 40. Законика). У Русији се исти процес развијао много спорије: московски су владари преузели на себе царско достојанство још средином XVI века, а кривична су дела против вере била укључена у систем световног законодавства тек у Уложенију (законику) цара Алексија Михаиловића од 1649 г., дакле преко сто година после издања Царског Судебника (судског законика) од 1550 г. Пошто се Душан налазио у непосредној близини према првом извору православног царства, црпео је одатле смело и одмах је преузео на себе пуноћу царске власти и у погледу вере. Истина,

¹⁾ В. W. *Ohr*. Der Karolingische Gottesstaat in Theorie und Praxis, Leipzig, 1902, s. 12.

скоро после Душанове смрти окривљавао га је пред цариградским патријархом деспот Угљеша, да се он начинио „као неки небески судија и законодавац, који поставља законе не тек земаљским, него и божанским стварима”. Али се та отпужба базирала на томе, да је Угљеша порицао право Душаново на царску власт, коју је у Душановим рукама сматрао као незакониту узурпацију. Иначе у погледу кривичних дела против вере није Душан прекорачио границе ни царске власти византиске, ни уобичајене законодавне праксе осталих европских владара у средњем веку.

§ 21. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ДРЖАВЕ.

Држава, као што је уопште познајемо у историји, постала је из ратних потреба, те у њеном основу лежи војна организација, која се базира на поузданој војној служби. Тај свој основни војни карактер држава одржава кроз целу историју, те није га изгубила ни до данас. Чим даље идемо у прошлост, тим је тај војни карактер осетљивији. Према томе потпуно је разумљиво, да првобитни и најстарији облик кривичног дела против државе састоји се у оној радњи, која подрива поузданост војне службе те тиме доводи у животну опасност војну, дакле и државну организацију. Таква радња је издаја, која је пре свега гажење основне службеничке и поданичке дужности према војној и државној организацији, и то верности. Према томе се издаја у старосрпском, као што, узгред буди речено, и у старом чешком праву, називала *невера* (чешки *nevěra*). Споменута се војна природа невере знатно огледа у Законику цара Стефана Душана и то у оној непрекидној асоцијацији, која је за састављаче Законика постојала између *вере*, као основа службе владоцу, и *невере*; као ширег појма кривичног дела против државе. На основу те асоцијације долазе у Законику редом два овака члана: чл. 51-и „о преданији сина у двор” и чл. 52 „за неверу”; у првом се та предаја у службу владоачеву слика овако: „и кто преда сина или брата у двор, и упроси га цар: *веровати ли га ћу?*, и рече: *веруј колико и мене*”..., а други члан почиње речима: „за неверу”... и прецизира супсидиарну одговорност куће за то кривично дело. Односно једног конкретног случаја, који се десио пре 1300 године, биће извршене невере описује се овако: *изневери бо се Вериха краљевству ми и побегне к севастократору Калојану Синадину*” (хрисов. св. Ђорђу Скопском 1300 г., чл. 30). Дакле је невера бежање са службе владоачеве к неком страном господару. Самовласно напуштање службе код свога владоаца сачињавало је први одлучни корак на путу издајништва, чије су се све врсте обухватале овим широким и изразитим појмом невере. Пошто је у сталешкој средњевековној држави непосредна служба владоцу сачињавала привилегију па дакле и струку племићког сталежа, према томе је у оно време невера била једно кривично дело, које су специјално извршивали припадници племићког сталежа. За припаднике нижег сталежа кривично дело против државе није у формалном правном погледу било ни мо-

туће, јер, ако би се један сељак, дакле приватни поданик, неверио, то би била невера против његовог господара земље, а не против државе, са којом није приватни поданик долазио у непосредни додир. Без сумње се тако ствар сматра и у Душановом Законику, где се говори о невери само у одељку посвећеном властели, а у одељку посвећеном нижем сталежу за њу се не спомиње (уп. чл. 52 и 71), и где невера, која несумњиво спада у „царева дугове“ (casus regales, в. чл. 192), ипак се међу њима не наводи, кад су у питању отроци или пастири (чл. 103 и 183).

Невера је добро позната појединачним законодавним актима и пре и после Душановог Законика, о чему има три врсте подагака. Прво, невера се од друге половине XIII в. наводи између „царских дугова“ (casus regales), т. ј. оних важнијих кривичних дела, за која је надлежан владалачки или свакако државни суд (хрисов. Хиландару 1276—1281 г., чл. IV; угов. са Дубровником 1308 г., чл. XV). Друго, почињући од истог времена казна се за нека важна кривична дела одређује по угледу казне за неверу, на коју казну законодавац баш и упућује. Тако у једном случају извршилац грабежа на тргу (хрисов. Хиландару 1276—1281 г., чл. VII), а у другом онај, ко би погазио гарантоване у хрисовуљи манастирске повластице, (хрис. Хиландару 1361 г. чл. IV), кажњавају се „*како и неверник*“. У првом случају осим наведеног општег упутства не каже се о казни ништа више; у другом случају упутство је мало детаљније те гласи овако: „*да се распе и накаже по закону како и неверник*“. Дакле се неверник кажњавао конфискацијом његовог имања (*да се распе*) и још неком личном казном, која се у наведеном изворном податку на жалост не прецизира, и ако се хрисовуља позива на Душанов Законик, јер, као што ћемо видети доле, у самом Законику казна за неверу није нигде тачно одређена. Што није лична казна за неверу била прецизирана на писму, то не значи, да није она била прецизирана ни у пракси. Напротив законодавац је могао да се ограничи на опште упутство о казни само због тога, што је та казна била стабилизирана у обичајном праву и у пракси, тако да је свима била добро позната. Само тиме се може објаснити, да у неким случајевима законодавац поред високе глобе за гажење законодавног акта одређује односно извршиоца дотичног кривичног дела још овако: „*да ми (т. ј. владоцу, дакле у њему оличеној држави) јест неверан (хрисов. Хиландару 6 септембра 1327 г., ал. 4; угов. са Дубровником 1345 г., чл. V).* Израз *да јест неверан* није у устима законодавчевим морална осуда кривца, него одредба о личној казни, којој је дотични кривац подложен поред имовинске казне. Треће, има тачних података, да се на невернике стварно примењивала конфискација њиховог имања (в. горе стр. 51). На жалост нема таквих података о стварном примењивању на невернике и личних казни. Али горе наведене законске одредбе несумњиво сведоче, да је поред имовинске било и личне казне за неверника. То су већ приметили претходни истраживаоци, и то Ђорић и Намисловски, чије мишљење и ми делимо. Горе смо се већ изјаснили, да је за неверу било и смртне казне, а сигурно и неких других личних казни за-

висно од тога, у колико је ово или оно дело извршене невере било тешко, јер је невера обухватала различне степене кривичног дела против државе (в. горе стр. 58).

Као што и појединачна законодавна акта, Душанов Законик убраја *неверу* у „царске дугове“ (чл. 192) и упућује да се изврши оци неких тежих кривичних дела казне „како неверници“ (чл. 140 и 144), али у чему се баш састоји казна за невернике, то није нигде одређено у Законнику, ма да се једна Хрисовуља од 1361 г. позива у том погледу баш на Законик (в. горе стр. 113). Као што се види, Законик није подредио кажњавање невере законодавној регламентацији, него је у томе погледу одржао на снази старо обичајно право и старе преседане, према којима се невера кажњавала конфискацијом и још личним казнама и између њих у најтежем случају смртном казном. Поводом невере Законик је донео само један важан новитет, и то укинуо је колективну одговорност рода неверниковог и ограничио је колективну одговорност само на неверникову кућу (чл. 52). То је била крупна реформа, права повластица за властелу. Одатле следи, да је пре Законика вредила у случају невере колективна одговорност целог рода неверниковог, што се иначе опажа у историји права свију народа, као и то, што ограничење колективне одговорности само на кућу неверникову долази свуда као извесна повластица за горњи сталеж.

Поред неверника и истим поводом долази у Законнику *пребеглац*. На два места Законик упућује да се одређени кривац казни, као што и неверник (чл. 140 и 144), а на једном месту „да се каже како и *пребеглац*“ (чл. 142). Горе смо навели, да баш бежање са службе владаочеве сачињава биће невере у једном конкретном случају забележеном у хрисовуљи 1300 г. (в. горе стр. 112). Базирајући се на томе сматрамо, да није *пребеглац* ништа друго до једна врста неверника. На другом месту Законик сâм констатује такво бежање и говори о побегоцу и као таквог предвиђа пре свега властелина или властеличића (чл. 144).

Као засебна врста кривичног дела против државе сматрало се јавно непокорвање државној власти осличеној у владоцу. Такво је непокорвање вређало донету у Законнику заповест владаочеву: „никто да не пречује што пише књига царства ми“ (чл. 136). Који не би ту заповест испунили, постају *преслушници* и *преслушници царства ми*, који долазе на три места у Законнику (чл. 129, 148 и 178) истим поводом, као што и горе забележени неверници, т. ј. ради упутства, да се неки други кривци имају кажњавати баш као преслушници. Чим се пак кажњавају преслушници, о том Законик ћути, јер је то било у своје време добро познато из обичајног права и праксе, и зашто ми данас на жалост не знамо, јер није од тога остало никаквих докумената. Наведени *преслушници царства ми* имају за себе преседане још средином XIII в., кад се већ у хрисовуљама и уговорима предвиђало: *кто ли се обрете преслушав сије моје или повеленије краљевства ми* (хрисов. св. Николи Врањинском 1242 г., чл. V; угов. са Дубр., 1253 г., чл. IV). Баш на томе моменту преслушања владаочеве заповести базирала се висока глоба за повреду гарантованих од владоца трговачких повла-

стица и црквеног имунитета (в. горе стр. 19—20 и 46—47). Вероватно су аналогичне високе глобе падале и на *преслушнике царства ми Душановог доба*. Изгледа да се биће њиховог кривичног дела састајало у демонстративном непокорвању владасчевој, дакле врховној државној власти. У тадашњим приликама властeosког самовлашћа нису ти преслушници били само предвиђана у закону могућност, него и мање више честа животна стварност.

У кривична дела против државе спада фалсификовање хрисовуља и то њихово преиначивање или преправљање. На завршетку хрисовуље св. Ђорђу Скопском 1300 г. долази овака одредба: „кто ли се обреште... претворив једину чрту от сих више писаних у сем хрисовуле.... да примет гнев и наказаније от краљевства ми и да плати у царину 500 перпер“ (чл. 78). Законик предвиђа преправљање баштинских хрисовуља и кажњава га поништењем хрисовуље и одузимањем баштине од кривца (чл. 138).

Напоследку се у кривична дела против државе могу убројити повреде фискалних права. Ту долази тајно ковање новца, које се кажњава спаљивањем кривца (чл. 169; в. горе стр. 56), и неплаћање соћа. „Ако ли соћа властелин не да на те (законом одређене) рокове, властелин та да се свеже на царском двору и да се држи докле плати двојином“ (чл. 198). Пошто је соће значио данак на земљу, који су властела давали владоу у име признања да је он врховни господар земље, властелин, који га у року не би платио, није био само неисправан дужник према фиску, него и *преслушник* према владару. Како се то у ствари квалифицирало, не знамо, јер нам је дотични члан Законика дошао само у познијем Раковачком препису, у коме има трагова познијег доба, тако да се на основу њега не могу успоставити тачне црте средњевековног права.

§ 22. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ПРАВОСУЂА.

Поред обезбеђења спољашње безбедности за земљу, што је држава постизала својом војном организацијом, други, а неодвојени од првог задатак државе био је да обезбеди унутрашњи мир у земљи, што се постизало судском организацијом. Највише би се мир у земљи вређао, ако би се лични и имовински сукоби у народу решавали самовласним разрачунавањем између странака. Да се то уклони, требало је да функционише као што треба суд. Правосуђе се од почетка државне организације сматрало као главно и основно јавно добро, које држава пружа народу. Према томе је рано постала забрана самовласних радњи, које би спречавале нормално функционисање судства, као што је и рано дошло њихово кажњавање. Једном речи државна је организација допринела и појам о кривичним делима против правосуђа. Чим више се судство развијало, тим више се разграњивао систем кривичних дела против правосуђа, јер држава је тежила да обезбеди сваку етапу у кретању правосуђа од зликовачког напада, конструисала је сваки такав напад као засебно кривично дело и реагирала је на сва та поједина кривична дела против правосуђа разноликим казнама.

Чим је држава преузела судство у своје руке, забрањује се свако вансудско и самовласно разрачунавање између странака поводом личних и имовинских сукоба и спорова. На такву забрану наилазимо у једном од најстаријих уговора са Дубровником и то од 1215 г., где се изрично заповеда, а да не *изма* (чл. IV), т. ј. да не буде одузимања ма чега од противне странке ради самовласног подмиривања својих потраживања. Није та забрана праћена претњом казне, као што нису уопште уговори имали у почетку казнену санкцију њихових одредаба. Таква санкција долази тек у уговору 1283 г. и то у облику глобе од 500 перпера, која се одређује за оне, „кто ли се обрете испакостива им (т. ј. дубровачким трговцима), или што узме од њих“ (чл. II). Под подвученим речима могао се предвиђати и *изам*. У даљем казна за повреду трговачких властица постаје у уговорима опште правило, а не може бити сумње, да су те повластице обухватале и слободу од *изма*, који би дакле, ако би се десио, несумњиво потпао под општу казну.

Није било самовласно вансудско подмиривање својих потраживања забрањено и гоњено само у промету са страним трговцима, него и у унутрашњем животу између домородаца. О томе сведочи Светостефанска хрисовуља 1313—1318 г., где се између глоба, које манастир узима од насељеника његових имања, наводи и ова: *самосуд* 6 динар (чл. 76). У датом случају, као што и увек, глоби одговара нарочито кривично дело, које се њоме кажњава, а од којег је глоба добила свој назив. *Самосуд* је очигледно кривично дело против правосуђа, које се састајало у томе, што је неко сам судио својим потраживањима те их је подмиривао мимо суда сопственим средствима. *Самосуд* је познат у историји руског права, где односно њега, наилазимо у обласном статуту за Двинску земљу од 1397 г. на интересантну одредбу, која гласи овако: „А *самосуд* четири рубља; а *самосуд* је ово: ко ухвати тата облично и пусти га, а узме себи обећано мито, а намешници (управитељи области) за то сазнају, онда је то *самосуд*, а осим тога нема *самосуда*“. Као кажњиви *самосуд* наведена руска одредба сматра измирење са обличним татом, које је забрањено тако категорички, да се плата код мирења назива чак митом. Тај случај кажњивог *самосуда* у руском праву наилази на извесну аналогију у пропису Душановог Законика односно обличних тата и гусара, а који пропис гласи: „Ти-зи гусарије и тати да се не помиљују, на да се ослепе и обесе“ (чл. 149). Код наведеног прописа није наравно у питању помиловање од стране владоца, него помиловање од стране странке, која је тата или гусара облично ухватила, дакле пуштање или мирење. Горе наведени *самосуд* из Светостефанске хрисовуље није у своме бићу прецизиран, те се мора интерпретирати у ширем смислу, и то као свако вансудско те самовласно подмиривање својих потраживања. Кажњава се *самосуд* према Стефанској хрисовуљи код нижег сталеча, што сведочи, да је начело јавног (било државног, било патрамониалног, баштинског) правосуђа доследно спроведено кроз све друштвене слојеве. Не гледајући на то, нису случајеви самовласног подмиривања својих потраживања престајали. Несумњиво је тај факт побудио са-

стављаче Душановог Законика, да код заштите судског имунитета цркве донесу и оваку општу одредбу: „Ако ли јест кто кому крив, да га иште (т. ј. тужи) судом и правдом (т. ј. са доказима) по закону; ако ли урве (т. ј. ухвати) без суда или кому забави (т. ј. узнемири), да плати самоседмо“ (чл. 30). Ту је без сумње предвиђено кривично дело против правосуђа, и то снакво, које се потпуно подудара са старим *измом*¹⁾ и *самосудом*. Треба ту забележити, да нису се извршиоци наведеног кривичног дела регрутовали из нижег, него из горњег сталежа, и то из властеле, која је била навикнута на скоро владалачки карактер своје господарске власти на својим земљама, те лако је игнорисала државно судство и радо је себи сама суд вршила. То је тачно приметио Новаковић у своме коментару 30-г члана Законика (в. горе стр. 70). Начин, на који је властела свој *самосуд* остваривала, дао је повода, да се у Законнику предвиди нарочито кривично дело против правосуђа, и то *најезда*, на којој треба да се зауставимо засебно.

Најезди је посвећен чл. 101. Душановог Законика, који према Призренском препису гласи овако: „Силе да нест никому ништо у земљи царства ми. Ако ли кога обрете најезда или сила похвалнаја, они-зи коњи најездни вси да се узму, половина царству ми, а половина оному-зи кога-но су најахали“. У преписима Бистричком, Атонском и Ходошком почетна је заповест прецизирана тачније и то овако: „Силе да нест никому ни за једин длг у земљи царској“. Затим се у истим прописима поред имовинске казне (одузимања најездних коња) одређује и лична казна за кривце, и то овако: „и чловеци најахалци да примут казн како пише у Законнику светих отац у градских гранах (т. ј. у извацима из Прохирина), да мучит се јако и волни убица“ (в. горе стр. 36 и 54—55).

Први и једини до сада истраживалац, који је за *најезду* дао једну правну конструкцију, је Намисловски. Он је пласира у групу кривичних дела против имања и у појединости односи је на грабеж (*грабљеније*, *гарина*). „Према давном српском праву“, вели Намисловски, „као главно обележје грабежа (*грабљенија*) јављало се учињено насиље (*узети по силе*), које је у Законнику цара Ст. Душана било одређено као *сила похвалнаја* или као *најезда* (чл. 101). Грабеж извршен на тргу, — само се тај случај спомиње у документу 1276 г.²⁾ — кажњавао се исто тако, као што и радња *неврника*, т. ј. издајника, дакле смртном казном, сечењем главе, и конфискацијом имања. Сем тога је злочинац морао да накнади штету у износу седмоструке вредности опљачканих ствари. Законик, кад говори о *сили похвалној* или о *најезди*, није споменуо за казну, него само одлучује, да се одузму сви коњи, са којима је најезда извршена, и од њих да се половина преда цару, а половина оштећеном од *најезде*. О казни не говоре најстарији преписи Законика и то је проузроковано тим, што је и у време цара Душана

¹⁾ Уп. уг. Матеја Нинослава, босанског бана, са Дубровником 1240 г., чл. IV: „И што се чинило пре и после, да се при (т. ј. решава путем парнице пред судом), и да не изма.“

²⁾ в. горе стр. 97, 99.

казна за тај злочин остала давна, т. ј. она, коју спомињу ранији споменици српског права, а која се казна оснивала на тадашњем правном обичају (казна као што за *неверника*). Горњи се закључак у извесној мери потврђује одредбом чл. 144-г Законака, која одређује казну за *грабљеније* куће и имања властелина — *побегаоца* од стране околних села. Извршиоцима тога злочина Законик угрожава истом казном, као што и *невернику* (издајнику). Дакле је очигледно, да има везе између те одредбе и старе обичајне казне, за коју спомиње докуменат од 1276 г.¹⁾ Потоњи преписи Законика, као што је Атонски од 1402—1427 г., попунили су дотичну одредбу о *сили похвалној* тим, што су додали, да *чловеци најахалци* имају да приме казну одређену у *Законику светих отац*, и то наведено у Градском Закону (т. ј. у Прохирону), дакле имају да буду кажњени као убице са умишљајем... Горња допуна, која се изрично позива на византиске компилације, постала је само стога, што су у потоње време, већ у доба пропасти Српске државе и јачања турске премоћи, заборавили у манастирима, где су преписи Законика постајали, за норме домаћег обичајног права, те су се старали да неразумљиве празнине у старом тексту попуне одредбама из познатих византиских компилација” (*Serbskie prawo karne*, str. 75—76).

Са наведеном конструкцијом Намисловског не можемо да се сложимо. Цело пишчево резоновање чини нам се као неубедљиво и силом начињено. Полазно пишчево тврђење, да је оно исто *узимање по силе*, које је као нарочито тешки злочин истакнуто у хрисовуљи кр. Стефана Драгутина Хиландару (1276—1281 г.), затим одређено у Душановом Законику као *сила похвалнаја* или *најезда*, ничим се не доказује, ни на чему се не базира, те се јавља као незасновано. Законик на једном месту (чл. 180) разликује *гушено*, *крадено* и *силом узето*, али никако не доводи последње у везу са *најездом*. За потврду свога схватања *најезде* Намисловски се позива на повељу деспота Стефана 1405 г., где се спомиње „*најезда властелска*”, али баш она му не може да служи за потврду. Дотични пасус повеље гласи: „И да су (манастири) свободни от глобари от *всаке најезде властелске*” (чл. III). Ни о каквом кривичном делу ту нема ни речи, Манастири добијају обични имунитет, те се ослобођавају од доласка владаочевих чиновника и властеле, који би долазили било као владаочеви изасланици, било као господари својих земаља. Пошто властела, као витези, не иду, него јашу, стога се и говори о *најезди* властелској, која на овом месту значи исто, што *introitus iudicum* у западним повељама о имунитету. Али што пак значи *најезда* као једно кривично дело предвиђено у чл. 101-м Законика? Нема сумње, да је то насиље, јер наслов чл. 101-г гласи о *силију*, а сам се члан почиње *заповешћу: Силе да нест никому ништо у земљи царства ми*, после чега се непосредно прелази на *најезду*, као гажење те заповести, дакле као насиље. Али које се ту насиље предвиђа? Одговор на то питање пружа нам друга редакција, и то познијих преписа. У њој се

¹⁾ в. горе стр. 58 пр. 1. и стр. 48 пр. 1.

почетна заповест у чл. 101-м наводи овако: „Силе да нест никоу ни за један длг у земљи царства ми“. У Законику длг значи спорно дело, судско дело, парницу, (*духовни длг, царев длг, своји длгови*); следствено се ту забрањује самовласно мимо суда подмиривање и остваривање својих потраживања, забрањује се самосуд (*sibi ius dicere*), и у једној добро уређеној држави, за чим Законик тежи, такво се самовлашће наравно сматра као једно нарочито тешко насиље. Дакле чл. 101. Законика мора да се доведе у везу са другим члановима, који забрањују самовлашће, и то са чл. 30 и 66 (*in fine*). Није узалуд ни то, што о оном човеку, који би одбио пристава (чл. 107), Раванички препис говори као о самовољном и силном. Због тога нема довољног разлога, да се најезда доводи у везу са кривичним делима против имања, па тим више, што и термин *нахвалица*, сродан сили *похвалној*, а који Намисловски идентификује са најездом, не примењује се у Законику само на кривична дела против имања (*попаща* у чл. 76-м), него и на кривична дела против личности (убиство, чл. 87). Према Законику *нахвалицом* се могло доћи (чл. 87) и најахати (чл. 101). Последње су само могли учинити они, који су имали много коња (*коњи најездни* у чл. 101-м), следствено имућни, богати људи, дакле у ондашњим приликама — властела. Баш против властеоског самовлашћа и бори се Законик у чл. 101-м. Најезда је добро позната у историји права многих других народа, и то у историји пољског права (*invasio domus violenta, najezd*), немачког (*Heerung, Heimsuchung, heimzucht, harireita, reisa*), угарског (*invasio domus, factum vel actus potentiae*), и свуда обухвата различите врсте самовлашћа и насиља, а између њих и самосуд. Исти је значај најезде и у Душановом Законику, где она обухвата и нарочиту врсту самосуда вичну, а можда и стручну за властелу. Што се тиче кажњавања најезде, то питање није разветно. Треба претпоставити, да се одузимање коња најездних јављало као један новитет донет у Законику (чл. 101). Сама се пак основна казна за најезду вероватно базирала на правном обичају свима онда познатом и тек непознатом нама. Прецизирање, а можда и поштравање казне у познијим преписима вероватно је било изазвано нарочитом потребом за јачом борбом против властеоског самовлашћа.

После самовласног подмиривања својих потраживања, које је тежило да се спорови и сукоби чак ни не износе пред суд, треба да пређемо на оне противправне радње, које су спречавале нормално функционисање правосуђа и извршивање пуноважних пресуда. Кривична дела, која ту спадају, најзгодније се могу распоредити према поступном току судбене драме.

Према наведеном распореду на прво место треба да се постави недолазак позвате од суда странке на рочиште (*contumacia*). То се сматра као кажњиво дело, које је законским споменицима пре Душановог Законика било познато као *престој*, који се назив, као што је то иначе било уобичајено у старо време, простирао и на кривично дело и на казну за њега. У манастирским хрисовуљама *престој* се убраја у оне глобе, које узима црква (хрис. св. Ђорђу Скопском 1300 г., чл. 7; ман. Хтеговском 1337—1346 г., чл.

26; Трескавцу после 1337 г., чл. 10). У једној је од њих прецизиран чак и износ дотичне глобе, и то у хрисовуљи св. Ђорђу Скопском, где се у томе погледу одређује овако: „И човеку црковному *престој* 18 динар“ (чл. 64). Исто кривично дело долази и у Душановом Законику, где се предвиђа за властелу: „*престој* властелину 6 волова“ (чл. 56). Архаична глоба у стоци сведочи, да је у питању једно кривично дело, које се кажњавало одавно, од првог времена, чим је функционисање судства и приређивање рочишта било мање више, уређено. Интересантан је случај, да се у Статутима Казимира Великог за исто кривично дело одређује за господара села, дакле племића (*шљахтића*) глоба од 2 вола, а за сељаци — од 1 вола. Законик не одређује износ *престоја* за себра, али то не значи, да није се себар у датом случају ни кажњавао. Стари законодавац обично не регулише на писму све, него она питања, за која је у дато време писмена одредба била неопходно потребна. Да је писмени пропис о *престоју* био нарочито потребан за властелу, толико склону за самовлашће и одупирање према налогу државних органа, то је потпуно разумљиво. Маркантно је, да се о *престоју* властелоском од 6 волова говори у истом члану, где се властели признаје у погледу судског позива нека повластица. Као да је законодавац хтео да подвуче, да, не гледајући на ту повластицу, долазак је позваног властелина на рочиште обавезан, а недолазак кажњив са глобом од 6 волова. У чему се састајала глоба *престој* за друге сталеже, то се није у Законику одређивало, те се остављало обичајном праву и пракси, где је дотична глоба била одавно одређена те свима је била позната и, што је главно, није изазивала никакву сумњу, за коју је могло бити повода у погледу повлашћеног властелина.

Идући горе споменутим редом даље, наилазимо на лажну оптужбу, или *потвор* лажом и обезом (обманом) предвиђен у чл. 165-м Душановог Законика. Поводом тумачења наведеног члана па дакле и схватања потвора као кривичног дела постоји знатна неједнакост у мишљењу, те треба да се на томе зауставимо мало детаљније.

Чл. 165 гласи овако: „Аште се обрете који љубо *потворник* и иште кога *потвором*, лажом и обезом, такови да се каже како тат и гусар“. Новаковић је у свом коментару интерпретирао наведени члан овако: „Где се нађе ма какав *варалица*, који људе наводи на превару, лаж и сплетку, да се казни као и крадљивац и разбојник“, али на жалост није дао за предвиђено кривично дело никакву правну конструкцију. Ту је конструкцију покушао да да Ђорић, али није у томе успео, јер је предвиђени у чл. 165-м *потвор* дефинисао у исто време и као клевету (стр. 402) и као превару (стр. 411), што наравно није могуће, јер су та два кривична дела хетерогена. Из те странпутице је питање о *потвору* извео Намисловски, који је Новаковићеву интерпретацију подвргао потпуно образложеној критици. Позивајући се на употребу речи *искати* у Законику (чл. 30, 80, 117, 157, 160, 164, 186), Намисловски је тачно изјавио, да *искати* никако не значи *наводити*, као што преводи Новаковић, него *гонити*, *тражити*, *тужити* суду. Исто тако и *потвор* не

значи превару, него пребацивање, оспоравање, оптужбу; баш тај последњи значај има потвор и у хрисовуљи св. Ђорђу Скопском 1300 г. (чл. 41) и у читавом низу чланова у Законику (чл. 79, 105, 115, 132, 137, 161, 162, 165, 181). Базирајући се на горњем, Намисловски је превео први део чл. 165., који нас на овом месту занима, овако: „Где се нађе ко буде кога лажно оптужио помоћу клевете, лажи и интриге”, (Serbskie pravo kagne стр. 83). Исто тако супротно од Новаковића, али са много више прецизности превео је дотични пасус Костренчић, и то овако: „Нађе ли се који било опадач и тужи кога на основи клевете, лажи или обмане¹⁾” Костренчићев превод треба да се прими као најтачнији и веран извору. Слободни смо да на њега поставимо неке допунске примедбе, које могу да ствар још више расветле.

Потвор²⁾ у изворима значи свуда оптужбу, и у томе погледу потпуно одговара староруском правном изразу поклепъкоји је значајно исто то. У староруском праву могло се некога тужити суду због кривичног дела на двојаки начин, и то помоћу лица, или обличенија, т. ј. очигледног директног доказа, или помоћу индиректних доказа. (Руска Правда, Кар. преп. чл. 17). Баш је тај други начин и био поклеп. Пошто се оптужба помоћу само индиректних доказа лако могла претворити у необразложеноу и чак у навлаш лажну оптужбу, сам израз за њено означавање је у току времена почео да значи нешто за осуду, и то лажну оптужбу. То се догодило са руским поклепом; исто се могло догодити и са српским потвором. Постаје питање, да ли у чл. 165-м Законика потвор сам по себи већ значи лажну оптужбу. То питање решавају афирмативно Намисловски и Костренчић, јер превод потвор као клевету. Не би смо такво афирмативно тврђење потпуно примили, јер тешко се слаже, да потвор у чл. 162-м значи оптужбу, а у чл. 165. м. већ лажну оптужбу. Према томе би смо речи „иште кога потвором” превели: „тужи кога суду оптужбом”, т. ј. путем индиректних доказа, сумњичењем, или кратко „оптужује кога”. Ту нема још кривичног дела. Дело постаје кривично због тога, што се оптужба врши „лажом и обезом”. Дакле, према нашем мишљењу, лажна оптужба није потвор, него потвор лажом и обезом. Само реч потворник, која иначе долази само у чл. 165-и, има већ тај малициозни смисао, као што га има и у једном судском акту града Загреба од 1389 г.³⁾ Према томе разложно преводи Костренчић реч потворник као опадач.

Из горњег се свакако види, да Душанов Законик предвиђа лажну оптужбу као кривично дело против правосуђа. Остаје још

¹⁾ Архив за правне и друштвене науке, књ. XXIX, 1926. с. 475.

²⁾ Никако не потвора, како пише Намисловски, кога је збунила та околност, што се у регистру код Новаковићевог издања Законика наводи и потвор (чл. 105, 162, 165) и потвора (чл. 181). Збунило је то и Маџуранића, који каже, да има два облика потвор (masc.) и потвора (fem.) — в. VI. Mažuranić, Prikazi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, str. 1056. Међутим посреди је неспоразум, и то да Новаковић је очигледни genitivus masculini (да не буде потвора, чл. 181) примио за nominativus feminini.

³⁾ Tkalčić, Monumenta, V, 313, — VI. Mažuranić, Prinosi, 1058.

питање о казни за њега. Та се казна у Законику одређује овако: „*такови да се каже како тат и гусар*“. Ђорић тумачи, да се за потворника одређује вешање и ослепљивање (стр. 402, 411), а Намисловски, — ослепљивање или пак вешање стрмоглав (стр. 83.). За такав закључак има разлога, јер израз *да се каже* означава увек личну казну, насупрот изразу *да плати*, којим се означава глоба (уп. „*да плати што тат и гусар*“ — чл. 116). Баш таква сурова казна приморава нас, да дубље проанализирамо целу ствар о лажној оптужби у конструкцији, коју јој намеће чл. 165-и.

Данас је уопште тешко схватити, како је могла бити одређена за потворника толико сурова казна. Морамо ипак признати, да оно доба уопште не личи на данашње, те и ондашњи систем кажњавања може па чак и мора да се знатно разликује од данашњег. Поред свега тога тешко је и чак немогуће признати да се таква казна одређивала за појединачни случај лажне оптужбе. Сигурно није се тако кажњавао извршилац једне појединачне лажне оптужбе, него професионални потворник или опадач. За такво схватање ствари говори стилизација чл. 165-г.

Речи „аште ли се обрете (или најде према неким прописима)“ или, што је исто, „кто се обрете“ долазе у Законику као почетак излагања код више казних одредаба (чл. 12 34 69, 86, 95, 96, 97, 107, 111, 118, 142, 143, 145, 146, 169, 187). Али се помоћу те формуле обично излаже сам акт кривичног дела, — аште или кто ли се обрете (најде) судив, убив, отбив, осрамотив, опленив и т. д. (в. чл. 12, 34, 95, 107, 111, 118, 142, 187), — а његов учинилац означава се само заменицом *кто* (ко) без икакве именице; има се дакле у виду појединачни акт, који се једанпут износи чак безлично (в. чл. 86: „где се обрете убиство“). На једном се месту учинилац појединачног акта назива именицом деривативном од његовог дела, али то се чини само *post factum*, или тачније *post actum*. Имамо у виду чл. 96-и, који је стилизован овако: „*Кто се обрете убив оца или матер, или брата, или чедо своје, да се та-зи убица*“... Деривативна именица *ante actum* долази у мањем броју случајева и упозорује на професионалног кривца, и то тата, гусара, тајног ковача новаца (чл. 143, 145, 146, 169). Исти је случај у чл. 165-м, те мислимо, да ту *потворник* означава професионалног опадача, који се према томе кажњава, као што и професионални тат или гусар.

Поводом изрицања пресуде предвиђа се у чл. 154-м Душановог Законика кривично дело извршено од поротника, и то ако поротници некога оправдају, а после тога се код оправданог од пороте нађе истинити доказ његове кривице. Бистрички и Атонски преписи уводе у биће наведеног кривичног дела још то, да су поротници знали за кривицу оног, кога су оправдали, или су од њега примили мито; дакле свакако се за постојање датог кривичног дела захтева умишљај код поротника. Према томе би се наведено кривично дело могло дефинисати као умишљајно неправосуђе поротника. Казна се за њега одређује овака: глоба у износу од 1000 перпера, коју наведени познији преписи називају враждом, и губитак части, и то осуђеници да више никад не могу бити поротници и да губе брачна права; у познијим преписима поред вражде долази

друга лична казна, и то прогонство. Наведена казнена репресија против несавесних поротника стоји у вези са општом реформом пороте, која се спроводи у другом делу Душановог Законика.

На крају долази непокорност према пресуди. Ту спада одбој, познати још хрисовуљама пре Законика, а под којим се разуме одбијање изасланика власти, у појединости судске власти, а који изасланик има да пресуду изврши. Као што је то било уобичајено, не наводи се *одбој* у хрисовуљама као кривично дело, него као глоба, која је за њега одређена и носи исто име; према томе се *одбој* уобраја у оне глобе, које црква узима (хрисов. св. Ђорђу Скопском 1300 г., чл. 7 и 47; Дечанска, 1300 г., чл. 51; Хтетовска 1337—1346, чл. 26); та је глоба износила за црквене људе 18 динара (Светостефан. 1313—1318, чл. 76) и наравно се узимала за одбијање изасланика црквеног суда. Детаљну одредбу о *одбоју* доноси Законик и то оваку: „Кто се најде *отбив* судијина сокалника или пристава, да се плени и да му се све узме што има“ (чл. 107). Пристав је био стални извршни орган судски, а судијин сокалник ту значи судијиног слугу. „Овome би члану по томе“, вели Новаковић, „било задатак да узме у заштиту и личну и службену послугу судијину. По томе је члан овај у природној вези са чланом 111¹⁾, којим се безбедност саме личности судијине у заштиту узима“ (Зак², с. 211—212). Та се Новаковићева интерпретација никако не може примити. Није пристав био за послугу судијину ма да и службену, него за вршење одређених самосталних функција код суда, и то за позивање странака на рочиште, за званично потврђивање извесних правних радњи и извршених на суду или ван суда, а на које су се радње позивали парничари, и за извршивање пресуда. Дакле пристав никако не спада у особље судијине послуге, те није ту уопште у питању судијина послуга. Не говори се ту ни о судијином сокалнику као о личном слуги судијином, него као о могућем извршиоцу извесних јавних функција, и ако је он био лични слуга судијин. Као што је познато, у средњем веку па чак и доцније, докле год је сама држава имала патримониални карактер, помоћне су особље код управе и код суда сачињавали и личне слуге судијине и управнике разних врста. Чл. 107 предвиђа одбијање пристава или судијиног слуге у смислу противљења оној јавној функцији, коју они имају да изврше, те никако не стоји у вези са чл. 111 о осрамоћењу судије, него са чл. 178-м, који предвиђа непокорност извршивању пресуде и скоро се сам на чл. 107. позива, јер прописује извршни поступак за случај, кад буде пристав одбијен. „Судије куде посилају приставе и књиге своје (т. ј. пресуде на писму), аште кто пречује и одбије пристава, да пишу судије књигу кефалијом и властелом у чијеј буду државе они-зи преслушници, да саврше за то-зи власти што пишу судије. Аште ли не саврше власти, да се кажу како преслушници“ (чл. 178). Дакле *одбој* пристава је „преслушање“ књиге судијине, или непокорност извршној пресуди, која се, после тога пошто је пристав одбијен, извршује преко административних власти (кефа-

¹⁾ Његов текст в. горе на стр. 91.

лија или властеле, који имају државе), а које, ако не би пресуду извршиле одговарају „како преслушници“. Дакле „преслушање и одбој су кривична дела против правосуђа.

Законик се нарочито брине, да се спроведе у живот његова новела о гоњењу тата и гусара (в. горе стр. 100) те специјално предвиђа непокорност извршној пресуди поводом гусара и тата. „Судије, које царство ми положи по земљи судити, ако пишу за што љубо за гусара и тата, или за које љубо оправданије судабно, тере преслуша книгу судије царства ми или црков, или властелин, или кто љубо човек у земљи царства ми, ти-зи вси да се осуде јако и преслушници царства ми“ (чл. 148). Интересантна је стилизација наведеног члана. Главни, што се ту предвиђа, је непокорност извршној пресуди по делу о гусару и тату, али се законодавац на томе не ограничава, него према тенденцији за општим одредбама, спомиње и „које љубо оправданије судабно“, т. ј. обухвата и друга судбена дела, у којима се не пресуђује на основу обличенија (чл. 149) или генералне истраге (чл. 145; в. горе стр. 95—96), него се допушта правдање против оптужбе (уп. чл. 150 и 162). Као учинилац дотичног кривичног дела предвиђа се у чл. 148-м „или црков, или властелин, или кто љубо човек у земљи“. На прво се место истичу црква и властела, т. ј. они велепоседници, они моћни господари, једна врста ситних владалаца, чији отпор против извршне пресуде државних судова законодавац је имао у виду да предуреди. Такви су били практички разлози законодавчеви. Тек теоретска, тако рећи, тежња за општим апстрактним одредбама побудила је законодавца, да у предвиђене учиниоце гоњеног кривичног дела уброји и „кога љубо човека“, који није представљао актуелну опасност за правосуђе, јер фактички није био у стању да се извршној пресуди противи. Казнена санкција у чл. 148-м је иста, као што и у чл. 178-м да се осуде јако и преслушници царства ми. Дакле се непокорност извршној пресуди изједначивала са непокорношћу према држави (в. горе стр. 114—115).

Општа одредба о кажњивости противљења извршној пресуди простире се и на војне судове на основу чл. 129-г Законика, који гласи: „На војске на свакој да обладају (т. ј. имају власт) војеводе колико и цар; што реку, да се чује. Ако ли их кто пречује у чем, да јест то-зи осуђденије, које и онем-зи који би цара преслушали. И судове, мали и големи, који су на војце, да им суде војеводе а ин никто“ (чл. 129). Други део наведеног члана овлашћује нас да тврдимо, да је ту предвиђена и непокорност према извршној пресуди војводе. И ако наведени члан изгледа потпуно јасан, ипак за његово право разумевање потребан је историски коментар. Треба да се сетимо, да је војна служба била у оно доба организована по систему милиције. Према томе војска на тадашњем језику не значи сталне трупе, него војни поход, на који долазе властела са својим поданицима. Тек на овом походу ступа на снагу власт војводе и његово суд. У тим приликама непокорност може доћи од стране властеле и то двојака: прво, властелин сам могуће да неће да се по-

кори пресуди војводе изреченој лично против њега; друго, властелин може да покуша да за лакше иступе („судови мали“) сам кажњава своје поданике, које је са собом довео као војнике. И једно и друго је подједнако било забрањено и потпадало је под казну, која је „и онем-зи који би цара преслушали“.

§ 23. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ЈАВНОГ МИРА И ПОРЕТКА.

Обезбеђење јавног мира, тај основни задатак државе, првобитно се постиже уређењем судства за решавање спорова и сукоба између појединаца, те се штити казненом репресијом против кривичних дела против правосуђа. У мери тога, како се у народу врши социјална диференцијација, постаје једна нова врста опасности за јавни мир, и то због сукоба између различитих социјалних група са противречним интересима. И та опасност да се уклони, држава опет прибегава нарочитој казненој репресији против кривичних дела, која постају као резултат споменуте социјалне диференцијације. Према томе се издвајају кривична дела против јавног мира и поретка у тек што наведеном смислу.

У Немањинској држави јавни је поредак био сталешки поредак, који се базирао на имунитету. Према томе се *повреда имунитета* јавља као прво, и по времену појављивања и по важности, кривично дело против јавног мира и поретка. У најранијим хрисовуљама та се повреда забрањује под претњом клетве и небеске казне. Али прилично рано, и то почињући од хрисовуље св. Николи Врањинском 1242 г. (чл. V) уз небеску се казну додаје казна земаљска и то у облику глобе од 300 перпера. Износ се глобе мења (в. горе стр. 46), али њен принцип остаје непроменљив у погледу репресије против повреде имунитета. Пошто се имунитет састајао од два дела, и то судског и економског, према томе се и кривично дело против њега могло манифестовати у два правца, и то као вршење суда над људима властелинства, оклопљеном имунитетом, и као узимање ма којих дажбина, од којих је имунитет дато властелинство ослободио. Учиниоци претресаног кривичног дела могли су бити или државни чиновници (кефалије и др.) или властела. Није било за то кривично дело специјалног термилошког назива, него се на њега примењивао шири израз; *посилије* (хрис. св. Ђорђу Скопском 1300 г., чл. 32, 46), или *насиље*, тако да се у неким хрисовуљама нарочито подвлачило, да људи у оклопљеном имунитетом властелинству „да сут у свакој слободи от свакаго насилија“ (хр. Епископији Призренској, 1326 г., чл. 23; ман. Хтетовском 1337—1346, чл. 33). Поред тога за означавање повреде имунитета долазе још речи *забавити* и *забава* (хрис. ман. Хтетовском 1337—1346, чл. X; хрис. Руском ман. Св. Пантелејмона 12. VI. 1349, чл. VI), што значи *узнемирити*, *узнемиривање*. Насиље се над манастиром сматрало као кривично дело против јавног мира и поретка, чак против државе. Маркантни се траг тога налази у једној повељи кр. Стефана Дечанског Хиландару од 6. септембра 1327 г., где се оном, ко би манастирски имунитет повредио, осим новчане глобе од 500

перпера прети још, да буде проглашен за издајника (и да јест неверан .... Нов., Спом. 398).

У Душановом Законику предвиђају се обе горе наведене повреде имунитета, и то судског и економског. Односно првог се одређује: „кто ли се најде от козмик (т. ј. од световњака) судив духовному длгу (т. ј. духовном предмету, casus spiritualis), да плати 300 перпер“ (чл. 12); односно другог прописује се овако: „кто ли се најде изагнав метохију (т. ј. населенике црквеног властелинства) на меропшину (т. ј. на работе царевих маропаха) и пречује закон царства ми, та-зи власник (т. ј. орган државне власти)¹⁾ да се распе и накаже“ (чл. 34.).

Међународни промет, који се ценио као неопходни услов за привредни и културни развитак земље, начинио је од страних трговаца једну врсту повлашћеног сталежа, који је уживао потпуну слободу кретања и трговине. Те су слободе биле гарантоване дубровачким трговцима у уговорима српских владара са Дубровником. Њихово се вређање проглашавало у истим уговорима за кривично дело, за које је почињући од 1283 г. била одређена новчана глоба у износу од 500 перпера. Вређање трговачке слободе означавало се речима: *забављати, забавити, забава* (угов. 1283 г., чл. II; уг. 24 апр. 1357 г., проемиум; 25 апр. 1357 г., чл. I; уг. 1360 г., чл. III). Та су се вређања сматрала као кривична дела против јавног мира и поретка, тако да се њихов учинилац поред новчане глобе проглашује у уговору 1345 г. за издајника: „да ми јест *неверан*“ (чл. V). Душанов Законик истиче два кривична дела те врсте, и то *забавити по силе*, под чим се разуме насилно изнуђивање, да се роба прода испод цене, и *задржати* (чл. 121) под чим се разуме спречавање да трговац слободно иде на тргове царева; прво се дело кажњава глобом од 500 перпера (чл. 118), а за друго, било да га учини властелин или цариник, да плати 300 перпера (чл. 122). Уговор цара Стефана Уроша са Дубровником од 24 априла 1357 год. одређује биће дотичног кривичног дела према старој традицији, али у његово кажњавање уводи неки новитет. „Кто ли ино учини од властел царства ми а или од владуштих ва земљи царства ми“, вели се у наведеном уговору, „и забави што Дубровчаном, да не продају тргове и купљу своју, и да си купују што им требају, или им што кто узме, да ми јест *неверан* у *неверно* име, и да плати *все самоседмо* што им буде струл, по Законику царства ми“ (чл. III). Ту се уговор позива на чл. 30-и Законика, према којем има да плати самоседмо, ко „урве без суда или кому забави“. Осим плате самоседмо онај, ко је трговачку слободу повредио, проглашује се у уговору 1357 г., као што је то бивало и пре, за издајника, чиме се нарочито подвлачи, да је у питању кривично дело против јавног мира и поретка.

¹⁾ Да власник у оно доба значи орган власти, то се јасно види из отвореног листа Босанског краља Стефана Томаша Дубровчанина 7 Јануара 1456 г., где се вели овако: „заповидам нашим слугам, воеводам и кнезовом и иним властником нашим“ (Соловјев, Одабрани споменици, с. 216—217).

Међународни је промет повољно утишао и на унутрашњи промет у земљи, тако да је постала нарочита заштита јавног мира и поретка на трговима и панађурима у унутрашњости под претњом нарочитих казни. Хрисовуља Хиландару 1276—1281 г. потврђује на манастирској земљи привилегисани трг Книнац и ради одржавања на њему мира одређује овако: „И на сем тргу кто се обрете узем по силе что мало или велико, да врати самоседмо, а господствује да га кажет као неверника“ (чл. VIII). Последња казна очигледно сведочи, да није ту било у питању само кривично дело против приватног имања, него и против јавног мира и поретка, који су били повређени јавним грабежом (в. горе стр. 97—98) на тргу. У хрисовуљи Епископији Призренској 1326 г. иста се казнена заштита јавног мира и поретка на црквеном панађуру регулише на један шири и детаљнији начин „И на си панађур“, вели се у хрисовуљи, „да греде vsаки, или је Грк, или је Латинин, или кто љубо: да се нитко не задене за њега, ако је кому и велицем длгом длжен, на да си vsаки трговав походит свободно Кто ли хоште кому забавити или који метеж или бој ваздвигнет, да плати краљевству ми пет ста перпер; а кто похити мач или нож, да плати краљевству ми вражду“ (чл. XVI). Већ сама глоба у износу од 500 перпера јавно упозорuje, да је у питању повреда јавног мира и поретка, која се оцењује једнако као и повреда трговачке слободе или црквеног имунитета.

Као кривична дела против јавног мира и поретка сматрала су се она насиља, која су увек била могућа од стране властеле нарочито према нижем себарском staleжу. Ту се опет мора навести најезда, коју смо већ претресали горе (стр. 117—119.), као кривично дело против правосуђа. Не може бити сумње, да није се најезда ограничавала само на вансудско подмиривање и остваривање својих потраживања, него је још обухватала разнолике врсте самовлашћа и насиља, те у том ширем облику мора се убројити у кривична дела против јавног мира и поретка.

Законик предвиђа два случаја, у којима може доћи до нежељеног са државног гледишта потискивања себара од стране властеле. Први је случај злоупотреба приселице. „Који је властелин на приселице, кому пизмом које зло учини земљи пленом, или куће пожеже или које љубо зло учини, тако-зи та-зи држава да му се узме, а ина да не даст“ (чл. 57). Радуловић је из наведеног члана узео само паљевину кућа и на основу тога је поставио цео наведени члан у везу са чл. 99—100, те је расправљао о разлици у кажњавању властелина и не-властелима за једно те исто кривично дело и то за паљевину (Отаџбина, XXIX, 463). Садржина чл. 57-г не сме се тако поузити. Паљевина ту долази само као једно од конкретних обележја потискивања себара злоупотребом приселице, долази поред грабежа или „којег љубо зла“. За све облике тога потискивања одређује се иста казна, и то одузимање државе, која се на кривична дела против имања, ни против личности не примењује. Јасно је, да је ту у питању кривично дело против јавног мира и поретка, опасно по социални међусталешки мир. Да је ту збиља законодавца занимало социално питање, о томе сведочи факт, што непосредно за чланом о злоупотреби приселице иде обрнути случај повреде

међусталешког мира, и то кад сељаци нападну имање умрлог властелина (чл. 58). Други случај властеоског насиља над себрима предвиђен је оваки: „Властелом и властеличићем којим јест дало царство ми земљу и градове, ако се кто од њих обрете опленив села и људи и зарв (т. ј. погазив) през закон царства ми (т. ј. противно закону) што јест царство ми узаконило на сабору, да му се узме држава, а он-зи што буде струл (т. ј. поништио, оштетио), да все плати от своје куће¹⁾ и да се каже како и пребеглац“ (чл. 142). Биће ту наведеног кривичног дела састоји се у оштећивању и потискивању себара од стране властеле код злоупотребе управне власти властеоске. Да је то једно кривично дело против јавног мира и поретка, на то ту изрично упозоруже та колност, што се његов учинилац осим одузимања државе кажњава још како и пребеглац, дакле као кривац против државе (в. горе стр. 114).

Насиљима властеоским над себрима одговарају обрнути случајеви насиља себара над властеоским имањем. Таква се случаја предвиђају у Законику два, и то: 1) „Кто ли умре, а има једино село у жупе или међу жупама, што се зло учини тому-зи селу пожегом или иним чим љубо, всу ту-зи злобу да плати околина“ (чл. 58), и 2) „Ако се обрете властелин или властеличић побеглац, и ин кто љубо царства ми, тере устану на грабљеније окољња села и жупа на његову кућу и на јегов добитак што буде оставил, они-зи који то-зи учине да се кажу као неверници царства ми“ (чл. 144). После свега, што смо рекли горе, не треба нарочитог коментара, да се наведени случајеви признају за кривична дела против јавног мира и поретка, и то опасна за социални међусталешки мир. Нарочито је маркантно, да се у другом случају учиниоци кажњавају као неверници. Није могао себар да учини кривично дело против државе друкчије, него на индиректни начин и то кад је нападао горњи сталеж, који је стајао између њега и државе (в. горе стр. 112—113). Карактерна је за своје време она слика социалних и специјално аграрних односа, која се нама открива иза наведених казнених одредаба. Били су они знатно напрегнути; незадовољства се против властеле нагомилало код сељака много; постојало је неко сакривено врење; чим је властелина-господара нестало, било због тога, што је умро, или што је своје имање напустио, увек је било опасности да се околни сељаци против њега подигну, нападну и разоре његову кућу и његово имање. Ту опасност законодавац хоће да уклони путем оштрих казнених репресија, којима не штити само приватно имање властеоско, него јавни мир и поредак. То је нарочито очигледно у другом од наведених случајева, где се заштита пружа властелину побегоцу, који је иначе сам крив пред државом и мора да се казни. Јасно је, да ту закон не штити приватне интересе побегоца, него јавне државне интересе, који се састоје не само у томе, што је имање побегоца подложно кон-

¹⁾ Платити од своје куће то је карактеран израз за плаћање из личног, приватног имања одговорног лица. Уп. чл. 157 Душ. Законика, где се прописује, да оштећеници „греду ћефалијам, да им плаћају от своје куће“ и дотичну одредбу из уговора краља Стефана Дечанског са Дубровником 1326 г., — „да им (Дубровчанима) краљевство ми плати из моје куће“ (чл. V).

фискацији, дакле има да пређе на државу, него и у томе, што плачкање напушетног имања уопште повређује јавни мир и поредак и специјално подрива сталешку јерархију.

У вези са одржавањем сталешке јерархије стоји чувени члан 69-и Душановог Законика „о сабору себрову“, који гласи: „Себрова сабора (у најстаријем Струшком препису збора) да нест. Кто ли се обрете саборник (зборник), да му се уши урежу и да се осмуде поводчије.“¹⁾ Данашњим језиком гласио би овај члан овако: „На збор се себри не смеју скупљати. Ко би се нашао да дође на такав забрањени збор, отсећиће му се уши, а коловође¹⁾ да се опале.“ (в. горе стр. 62). Назвали смо наведени члан чувеним због тога, што је он изазвао гомилу разноврсних коментара и различитих интерпретација. Пошто је ипак њихова већина незаснована и врло често површна, не ваља да сва дотична мишљења прегледамо. Прави пут за разумевање себрова сабора или збора показао је Новаковић, те потпуно је довољно да ту наведемо само његово меродавно мишљење.

„По данашњем сматрању“, вели Новаковић, „свак је расположен да тај члан посматра поглавито са гледишта политичног.“²⁾ Међутим кад погледате у коме је суседству тај члан; кад видите да су пред њим чл. 67 о једнакој подели работе међу меропсима и отроцима, и члан 68 о дужностима работе које су се од меропаса по закону имале изискивати, а за њим члан којим се утврђује да се кућа не броји по огњишту одвојеном или неодвојеном већ по имању одвојеном или неодвојеном, пошто имање може остати одвојено и мимо неодвојеног огњишта; кад при томе узмете на ум да себар и данас у живом говору (у Дубровнику) значи тежака, — онда је јасно да забрана збора себарског није толико политична и не тиче се толико права сталешких, колико је проста практична мера полициске природе, којом је властела хтела да својим радницима сваке врсте (себрима) пресече договарање. Тежња је властеле била да радници бољши уредно работају и да јој се од радне снаге ништа не закида; тежња је себара (властели против - положене стране) била да што олакше прођу. У тој тежњи могло је бити случаја да су себри покушавали да се нарочито састају и договарају у појединим селима на сеоском збору или у појединим средиштима између више села. Законик је то спречавао, и према суседству и вези чланака рекли би смо да је то главно и једино значење горе поменутог члана 69. о забрани збора себарског“ (Зак.³⁾, с. LI—LII).

Тој проницљивој, тачној и сјајној интерпретацији Новаковићевој не треба ништа да се дода. Остаје нама само да је резимирамо и прецизирамо. У чл. 60-м Душановог Законика себри се ли-

¹⁾ в. *Костренић*, Архив за правне и друштвене науке, књ. XXIX, 1926, с. 474; *Taranowski*, *Historja prawa południowo-słowiańskiego* (najnowsze publikacje), *Lwów*, 1927, str. 58—60.

²⁾ Треба имати у виду, да је врло било проширено мишљење, као да се у чл. 69-м забрањује себрима примање учешћа у општем државном сабору, што, узгред буди речено, није било ни потребно, јер у његов састав никад нису себри улазили, а да на сабор продру силом, то није било могуће.

шавају права збора и договора, и то без сумње ради тога, да не би заједнички иступали против повлашћених сталежа (цркве и властеле), евентуално против својих господара, са неким незаконитим захтевима, са неким штрајком (ако нам се допусти да се послужимо данашњим изразом), што би могло изазвати побуну, па можда и међусобни раг. Према томе је сваки себров збор те врсте било кривично дело против јавног мира и поретка.

Квалификација себрова збора као кривичног дела против јавног мира и поретка било је изазвано домаћим приликама и то сним напрегнутим стањем аграрних односа, на које смо упозорили већ горе. Дакле је у томе погледу законодавац излазио у сусрет практичним потребама своје земље. Треба ипак забележити, да при доношењу дотичне одредбе законодавац се могао наслонити и на одговарајући византиски образац. Ствар је у томе, што се у Властаревој Синтагми налази упутство, да „сабирати народ без царске заповести закони сматрају као достојно велике казне“ (Нов., Синт., 477). То је упутство смештено у глави, која има наслов оваки: „о онима, који чине завере, зборове (кумбаније) и устанак (крамолу)“. Биће се наведених кривичних дела дефинише на основу канона. На претресано на овом месту кривично дело односи се дефиниција збора, или кумбаније. „Кумбанија је исто што сабор сродника или друкчије сједињених лица; овде пак се јавља као смрадно већање („зловонно је совештаније“) и слагање („сагласије“) неких о злочинима („о деанијих злих“, — Нов., Синт., 476). Дакле сабор може означавати и усбичајену јавну установу и кажњиву радњу. Баш у том последњем смислу долази сабор у чл. 69-м Душановог Законика. Горе наведена теза: „сабирати народ без цареве заповести закони сматрају као достојно велике казне“, која је теза ушла и у скраћену рецензију Синтагме, без сумње се може, па и мора признати за идејну базу и ауторитативно правдање кажњавања себрова сабора, тим више што у тој тези народ предаје грчку реч $\delta\chi\lambda\omicron\varsigma$ која значи пучанство, дакле потпуно одговара себрима.

Основну је економску подлогу сталешког уређења сачињавао рад насељеника велепоседникових имања у корист њихових господара. Неопходно је било потребно да тај рад буде сталан и непрекидан. Напуштање господареve земље од стране насељеника наносило је сталешком уређењу осетљиви ударац. Због тога се против таквог напуштања држава бори путем казнене репресије. Првобитно није та репресија управљена на сâмом насељеника, који је земљу напустио, дакле је од господара побегло, него на оног, ко му је у томе помагао. Тако је постало специјално кривично дело, и то *провод*, чије се биће састојало у пружању помоћи приватном поданику, кад од свога господара бежи (в. горе стр. 33.). То се кривично дело истиче у писаном праву већ средином XIII в., и то у хрисувољи Хиландару 1276—1281 г., где се убаја у надлежност владалачког, свакако државног суда (чл. IV—V). Исто кривично дело, чије је гоњење утврђено стогодишњом праксом, долази у Душановом Законнику под новим називом, и то као *прејем људски* (чл. 103, 183). Да је *провод* и *прејем људски* једно те исто кри-

вично дело, то се види одатле, што прејем људски долази у Законику на оном месту списка *царевих дугова (casus regales)*, где је у горе споменутој Хиландарској хрисовуљи стајао *провод*; с друге стране, у савременом Законику сепаратним законодавним актима, где се *цареви дугови* набрајају према Закониковој формули опет се место *прејема људског* наводи стародавни *провод* (уговор са Дубровником 20 септ. 1349 г., чл. VII; Аранђеловска хрисовуља 1348 1353 г., чл. 185). Како се *провод* или *прејем људски* кажњавао, о томе законски споменици ћуте, јер су зато сви добро знали на основу живог обичајног права, које за нас на жалост није оставило писменог трага. По себи се разуме, да је казна за њега била оштра, јер не би друкчије то кривично дело спадало у *цареве дугове*. Као субјекти кривичног дела познатог под називом *провод*, или *прејем људски* предвиђају се у Хиландарској хрисовуљи 1276—1281 г. црквени људи, а у Душановом Законику *отроци и станици*, једном речи приватни поданици и робови. У питању је дакле класна помоћ једном насељенику бегунцу од стране његових класних другова у његову корист, а на штету господара земље, припадника противне класе друштвене. Усталом није властелин никако био заинтересован да такво кривично дело учини, јер никако није био солидаран с тежацима у томе, да они уопште напуштају господареву земљу и беже. Властелин је био заинтересован само у томе, да насељеника из туђег властелинства примаме и у своје прими, што се и догађало. Али није то био *провод*, или *прејем људски*, него посве друго кривично дело, о којем ћемо говорити доле. Односно властелина Законик предвиђа једну нарочиту врсту *провода*, и то *провод у туђу земљу* (у иностранство), на чему треба да се мало зауставимо.

Чл. 93-и Законика гласи: „Кто проводи дружног човека у тужду земљу, да му га да самоседом“. Данашњим језиком то би значило: „Ко проводи свога друга (т. ј. припадника једнаког с њим сталежа) поданика у иностранство,¹⁾ дужан му је дати седморицу на место“. Јасно је, да је у питању властелин, који има своје поданике и има могућности да их на име казне даде другоме велепоседнику, кога је *проводеом* оштетио. Ту би се могао замислити и један рецимо игуман манастирски, али тешко је претпоставити, да би се он сличним послом бавио, који за њега не би имао никакве реалне користи. Али треба да објаснимо, какве је могло бити користи за властелина, који проводи поданика другог властелина у иностранство. На то баца светлост један интересантан пасус из хрисовуље св. Ђорђу Скопском 1300 гг., где се између осталог вели овако: „где се обрете *чловек црковни...* и коњ, и кои љубо добитак, или жив или мртав, да се враћа, да му неје старине. Ако си га је кто купио от кого, или *пленил у туђој земљи*, все да се враћа лицем к цркви... а никако да нест погибели црковному лицу ни

¹⁾ „Туђа земља“ у Законику, као што иначе и у осталим законским споменицима, значи иностранство. Међутим Ст. Новаковић прави изузетак за чл. 93 и 115-и Законика, односно којих тврди, да у њима *туђа земља* не значи иностранство, него земљу којег другог властелина (Зак.², с. 202 и 215). За такав изузетак не постоји никакав објективни разлог.

ис туђе земље да му нест руке" (чл. 60). У наведеном се пасусу између осталог предвиђа односно црквеног човека овакав случај: црквени је човек побегао у иностранство и тамо га је пленио неки српски властелин; хрисовуља одређује, да се ипак тај човек врати цркви (ман. св. Ђорђа); његово заробљавање не вреди према цркви као *titulus novo права*, које би иначе на њега имао онај, ко га је у туђој земљи заробио; баш у томе се смислу каже, — *ни ис туђе земље да му нест руке*, што значи, да ни бегане у туђу земљу, ни ступање тамо у својству заробљеника под власт другог господара не даје црквеном човеку заштиту (руку) против потраживања на њега од стране цркве. Али све је то једна нарочита повластица додељена манастиру св. Ђорђа у нарочитој хрисовуљи. У другим случајевима и нарочито у погледу световних велепоседника ствар је стајала друкчије. Један је властелин могао имати рачуна да помогне насељеника из туђег властелинства да побегне у иностранство, да га он тамо зароби и доведе натраг у земљу већ као свога роба или поданика. Да у томе успије, није властелин требао да чека рат, јер је у ондашњим приликама могао да на своју руку упадне у туђу земљу, плени тамо, што може, и опет да се врати у земљу цареву (уп. чл. 49-и Душ. Законика). Горе наведено може да нам објасни, зашто се и у каквом смислу предвиђа у Законику *провод у туђу земљу* као специјално кривично дело.

Тражња радних руку изазивала је антагонизме унутра у круговима велепоседника црквених и световних. Ти су антагонизми водили томе, да су једни од других примамљивали сељаци и чак силом пресељавали на своје земље. Ондашњи је живот знао за такву самовласну праксу. Баш њеним поводом је краљ Милутин у Грачаничкој хрисовуљи 1321 г. рекао овако: „и виде краљевство ми насилије на људех пресветије Богородици од околних и междоусобних човек" (чл. 36). Дакле се тако примамљивање, довођење и примање туђих људи на своју земљу сматрало као *насилије на људех*, следствено као противправна радња, чије учиниоце краљ је назвао чак *међусобним људима*. Ипак из опортунитета није се та противправна радња кажњавала све до Душановог Законика. Тек је Законик званично прогласио *пријеманије човека* (примање туђих насељеника) као забрањено под претњом казне (чл. 140—141), и то исте, као што и за неверу, — „ако ли га (чијег човека) кто прими, тако зи да се каже кто-љубо како и неверник" (чл. 140). Кривично дело, изједначено у погледу казне са невером, очевидно се сматрало и процењивало као кривично дело против јавног мира и поретка. Кажњавајући га, законодавац је чувао и штитио социјални мир унутра у повлашћеном сталежу велепоседника.

Само бегане насељеника од господара није првобитно било кажњиво од стране државе. Свакако законски споменици за такву казну не спомињу. Може се само погађати, да су сами господари кажњавали своје бегунце тамницом, коју су држали у својим властелинствима (в. горе стр. 66—67). Тек у Душановом Законику ствар се прецизира и то у овакој одредби: „Меропах ако побегне куда от својег господара у ину земљу (т. ј. у иностранство) или у цареву (т. ј. некуд унутра у земљи), где га обрете господар његов,

да га осмуди и нос му распори и ујемчи да је опет његов, а ништа да му не узме“ (чл. 201). Ту се бегање насељеника од господара проглашује за кривично дело и одређује се за њега казна, коју пресуђује и извршује сам господар, као што се види из стилизације, — „да га осмуди и нос му распори“ место обичне формуле „да се осмуди и да му се нос распори“ (уп. чл. 55, 53, 69 и др.). Дакле казна остаје, сигурно као што и пре, тако рећи патримонијална. Држава само ту казну прецизира и уводи у тачно одређене границе и при томе се нарочито брине, да преко тога господар ништа не учини својом бегунцу. Завршне речи наведеног члана *а ништо да му не узме* упозоравају, да су господари примењивали на своје бегунце једну врсту конфискације, баш што је у Законику изрично забрањено.

§ 24. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ СЛУЖБЕНЕ ДУЖНОСТИ.

Појам о кривичном делу против службене дужности је у средњем веку постао прво у црквеном праву и тек одавде је продро у световно право. Црква се угледала на римско право, те је цело своје уређење базирала на принципу јавне службе засноване на закону, расплагала разграњеном управном и судском јерархијом исто тако заснованом на закону и тачно је законом одређивала делокруг и надлежност свију степена те јерархије. Све су то били предуслови неопходни за појам о кривичном делу против службене дужности. Средњовековна је држава била кроз прожета патримонијалним (приватним, баштинским) карактером, те попутоно је наравно, да је развијеније јавноправне идеје, које је живот ипак требао, прихваћивала од цркве. Ту је спадао и појам о кривичном делу против службене дужности.

Св. Сава, кад се трудио на уређењу српске цркве, позивао је, да се чува пропис црквеног права да се старешине не смеју постављати по миту (в. Карејски типик 1199 г. чл. III; повеља храму св. Николе у Врању 1233 г., чл. IV). Тим се путем уносио у правни промет појам о миту као о кривичном делу против службене дужности. Није то случајно, што и појам о неправосуђу као кривичном делу против службене дужности судијине био истакнут у црквеној области. У хрисовуљи св. Ђорђу Скопском 1300 г. налазимо у томе погледу на овакав пропис: „И кто се нађе кому крив човек Светаго Георгија, да се при (т. ј. парничари) пред игуменом... Аште ли се најде игумен криво судив, да извржет се сана“ (чл. 39).

Појам о кривичном делу против службене дужности постаје у световном праву у вези са имунитетом, нарочито црквеним имунитетом. Имуитет поставља и прецизира законите границе, преко којих државни службеник не сме да пређе. Ако те границе државни службеник прекорачи, он тим вређа имунитет па дакле извршује кривично дело против јавног мира и поретка, али у исто време то је и кривично дело против његове службене дужности, јер му је чување имунитета поверено законом (имуитетском привилегијом) као нарочита дужност.

Душанов Законик, у коме се уопште манифестовала тежња за што бољом организацијом државе, узео је у обзир и кривична дела против службене дужности и знатно их је развио.

На првом месту долазе у Законнику кривична дела против службене дужности у црквеној области. Пре свега ту срећамо *МИТО* код постављања на црквене дужности, које се кажњава лишењем сана (чл. 13). Затим се предвиђа *МИТО*, које би узео управник црквених имања (*владалац црквени*) поводом разноврсних функција, које је вршио по службеној дужности, и то се *МИТО* кажњава конфискацијом имања, а ако би учинилац тога кривичног дела био неимућан калуђер, онда батинањем и прогонством (чл. 24). Осим мита предвиђа се злоупотреба власти од стране управника црквеног имања, и то притискивање мeroпaха и Влаха на црквеној земљи; то се кривично дело кажњава лишењем слободe и одузимањем дужности (чл. 32). Као нарочито кривично дело манастирских старешина сматра се, ако се у манастиру не храни сиротиња, која је дужност манастирима наметнута од њихових ктитора и потврђена од стране државе; за то се кривично дело манастирске старешине кажњавају лишењем сана (чл. 28).

Другу категорију предвиђених у Законнику кривичних дела против службене дужности сачињавају она од тих дела, која су везана уз повреду црквеног имунитета. Горе смо међу кривичним делима против јавног мира и поретка забележили (в. стр. 126) две предвиђене у Законнику повреде црквеног имунитета, и то судског (чл. 12) и економског (чл. 34). Уколико су њихови учиниоци били државни службеници, било је у њиховој радњи и елемената кривичног дела против службене дужности.

У трећу, последњу категорију предвиђених у Законнику кривичних дела против службене дужности спадају она дела, која се тичу праве државне радње, и код којих се дакле прихваћени од цркве појам проширује на чисто световну област. Ту Законик предвиђа више врста службеног нерада, и то нерад на чувању државне границе, нерад на гоњењу и хватању тата и гусара и нерад на стражарењу путева против истих гусара и тата.

За нерад на чувању државне границе одговара крајишник и то у два случаја: 1) ако се догоди да каква туђа војска пређе границу и пљачка земљу цареву, па се опет врати истим путем, одговарају властела крајишници, кроз чију државу пређе (чл. 49), и 2) кад се догоди, да кроз државу једног крајишника упадне гусар, па гдегод изврши пљачку и опет се врати са пљачком, одговара тај крајишник (чл. 143). У првом случају одговорност је само грађанска и састоји се у накнађивању штете, а у другоме — кривична и то у облику плаћања *самоседмо* (в. горе стр. 48).

У борби против професионалних крадљиваца и разбојника други је Законик прописао њихово гоњење и хватање по службеној дужности и ту је дужност наметнуо господарима и управницима и старешинама села и катунa. Сва та лица одговарају за нерад на хватању тата и гусара кривично, и подложни су за њега истој казни, ка ошто и сами тати и гусари (чл. 145—147). У истој борби је други Законик наредио стражарење путева. За нерад на

вршењу те дужности одговарају кефалије и властела, којима је поверено чување путева стражама, али је њихова одговорност само грађанска, и то да накнаде штету нанету од тата и гусара, које страже нису ухватиле, ни отерале (чл. 157—160).

У области судства Законик предвиђа кривично дело против службене дужности учињено од стране пристава и вели о њему овако: ако буде оптужба против пристава, да су учинили што у судијској наредби не пише, или да су судијску наредбу преиначили, пристави су дужни правдати се пред судом, и ако суд нађе, да су извршили оно, што пише судијина наредба како је код суда сачувана, пустиће се као прави, ако ли би нашао суд, да су наредбу судску преиначили, отсећиће им се руке и одрезаће им се језик (чл. 162). Горе смо већ забележили кривичну одговорност административних власти, ако не изврше пресуду (чл. 178. Душ. Зак. в. горе стр. 123).

§ 25. ПИТАЊЕ О ПРАЗНИНАМА У СТАРОМ СРПСКОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ.

Постоји у стручној књижевности специално питање о празнинама у старом српском кривичном праву, нарочито као што је оно изнето у Душановом Законнику. Још је Конст. Јиречек скренуо пажњу, да иако су казнене одредбе иначе најобилатије у Законнику, ипак и у њима има празнина, које је К. Јиречек чак покушао да наброја. Недостају, као што упозоруже К. Јиречек, одредбе о увреди величанства, о неким кривичним делима против полног морала, о побачају, о пљачкању цркава у мирно доба, о обесвећењу гробова; нигде Законик не одређује казну за неверу, иако се на њу позива; исто тако се не одређује казна за пребегатоца; поред чл. 53 и 54 ништа се не говори о силовању себарке од стране властелина, ни о прељуби извршеној од властелинке са властелином. Што се тиче попуњавања наведених празнина, К. Јиречек сматра за највероватније, да се пракса у ту сврху служила зборницима византиског права. Ђорић је усвојио наведено тврђење и мишљење Јиречеково, те га је без промена поновио. Намисловски води рачуна о празнинама у казним одредбама Законика и чак истиче нове празнине, које није К. Јиречек опазио (на пр. ћутање Законика о кажњавању *крви*), али о попуњавању тих празнина у пракси износи друго мишљење. Ћутање Законика о неким кривичним делима, као и о казнама за нека кривична дела наведена у Законнику, Намисловски објашњава тим, што су се дотична питања очевидно решавала по неписаним одредбама обичајног права, које су свима биле познате. Следствено, обичајно право се мора признати као стални супсидиарни извор права уз Законик. Поред тога Намисловски сматра, да је иста супсидиарна улога припадала и зборницима византиског права, нарочито Властаревој Синтагми. Соловјев брани тезу Флоринског, да је Душанов Законик допуњавао Синтагму у томе, што је у Синтагми недостајало за

домаће српске прилике; за сва пак питања, на која не одговара Законик, вредиле су одредбе из Властареве Синтагме.

Да се постојеће питање реши као што треба, неопходно је потребно да се претходно узму у обзир неки погледи од општег карактера. На име, и то је главно, треба се одрешити данашњег мерила, према коме законодавство има да савлада целокупан правни живот. То је мерило постало на тлу рационализма XVIII века, кад је била дефинитивно проглашена идеја о монопољу и свемоћи законодавства, које тобоже обухвата све. Међутим пре XVIII века ствар је стајала сасвим друкчије. Законодавство и уопште писано право није од почетка имало једну готову и непроменљиву компетенцију. Предмети законодавне надлежности установљавали су се постепено, казуистички, од случаја на случај, јер су се баш тако издајали из других првотворних области, и то из неписаног обичаја и из праксе. Због тога по угледу судских *casus regales*, помоћу којих се стварала компетенција државног судства, може се говорити о *casus legislativi*, ако се тако може рећи, помоћу којих се стварала компетенција државног законодавства. Према горњем, место тога да се старом правном споменику и старом правном систему наметне готова рационална схема, треба да се пронађе његова емпиричка схема; место тога да се резонује, што у датом споменику или правном систему датог доба недостаје, треба да се испита, што и зашто у њему постоји. Баш тим путем смо ишли у нашем излагању старог српског кривичног права, те нисмо пратили, уколико се у њему огледа данашњи или који други потпуни казнени систем, већ смо се старали да покажемо, какав је био његов властити казнени систем. Полазећи од последњег можемо тврдити, да, на пример, оне празнине, које је истакао К. Жиречк, у ствари нису ни постојале. Елементарни државни живот оног доба са патријархалном монархском влашћу био је подложан само једној основној опасности и то невери; разнолике потанкости антидржавне и антимонархиске акције обухваћене римским појмом о увреди величанства за њега су били апсолутно туђе, те није то никаква празнина, да није законодавство говорило о ономе, што није у ондашњем животу државном било актуелно, ни чак могуће. Питања о полном моралу, о побачају, о светотатству, о обесвећењу гробова спадала су у надлежност црквеног суда и црквеног права, те о њима није световно законодавство ни говорило, те опет ту нема никакве празнине. Силоване себарке од стране властелина није предвиђено у Законику стога, што није ондашња држава била у стању да то питање дирне. Ту је посреди једна мрачна страна ондашњег живота (в. горе стр. 87), а никако не техничка празнина у законодавству. Питање о прељуби занимало је државу само уколико, уколико је имало међусталешки карактер. Прељуба пак властелинке са властелином није стварала никакву међусталешку компликацију, те није спадала у надлежност световног, него црквеног законодавства.

Али ни у кругу своје емпиричке, историски стечене компетенције није стари законодавац исцрпљивао предмет до краја, него се више пута ограничавао на неко опште упутство, а понекад чак и на

алузију. Говори се у Душановом Законнику о невери, али у чему се састојало њено биће и како се она кажњавала, о томе се ћути. Није то нека искључива особина старог српског права, него опште својство свију права оног доба. У Статутима Казимира Великог наводи се између кривичних дела клевета и вели се, да за њу постоји *poena debita*, али у чему се та дужна казна састоји, о томе нема ни речи. Исто тако се признају за тешке злочинце *oppressores virginum*, али како се имају да казне, о томе ћуте Статути, као што и претходни законски споменици XIII в. Што све то значи и како се слаже са функцијом законодавчевом? Неразумљиво је то са данашњег гледишта и никако се не слаже са данашњим функцијама и задацима законодавства монополног и свемоћног на пољу стварања права. Али сасвим је друкчије ствар стајала у оно доба. Није законодавац радио у неком празном простору, него се наслањао на старо обичајно право и на вековну праксу. Из њиховог обилатог материјала вадио је и регулисао на свој начин само оно, што га је из тих или оних практичних разлога нарочито интересовало те је тражило његову интервенцију. Све је остало било и надаље остављано обичајном праву и правној, евентуално судској пракси. Према томе историк права не сме да се у излагању кривичног права тога или онога доба ограничи на законске споменике, него мора да прати живо обичајно право и судску праксу. Где су од старог обичајног права и праксе остали изворни подаци, напр. у историји чешког и полског права, тамо се старо кривично право слика баш по њима, чим се знатно попуњује материјал законодавног карактера. На жалост за историју српског права у Неманићкој држави таквих извора нема, те се разложно можемо жалити на ту празнину у историографији, на основу које се ипак не сме тврдити о празнинама у старом српском праву. Као што свуда, исто тако и у старом српском праву решавала су се сва питања, која су била у оно време од практичног и актуелног значаја. Само ми због оскудице у изворима сад не знамо, како се то решавало. Али општа упутства и алузије, на које наилазимо у законским споменицима, очигледно упозорују, да поред закона и као неопходни уз њега супсидијарни извор вредело је обичајно право и право судске праксе. Ту смо улогу обичајног права и правне праксе истицали у нашем излагању старог српског кривичног права свуда, где је то било потребно и умесно. Према томе слободни смо тврдити, да најближе историском стању ствари стоји мишљење Намисловског, да Законик ћути баш за она кривична дела и за оне казне, који су се регулисали одредбама обичајног права.

Судска пракса, овај стални правотворни извор поред закона, није само стабилизовала обичајно право, које се иначе према Јеринговом изразу налазило у текућем стању, него је у исто време прихваћивала поједине одредбе и из писаног византиског права. За то нам су се сачували директни изворни подаци, напр. односно 99—100, 101 и др. чланова Душановог Законика, што смо се све старали на своме месту забележити. Ради олакшавања тога процеса судске рецепције византиског права Душан је чак ауторизовао словенски текст скраћене Синтагме Властареве. Али одавде никако не следи, да је Синтагма била постављена у темељ правног, евентуал-

но казненог система, а Законик је био издат као допуна уз њу, која се тобоже лепо за њу надовезивала. Однос је између њих био управо обрнут. Законик је сачињавао темељ система, чије су се празнине попуњавале обичајним правом и писаним правом византиским, које се одозго препоручивало у најважнијим извацима изнесеним у скраћеној Синтагми. У каквој се пропорцији судска пракса служила једним и другим од супсидиарних извора, то је немогуће тачно решити, јер нису нам се сачувала судска акта. Може се тврдити само једно, и то да се прихваћивање казних одредаба византиских вршило само према потреби, од случаја до случаја, казуистички, а никако не *en bloc*. Тако се вршио процес рецепције римског права на западу; нема никаквог разлога претпостављати, да није се исто тако вршио процес рецепције византиског права на истоку.

РЕГИСТАР

Аграрни односи 50, 101—105, 130.

азил (заштитно прибежиште) 77—78.

азимство 107, 109.

anfang 75.

Арбанасин 102—3.

Acht 52.

Бабунска реч 24, 109.

bannitio 53, 67.

bannus regius 20.

батинање 60, 62—3, 73, 85, 90, 109, 134.

бесноћа 21.

бесправдије 18.

бити 38, 55.

блуд 61, 72, 92.

богомилство 24, 62.

бој 85, 127.

Бугарска (бугарско право) 8, 12, 101—102.

Вапај 3.

вера (и кривична дела против в.) 20, 21, 26, 34, 69, 70, 71, 105—12.

веровати 112.

Византија (византиско право) 8, 21, 25, 33, 37, 40, 55, 57, 59, 60, 61, 62, 77, 83, 85, 92, 117, 118, 130, 135, 137.

вика 3.

виност 32, 35—6, 80, 83, 101.

вира 59, 80.

Wüstung 52.

владалац црквени 134.

владика 54, 92.

власник 126.

властелин (властела) 23, 24, 25, 27, 29, 30, 45, 47, 48, 55, 57, 58, 61, 62, 64, 68, 70, 83, 84, 87, 88, 90—91, 92, 99, 103, 109, 113, 114, 115, 117, 119, 124, 127, 128, 129, 131, 132, 135.

властеличић 25, 62, 90—91, 128.

Влах 64, 102—3, 134.

вртховство 110.

војник 45, 62, 63, 70, 125.

војска 99, 100, 110, 124.

воља 69.

вражда 3, 7, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 22, 26, 28, 30, 31, 43—4, 48, 53, 59, 61, 79—80, 81—2, 109, 122.

Gegenangriff 75.

Gesamtbusse 15, 50.

глава 2, 55.

глоба 5, 6, 8, 9, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 24, 26, 29, 32, 39, 44—9, 54, 62, 63, 64, 66, 73, 76, 80, 83, 85, 93, 97, 103, 105, 109.

глобар 45.

гнев 19, 37, 38, 115.

гонeње (гонити) 3, 6, 7, 11, 14, 16—7.

грабеж (грабљеније) 33, 72, 93, 97—8, 113, 117, 118, 127, 128.

град 23, 28, 30, 41, 49, 54, 56, 57, 64, 65, 66, 95, 103, 128.

грађанство 23, 25.

- грех 36, 42, 58—9, 104.
 губитак часних права 67—8, 73, 122.
 гуса (гусити) 17, 26, 48, 49, 97, 98, 99, 118; — обична, са обличенијем и професионална 98; в. разбојник, разбојништво.
 гусар 17, 30, 41, 49, 52, 54, 55, 81, 82, 95, 97, 98, 99, 100, 116, 122, 124, 134; в. разбојник, разбојништво.
 гусарство 95.
- Двобој 5, 12, 56, 63.
 двојином 64, 115.
 двор владаочев 65, 77—8; — патријарши 77—8.
 дело 19.
 добар човек 27, 89—90.
 држава (и кривична дела против д.) 26, 58, 68, 112—15, 127, 128.
 друг 24.
 Дубровник 9—10, 11, 12—3, 21, 37, 56, 59, 82.
 дуг (длг) 18, 117, 119, 127; — духовни 47, 68, 110, 119, 126; — царев 81, 82, 113, 114, 119, 131.
 дужност службена 133—135; одузимање дужности 134.
 душевници 36, 48.
 душегубија 80.
 душеубиство 45, 80.
- Ексакрација (exsacratio) 52.
 епископ 68, 69.
 епитимија 42, 72—3.
 Ehrlosigkeit 67.
- Женити се 67.
 жигосање 34, 60, 62, 73, 108.
 жупа 23, 27, 28, 30, 41, 68, 95, 99.
 жупљанин 25, 63.
- Забава (забавити) 47, 85, 117, 125, 126, 127.
 заденути 85, 127.
- задирати 86, 90.
 закон Божји 19, 20, 21, 37; — влашки 93; — људем црквеним 93; — по Српској земљи 14, 15, 28; по закону 40, 49, 104; през закон 20, 40, 128.
 законодавство 39, 101, 109, 114, 124, 136, 137.
 запаљење 100.
 заповед 65, 69.
 заповедавиј 33.
 зарвати 74, 76, 85.
 застрашавање 7, 30, 41, 42, 59, 60.
 земља ина 132; — туђа 131.
 златар 30, 52, 54, 57.
 зло 19, 29, 32, 127, 128.
 злоба 9, 49.
 злостављање 22, 24, 64.
- Игуман 68, 69, 133.
 изам 116, 117.
 издаја 4, 17, 25, 29, 34, 73; в. невера.
 изневерити се 51, 112.
 имунитет 45, 46—7, 49, 50, 52, 64, 70, 115, 125—6, 133, 134.
 иноверац 109.
 infamia 67.
 искати 9, 11, 18, 23, 30, 97, 117, 120.
 искључивање кажњивости 74—6.
 испакостити 19, 20, 23, 27.
 истрага генерална (inquisitio terrae generalis) 96.
- Јерес, јеретик 24, 34, 53, 60, 62, 63, 105, 108—9, 110; јерес латинска 107, 109.
- Казна државна 9, 41, 67, 110; — имовинска 42, 50; — јавна 6, 7, 8, 11, 16, 17, 32, 37, 38, 43, 76; — лична 101, 113, 114, 117; — неодређена 39—40, 49; — несмртоносна 42; — новчана 42—50; — патримониална 133; — при-

ватна 49, 50; — символична 61; — смртна 5, 6, 8, 11, 12, 13, 21, 26, 41, 42, 53—8, 59, 60, 61, 73, 95, 98, 101, 105, 110, 113, 114, 117; — срамотна 62; — телесна 6, 8, 24, 25, 41, 59—63, 83, 105; — црквена 42, 68—73, 111; spiegelnde Strafen 60.

казњ 38.

калуђер 53, 54, 62, 64, 69, 70, 85, 91, 134.

катун 23.

кефалија 64, 135.

слатог 3.

клирос 25.

ковање динара тајно, 30, 49, 54, 56, 57, 115.

козмик 47, 126.

композиција (compositio) 3, 4, 5, 6, 8, 12, 13, 15, 16, 17—8, 38, 41, 43, 50.

конфискација 24, 50—52, 58, 91, 94, 96, 97, 105, 114, 117.

крадљивац 5, 30, 41, 56, 64; — професионални 95, 134; в. тат.

крађа (красти) 2, 23, 24, 26, 28, 30, 31, 45, 48, 67, 72, 93—7, 98, 118; из цркве 43, 52, 53, 59, 94; коњска 24, 59, 94, 97; међусобна 93; ноћна 4; обична 96—7; професионална 95; в. татба.

крајишник 134.

крамола 130.

крв 9, 10, 12, 16, 17, 24, 31, 46, 76, 79, 81—2, 85—6, 88, 135.

крвнина 81.

крив (криво) 18, 22, 74, 117, 133.

кривац 2, 3, 4, 5, 7, 14, 16, 22, 23, 27, 32, 35, 38, 42, 51, 59, 60, 101.

кривина 18.

крик 3.

кумбанија 130.

кумуляција казни 73.

кућа 28, 29, 30, 31, 51, 52, 54, 80, 108, 114, 128, 129.

Латинство 69, 106.

latrocinium 93, 98.

лице 15, 49, 94—5; в. обличеније, облично.

лишење слободе 6, 63—7, 73, 134.

луд 21, 22—3.

Мађарска 56.

мађиник 63, 110.

мали људи 90.

меропак 62, 64, 66, 68, 129, 132, 134.

меропшина 126.

метеж 85, 127.

метохија 126.

мехоскубина 24, 44, 47, 48, 88—9; в. скубеж.

милост 28, 78.

мир (јавни мир) 3, 4, 5, 7, 36, 42, 52, 53, 98, 115, 125; кривична дела против јавног мира 125—133.

мирење 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12—8, 31, 38, 76—7, 116.

мито 52, 53, 62, 68, 69, 116, 122, 133, 134.

митрополит 68, 69.

мужити се 67.

мучити се 117.

Навет 34.

наводчија 14, 15, 24, 80, 85, 88.

најахалци 54, 117.

најезда 16, 33, 52—3, 54, 55, 117—19, 127.

наказаније 19, 37, 38, 39, 115.

наказивати (казивати) 19, 37, 38, 39, 48, 58, 69, 95, 113, 122, 126, 128.

насиље (насилије) 125, 132.

нахвалица 36, 61, 82, 83, 84, 104, 119.

невера 17, 20, 25, 29, 31, 51, 58, 59, 73, 112—14, 135, 136, 137; в. издаја

неверник 48, 58, 113, 114, 117, 118, 126, 127, 128, 132.

нехат (нехотеније) 35, 36, 69.

нижни 23.

ноторни злочинац 26, 95.
 нужна одбрана 5, 74—5.

Обида 18.

обичајно право 14, 16, 20, 23,
 27, 28, 31, 39, 40, 43, 48, 49,
 53, 54, 58, 64, 66, 80—81, 82,
 83, 93, 95, 97, 101, 104, 113,
 114, 118, 119, 131, 135, 137
 —8.

обличеније 94, 95, 97; в. лице,
 облично.

облично 69, 70, 110; в. лице, о-
 бличеније.

одбити 123.

одбој 23, 24, 44, 45, 47, 88, 123
 —4.

одговорност колективна 17, 27
 —32, 35, 36, 49, 51, 54, 95,
 100—101, 109, 114.

одлучење (анатема) 69, 73.

одмазда 2, 5, 7, 40—41, 60.

околина 3, 28, 30, 32, 35, 49,
 128.

окривити 18.

опаданије 44.

oppressores virginum 137.

оправа 45.

оправданије 124.

оправити 18.

општеопасна кривична дела
 17, 26, 30, 36.

осакаћивање 24, 26, 36, 41, 59,
 60—62, 73, 82, 83, 84, 85, 89,
 92, 95, 98, 105, 109, 129, 132.

освета 2, 3, 4, 5, 7—12, 13, 38,
 41, 52, 58, 59, 76, 79, 94.

осветник 4, 5, 17, 40.

ослуха 44.

осмудити 34; в. смуђење.

осрамођење 30, 91—2, 123.

осуђеније 38, 124.

отровник 34, 69, 110.

отрок 22, 23, 26, 66, 78, 92, 113,
 129, 131; в. роб.

отштета 4, 5, 6, 16, 22, 32, 49,
 54, 81, 104, 135.

очивест (manifeste) 97.

оштећеник (оштећени, оште-
 ћена странка) 2, 3, 4, 5, 6, 9,

11, 13, 14, 15; 16, 16—7, 22,
 28, 38, 41, 48, 53, 76, 97, 98,
 102.

Паљевина (потпаљивање) 17,
 30, 31, 32, 35, 49, 54, 59, 100
 —101.

панађур 85, 127.

патити 38, 54, 101.

педесати 38, 39, 69.

печат 45.

пизма 35, 54, 101, 127.

пијаница 37, 62, 63, 64, 73, 76,
 85—6, 90.

руш 36.

плата 4, 5, 6, 13, 16, 28, 29, 36,
 49, 81.

платити 3, 19, 22, 27, 29, 32, 36,
 38, 39, 48, 49, 54, 74, 80, 82,
 95, 97, 101, 115, 122, 128.

плен 35, 97.

пленити (опленити) 51, 91, 97,
 100, 131, 132.

побеглац 58, 114, 118, 128.

побећи 51.

повеленије 19, 65, 69, 114.

повеленије 19, 65, 69, 114.

поводчија 34, 129.

пожег 19, 100.

пожежца 35, 54, 100.

поклеп 121.

покушај 22.

политички злочин 4, 58, 59.

полуверац 108.

Пољска (пољско право) 5, 10,
 11, 25, 53, 61, 67, 75, 87, 137.

поп 54, 68, 69, 85, 91, 110; —
 латински 108.

попаша 36, 45, 103—4, 119.

поправљање 7, 42.

поредак (правни) 7, 8, 36—7,
 39.

поротници 18, 33, 43, 67, 122.

посадити 104.

посилије 103, 125.

послух 45.

потвор 120—122.

потворити 20, 37, 69.

потворник 121, 122.

- потка 3, 16, 24, 30, 44, 45, 47,
 48, 101—103.
 поток 52.
 похватити 49, 97.
 почетак (počátek, początek) 74
 —6.
 право кажњавања (ius punien-
 di) 6, 7, 37, 38.
 празнине у кривичном праву
 69, 71, 118, 135—8.
 пракса (судска, правна) 64, 66,
 70, 71, 77, 113, 114, 120, 135,
 137—8.
 пребеглац 114, 128, 135.
 превенција 41, 59.
 прејем људски 81, 82, 130—
 131.
 прељуба 2, 135, 136.
 преслушати 19, 20, 114, 124.
 преслушник 114—5, 123, 124.
 престој 44, 47, 119—20.
 преступити 20, 37, 69.
 преступљење закона 19.
 пресуда, — непокоравање пре-
 суди 67.
 претворити 115.
 пречути 20, 69, 123, 126.
 пријемање човека 132.
 приселица 30, 46, 64, 68; зло-
 употреба приселице 127.
 пристав 24, 61, 119, 123, 135.
 провод 33, 130, 132; — коњски
 33, 45, 94.
 проводчија 33.
 прогонство 8, 34, 53, 62, 67,
 73, 105, 108, 123, 134.
 проклетство 38, 39, 63, 69, 70,
 71, 72, 73.
 proscriptio 53.
 цсовање 62, 90—91.
 Разбој 98; — владичаски 17,
 87; — девички 45, 86.
 разбојник, разбојништво 23,
 26, 55—6, 58, 64, 67, 72, 95
 —6, 98—100, 134; в. гуса, гу-
 сар.
 разграбљење (разграбити) 51,
 52, 54.
 гарина 93, 97, 98.
 распуст 45, 105—6.
 расути 30, 38, 51, 52, 91, 95,
 113, 126.
 ресник 109.
 рецепција 59, 93—4, 137—8.
 римско право 56.
 роб 22, 26, 33, 66, 78, 109; в.
 отрок
 род (родовна заједница) 2, 3,
 29, 31, 114.
 рука 45, 131.
 Русија (руске земље, Руска
 Правда, руско право) 4, 10,
 18, 22, 25—6, 26, 28, 32, 52,
 58—9, 80, 88.
 Сабор себров 34, 129—30.
 саборник 34.
 савестник 33.
 сагрешеније 20, 29, 51, 69, 110.
 сагрешити 20, 29, 68.
 садејствовавшиј 33.
 самодесето 48.
 самоседмо 46, 48—9, 49, 50,
 97, 117, 126, 131, 134.
 самосуд 21, 24, 47, 116—7, 118.
 самошести 93, 94.
 сан 68, 133, 134.
 сапоспешник 33.
 Саси 56, 107.
 саучешће 32—4, 94, 98.
 свезати 64, 95, 115.
 светитељ 54, 69, 85, 91.
 сводник 48.
 себар 23, 24, 25, 29, 45, 48, 54,
 55, 57, 61, 62, 63, 83—4, 87,
 88, 90—91, 109, 120, 128, 129;
 себарско кривично право 23
 —4, 63.
 село 27, 28, 30, 31, 32, 35, 43,
 49, 51, 52, 53, 54, 57, 80, 81,
 91—2, 95, 96, 100—101, 102,
 109.
 сила 36, 47, 48, 54, 70, 82, 83,
 97, 98, 103, 104, 117, 118, 127.
 силије 118.
 силовање 61, 86—7, 135, 136.
 систем кривичноправни и каз-
 нени 21, 23, 25—6, 42—3, 60,

- 63, 64—5, 66, 67, 71—2, 79, 136, 137—8.
 скубеж 89; в. мехоскубина.
 слобода личности 87—88; —
 — трговине и промета 21, 25, 46, 48, 50, 126.
 слободни човек 22.
 смуђење 62, 90, 129, 133; в. о-смудити.
 сок 14.
 соће 64, 115.
 социални сукоби 32, 35—6, 68, 125, 127—8, 132.
 способник 33.
 срамота 86, 90.
 сталези (сталешке разлике) 23, 24, 25, 25—6, 26, 26—7.
 станици 131.
 стапи 24, 38, 64.
 сужањ 64, 65, 66, 78.
 супротивити се 20.
- Тајем (occulte) 97.**
 тајити 34, 108.
 талион 2, 5, 60.
 тамница 48, 63—7, 73, 78, 85, 87—8.
 тат 17, 22, 30, 41, 49, 52, 54, 62, 75, 81, 82, 93, 97, 98, 116, 122, 124, 134; — облични 5, 12, 54, 56, 94; — црквени 94; в. крадљивац.
 татба 17, 26, 49, 93, 95, 98; в. крађа.
 толеранција верска 107—108.
 трг 25, 30, 48, 54, 56, 65, 66, 97, 99, 117, 126, 127.
 трговац 25, 28, 30, 47, 48, 99, 126.
 тровање 34.
 туча 12, 24, 30, 45.
- Убиство 2, 3, 4, 8, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 21, 22, 23, 26, 28,**
- 31, 34, 36, 43, 48, 53, 55, 61, 67, 72, 73, 76, 79—85, 119, 122.
 убица 28, 54, 61, 74, 80, 122; — вољни 55, 83, 117.
 увреда 2, 4, 24, 25, 26—7, 34, 48, 52, 88—92, 92—3; — величанства 135, 136.
 удава 3, 44.
 узети 19, 48, 49, 51, 54, 68, 97, 98, 110, 116, 117, 118, 127, 128, 132.
 умирити 18.
 умишљај 28, 35, 36, 80, 82, 83, 84, 101, 104, 118, 122.
 урвати 69, 126.
 ухиштреније 34.
- Фалсификација 21, 46, 56, 115, 135.**
 фискални интереси 14, 32, 115.
 Friedlosigkeit 52, 67.
 furtum 93, 98; — occultum, manifestum 94.
- Handhafte That 94.**
 Hochmuth 36.
 Хрватска 25.
 хришћанин 26, 69, 107, 108, 109.
 хришћанство 8, 21, 58, 107, 108, 109.
- Цезаропапизам 70—71, 111—112.**
 циљ казне 40—42, 95—6.
 црква 4, 15, 16, 21, 25, 42, 43, 45, 47, 54, 59, 64, 68—9, 72, 77, 80, 81, 105, 110, 124.
 црквени човек (људи) 15, 28, 45, 63, 64, 66, 69, 70, 120, 131.
- Чешка (чешко право) 5, 10, 11, 25, 26, 36, 75.**
 Штета 48, 49; в. отштета.

30793

